

İNİJOSS

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
INONU UNIVERSITY INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss>

Cilt / Volume 12, Sayı / Number 1, YAZ / SUMMER 2023

Genel Sayı / General Issue: 21

INIJOSS, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yılda iki defa yayınlanan hakemli uluslararası bir dergidir. / INIJOSS is an international refereed journal published twice a year By Inonu University Institute of Social Sciences.

Sahibi / Owner

Dr. Suzan ERGÜN

Editörler / Editors

Dr. Tolga ORAL

Dr. Murat ÖZTÜRK

Dr. Serkan DEMİR

Dr. Bilal GENÇ

Alan Editörleri

Dr. Esra Canpolat GÖKÇE

Dr. Handan BELLİ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Ali Şen (İnönü Üniversitesi) Dr. Ayman Hayajneh, (Yarmouk University/Jordan), Dr. Feri'd Ca'ferî (University of Zanjan/IRAN), Dr. Ian Almond, (Georgetown University/Qatar), Dr. Jamal Al Shalabi, (Hashemite University/Jordan), Dr. Masood Kalyar (GC University Faisalabad, Pakistan) Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Dr. Mehmet Önal (İnönü Üniversitesi), Dr. Oğuzhan Göktoğa (İnönü Üniversitesi), Dr. Ömer ESEN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi), Dr. Saim Kayadibi (International Islamic University/Malaysia), Dr. Şermin KALAFAT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Ünal İmik (İnönü Üniversitesi)

Yazı İşleri /Editorial Secretary

Sare UZAN

Yayın ve Yönetim Yeri / Editorial Office

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
(Elazığ Yolu 15. km.) Kat: 3, 44280, Malatya-TÜRKİYE,
tel. 90 422- 377 30 70
e-mail: inijoss@inonu.edu.tr
web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss>

INIJOSS'ta, her makale için en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanılmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / INIJOSS uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

İnijoss'ta Araştırma makaleleri yayınlanmadan önce intihal programıyla taranmaktadır. / Research articles in INIJOSS are checked for plagiarism before publication.

INIJOSS, TR DİZİN, EBSCO, SOBIAD, İDEALONLINE VE ASOS INDEX, tarafından taranmaktadır.

DANIŞMANLAR / ADVISORY BOARD

- Dr. Abdullah Korkmaz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Abdülkadir Baharççek (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet İncekara (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet Karadağ (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Alhagi Drammeh (Al-Maktoum College of Higher Education-Scotland/ UK)
Dr. Ali Şen (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Amjad Hussain (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. Ayşe Kavuncu (Yıldırım Beyazıt University/TÜRKİYE)
Dr. Bülent Güloğlu (İstanbul Technical University/ TÜRKİYE)
Dr. Cafer Mum (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Ejaz Ahmed (Brock University/CANADA)
Dr. Elşen Memmedov (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Emin Çelebi (İnönü Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hakan Erkuş (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Hakan Kahyaoğlu (Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE)
Dr. Hasan Ağan Karaduman (Yıldız Technical University/ TÜRKİYE)
Dr. Hatice Esedova, (Azerbaijan National Museum of Fine Arts/ AZERBAYCAN)
Dr. Hüseyin Subhi Erdem (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Işıl Akgül (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. İbrahim AKSU (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Jan Zygmunt (Wroclaw University, Wroclaw/ POLONYA)
Dr. Levent Gökdemir (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mehmet Balçılar (Eastern Mediterranean University/ KKTC)
Dr. Mehmet Güngör (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mehmet Karagöz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Arslan (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Koç (Ryerson University/UAS)
Dr. Mustafa Özer (Anadolu University/ TÜRKİYE)
Dr. Naim Ürkmez (Erzurum Technical University/TÜRKİYE)
Dr. Namık Kemal Öztürk (Muğla Sıtkı Koçman University/ TÜRKİYE)
Dr. Nevzat Şimşek (Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE)
Dr. Nihat Akbıyık (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Nurhodja Akbulaev (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Osman Zekai Orhan (İstanbul Rumeli University/ TÜRKİYE)
Dr. Özlem Gökaş (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Philip Wilson (University of East Anglia/UK)
Dr. Ramazan Korkmaz (Maltepe University/ TÜRKİYE)
Dr. Serap Buyurgan (Başkent University/ TÜRKİYE)
Dr. Sıdika Akdeniz (Şirnak University/TÜRKİYE)
Dr. Südabe Salihova (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Şahin Ekber (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Taner Akçacı (Gaziantep University/ TÜRKİYE)
Dr. Veysel Bozkurt (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Zekai Özdemir (İstanbul University/ TÜRKİYE)

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

OSMANLI HUKUKUNDA KEŞİF UYGULAMALARI (16-18. YÜZYILLAR)

Ayşe Gül HÜSEYNİKLİOĞLU 1-22

27 MAYIS'TAN 12 EYLÜL'E: TÜRK DEVRİM/İNKILÂP TARİHİ DERSİNİN ADI ve KRONOLOJİSİ

Demo Ahmet ASLAN 23-37

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE KIBRIS

Fatih ÖZÇELİK 38-54

COVID-19 SALGININA YAKALANMA KORKUSU VE KAYGISININ ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARILARI ÜZERİNE ETKİSİ: BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Bilge GÜLER, Buket SEZER 55-72

OTEL İŞLETMELERİNDE KULLANILAN ENDÜSTRİ 4.0 UYGULAMALARININ MÜŞTERİLERİN HİZMET KALİTESİ ALGILAMALARINA ETKİSİ

Yıldırım YILDIRIM, Dönüş OKATAN 73-92

FEMALE ROLES REVISITED IN LADY MARY WROTH'S *PAMPHILIA TO AMPHILANTHUS*

Azime Pekşen YAKAR 93-103

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA SITMA MÜCADELESİ (1923-1945)

Yavuz HAYKIR, Uğur CANPOLAT 104-129

ROMA'DA BİR SOSYAL YARDIM UYGULAMASI: ALIMENTUM

Ezgiğül DOĞAN, Recep ÖZMAN 130-141

TABLE of CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

DISCOVERY PRACTICES IN OTTOMAN LAW (16-18th CENTURIES)

Ayşe Gül HÜSEYNİKLİOĞLU 1-22

FROM 27 MAY to 12 SEPTEMBER: THE NAME and TIMELINE of the HISTORY of TURKISH REVOLUTION COURSE

Demo Ahmet ASLAN 23-37

WORLD WAR I AND CYPRUS

Fatih ÖZÇELİK..... 38-54

THE EFFECT OF THE FEAR AND ANXIETY OF BEING CAUGHT COVID-19 ON STUDENTS' ACADEMIC ACHIEVEMENT: AN AMPRICAL RESEARCH

Bilge GÜLER, Buket SEZER..... 55-72

THE EFFECT OF INDUSTRY 4.0 APPLICATIONS USED IN HOTEL BUSINESSES ON CUSTOMERS' SERVICE QUALITY PERCEPTIONS

Yıldırım YILDIRIM, Dönüş OKATAN 73-92

FEMALE ROLES REVISITED IN LADY MARY WROTH'S *PAMPHILIA TO AMPHILANTHUS*

Azime Pekşen YAKAR..... 93-103

MALARIA STRUGGLE IN ISTANBUL DURING THE EARLY TURKISH REPUBLICAN PERIOD (1923-1945)

Yavuz HAYKIR, Uğur CANPOLAT 104-128

SOCIAL WELFARE PROGRAMME IN ROME: ALIMENTUM

Ezgiül DOĞAN, Recep ÖZMAN 129-140

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

OSMANLI HUKUKUNDA KEŞİF UYGULAMALARI
(16-18. YÜZYILLAR)

Ayşe Gül HÜSEYİNKLİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
aysegul.huseyniklioglu@idu.edu.tr

0000-0002-0053-0533

Atıf / Citation: Hüseyinlioğlu A.G. (2023). Osmanlı hukukunda keşif uygulamaları (16-18. yüzyıllar) *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(1), 1-22

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1292246>

Öz

Osmanlı hukukunda keşif, bir davada delillerin ortaya çıkarılması, haklı ile haksızın ayırt edilmesi, ileride doğacak herhangi bir ihtilaf veya itirazın önlenmesi için başvurulan önemli hukukî bir usuldür. Mühimme defterleri, şer'iyye sicilleri ile Osmanlı Arşivi'ndeki muhtelif belge tasniflerinde akla gelebilecek her hususa dair keşif örnekleri mevcuttur.

Şimdiye kadar bu alanda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu, sicillere yansıyan katl, yaralama, kaza ile ölüm, intihar, boğulma gibi olayların keşfine yöneliktir. Bu çalışmamızda, keşif usulünün sadece zikredilen olaylarla sınırlı olmadığı, idarî bakımdan devlet merkezine ulaşan arz ve şikâyetlerden, ülke genelindeki kale, palanga, köprü, suyolları ile cami veya kiliselerin tamir ve bakımı, vakıfların muhasebesi, toplumsal huzuru bozan eylemler ve kişiler arası çeşitli anlaşmazlıklar gibi konularda da keşif belgeleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Konunun kaynaklarını iki kısımda ele almak mümkündür. Arşiv kaynakları birinci elden kaynaklardır. Osmanlı Arşivi'ndeki muhtelif belgeler ile İSAM tarafından yayımlanan İstanbul kadı sicilleri, akademik çalışmalara konu olmuş siciller ve mühimme defterleri temel kaynaklarımızdır. Öte yandan siciller esas alınarak, bazı sancaklarda adlî vakalar, katl ve yaralama gibi sınırlı olayların keşfine dair çalışmalardan da istifade edilmiştir.

Keşif, takip ettiğimiz belgelerden 16. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyılın sonlarına kadar var olup sonraki yüzyıllarda da devam etmiş ve modern hukukumuzun önemli bir usulü olarak günümüze kadar gelmiştir. Başka bir ifade ile günümüz keşif usulünün temelleri tarihimizin derinliklerinde mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı hukuku, keşif, adli olaylar, teftiş, şeri'yye sicili

DISCOVERY PRACTICES IN OTTOMAN LAW (16-18TH CENTURIES)

Abstract

In Ottoman law, discovery is an important legal procedure used to reveal evidence in a case, to distinguish between right and wrong and to prevent any future disputes or objections. In the Muhimme books, the court registers and the various document classifications in the Ottoman Archives, there are examples of discoveries on every imaginable issue.

Significant work has been done in this area so far. The majority of these studies are focused on the discovery of events such as murder, injury, accidental death, suicide, and drowning. In this study, it has been tried to evaluate the discovery documents in terms of the fact that the discovery procedure is not limited only to the events mentioned, but also includes a wide range from the administrative issues and complaints reaching the state center, the repair and maintenance of castles, pulleys, bridges, waterways, mosques or churches, accounting for foundations, acts that disturb social peace, disputes between individuals of throughout the country.

It is possible to consider the sources of the subject in two parts. Archive sources are primary sources. Various documents in the Ottoman Archives and the Istanbul shari'ah records published by ISAM, the records prepared as a graduate thesis and the mühimme books are our main sources. On the other hand, based on the registers, studies on the discovery of limited events such as forensic cases, murder and injury in some sanjaks were also utilized.

Discovery, from the documents we followed, existed from the 16th century to the end of the 18th century, continued in the following centuries and has survived to the present day as an important method of our modern law. In other words, the foundations of today's discovery method exist in the depths of our history.

Keywords: Ottoman law, discovery, forensic events, inspection, shari'ah registers.

GİRİŞ

Günümüzde Osmanlı sicilleri esas alınarak keşif uygulamalarına dair bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar özellikle belli bir coğrafyadaki ölüm ve yaralanma olaylarına dair yapılan keşif uygulamalarına odaklanmaktadır. Bizim çalışmamızda bu araştırmalardan istifade edilmiştir. Söz konusu çalışmaları burada ayrıca değerlendirmek tekrar olacağından toplu olarak kaynaklarda gösterilmiştir¹. Bu çalışmanın amacı sadece ölüm ve darp gibi olaylarda değil diğer pek çok adli vakada ve çeşitli hukuki problemlerin çözümünde de keşif uygulamasına başvurulduğunu göstermektir. Ayrıca ülke genelinde kale, palanga, köprü, cami ve kiliseler gibi kamusal mekanlar için yapılacak tamiratın yöntem ve bütçesini tespit amacıyla da keşif

---

¹ Ömer Korkmaz-Nasi Aslan, "Osmanlı Ceza Muhakemesinde Olay Yeri Ön İnceleme-Keşif ve Tahrir Raporları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 33, 2019, s. 239-259; İzzet Sak-Ayşe Güngören, "Şer'iyeye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Adli Olaylarda Keşif; Konya Örneği (1690-1740)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 23, 2020, s. 169-211; İbrahim Erdoğan, "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Taşrada Yargı Uygulamaları: Harput Örneğinde "Hâkimü's-Şer", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* C. I, S. 2, Elazığ 2014, s. 49-86; Rumeysa Bilgili, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Kayseri Mahkemesinde Haklarını Arayan Kadınlar (Suçluluk ve Masumiyet)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 42, 2016, s. 503-517; Özen Tok, "Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları 1650-1660", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Kayseri 2007, s. 327-347; Musa Sezer, "Osmanlı Devleti'nde Ölüm ve Yaralama Sonrası Yapılan Keşifler: 1688-1678 Konya Örneği", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 52, Nisan 2021, s. 298-311; Sibel Kavaklı, "Ölüm ve Yaralama Olaylarıyla İlgili Keşif Hüccetlerinin Değerlendirilmesi: Onyedinci Yüzyıl Amasya Şer'iyeye Sicillerinden Örneklerle", *History Studies International Journal of History*, Vol. 5, Issue 3, 2013, s. 117-142.

uygulamasının gerçekleştirildiği görülmektedir. Yapılan keşif uygulaması hangi konu ile alakalı ise keşif heyetini oluşturan kişiler, o konunun uzmanlarından oluşmaktadır.

Keşif kelimesi açma, varolduğu daha önce bilinmeyen bir şeyi ortaya çıkarma, bir hususun ya da bir eylemin detaylıca araştırılması ve incelenmesi, uyuşmazlık içeren bir durumun olay yerinde araştırılması ve tespit edilmesi gibi anlamları içermektedir. Keşif sonrası ortaya çıkan raporun yazılması işlemine de *tahrir* adı verilmektedir. Osmanlı Devleti'nde keşif ve tahrir raporu çoğunlukla bir hususun ya da eylemin detaylıca araştırılması ya da uyuşmazlık arzeden bir durumun olay yerinde çözülmesi ve mevcudun tespit edilmesi sonucunda ortaya çıkan düşüncenin yazılı olarak rapor şeklinde mahkemeye sunulmasıdır. (Korkmaz ve Aslan, 2019:244-245).

Günümüzde keşif, genel olarak kanıtların, olay yerinin, olayda kullanılan aletlerin, suçun konusuna ve olayın ortaya çıkış ile gelişim sürecine ilişkin vukuf sahibi olmayı amaçlamaktadır. Özellikle ister hâkim ister Cumhuriyet savcısı olsun bu konuda yetkili kişinin ilk olarak bizzat keşif yerinde bulunup beş duyu organından yararlanarak raporu hazırlanması beklenmektedir. Bu bağlamda keşif, bütün delillere ilişkin bir algılama faaliyetidir. Keşif yapılırken olay yerinin genel manzarası, bir cesedin durumu, darb ya da kaza sonucu oluşmuş bir yaranın şekli ile olay yerindeki kan lekesi, parmak izi ve ayak izlerine bakılarak, olay ya da eylemle ilgili gıdalar koklanarak, bir bıçağın keskin olup olmadığının dokunmak suretiyle kontrol edilmesi önemli gerekliliklerdir (Yıldız, 2007:128-130).

Modern anlamda keşif, esasen, *delillerin değerlendirilmesinde ve elde edilmesinde amaç değil araç niteliğindedir*. Keşif, olayı ve olay yerinin genel manzarasını gözlemleyerek olayın gelişimine ilişkin bilgi sahibi olmaya çalışmaktadır. Elbette ki tüm bunlar keşif yaparken herhangi bir delile ulaşmaya engel değildir. Ancak delil bulmak keşfin ikinci aşamadaki amacıdır. Bu bağlamda da genellikle keşif, *olay yeri incelenmenin yaptığı işlemle karışmaktadır*. (Yıldız, 2007:130-132).

Elbetteki bu noktada olay yeri ve olay yeri incelemenin ne anlama geldiğinin üzerinde durmak gerekir. Olay yeri, suçun eyleme dönüştüğü yerde başlar ve suçlunun başladığı yerden firar ettiği yere doğru devam eder. Buna ek olarak olayın gelişim süreci, eylemin şekli, mağdur ve zanlıların ilişkisinin ortaya konulacağı ve maddî kanıtların tespit edilebileceği yerdir. (Ceylan, 2008: 3). Olay yeri inceleme ise adlî bir olayın çözülmesi için olay yeri ya da yerler ile olayın faili/failleri ve mağdur/mağdurları arasındaki ilişkinin tam olarak çizilmesi için hukuka uygun bir şekilde, çeşitli bilimsel, teknik yöntem ve metotlar kullanılarak yapılan adlî inceleme ve delil toplama işlemidir (Ceylan, 2008: 14).

Günümüzde keşif, olay yeri ile ilişkilendirilen terimlerden biridir. Keşif ile olay yeri incelemenin ne olup ne olmadığı ikisinin benzerlikleri ve ayrılıklarına dair oldukça fazla tartışılmış ve aynı olmadıkları savunulmuştur. Bu görüşte fikir beyan edenler keşfin kısaca mahkeme heyeti tarafından takibat aşamasında olay yerinin tekrar gözden geçirilmesi olarak tarif edilmiştir (Pekdemir, 2017: 141). Keşfin konusu soruşturmaya dahil olan olayla ilgili, mahkemenin kararını verirken etkili olabilecek bütün olay ve objelerdir. Bunlar gayrimenkulden bir insan ya da insan cesetine, binalardan arazilere kadar akla gelebilecek pek çok şey olabilir (Yıldız, 2007:132-133).

İslam hukukunda olay yeri inceleme tabiri kullanılmamıştır. Ama bugünkü anlamıyla olay yeri incelemenin örneklerine rastlanmaktadır. İslam ceza hukukunda, olay yeri inceleme tüm aşamalarıyla adli soruşturmaların en önemli basamaklarından birini oluşturmuştur. Osmanlı hukukunda da keşif uygulamasının gerçekleştiği görülmektedir. Osmanlı'da keşif uygulamasının olay yeri inceleme ile içiçe olduğunu söylemek mümkündür. (Pekdemir, 2017: 153).

Osmanlı Devleti'nde, adli olaylarda gerçekleştirilen keşifler tespit amaçlı olup daha çok gelecek süreçte olası hukukî sorunların önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Bu suretle devlet adli vakaları kaydederek sonradan mağdur ve yakınlarının kalkışabileceği hukukî başvurulara dair kanıtlar oluşturmaktadır. Ayrıca bir yandan da taraflardan diğerinin herhangi bir haksızlığa uğramasını engellemeyi başarmaktadır. Osmanlı'da kaza sonucu meydana gelen ölüm ve darb, hastalık sonucu meydana gelen ölümler, doğal afetlerin neden olduğu ölümler ve intihar olayları üzerine yapılan keşifler tespit amaçlı yapılmışlardır (Sak ve Güngören, 2020:172).

Osmanlı Devleti'nde ölüm, intihar, yaralanma gibi adli olayların dışında taşınır/taşınmaz mallarla ilgili anlaşmazlıklar, boşanma ve miras paylaşımı gibi diğer hukuki problemlerde de keşfe başvurulmuştur. Ayrıca ülke genelinde tamiri gereken kale, palanga, köprü, cami ve kiliseler için bölgenin mahallî yöneticileri kadı aracılığıyla veya doğrudan merkeze arzuhal sunarlardı. Yapılan incelemenin sonunda ya merkezden veya mahallinden bir mimar, kalfa ve usta görevlendirilir. Burada da yapılan keşif sonucunda alınacak malzeme ve hesapları halka açık olarak yapılırdı. Gerçekten mahallinde zikredilen binanın tamire ihtiyacı varsa, padişah tarafından hatt-ı hümayun ile gereğinin yapılması emredilirdi.

1. Ölüm ve Yaralanma Gibi Adli Olaylarda Keşif

Ölüm, yaralama, intihar, boğulma, tecavüz gibi adli olaylarda keşfin gerçekleşmesi için ilk basamak mağdurun ailesi veya halkın ya da halktan birinin mahkemeye ihbarda ya da şikayetde bulunması gerekmektedir. Bu durumda kadı, olayın *keşf ve tefahhusu* için bir naib ve kâtip/mübaşir görevlendirirdi. Ortaylı, Osmanlı yargı sisteminde keşif işleminin bizzat kadının görevi olduğunu kadının herhangi bir özrü varsa bu iş için naiplerini görevlendirdiğini ifade etmektedir (Ortaylı, 1994:60). Ancak Adıyeke'nin incelediği Girit kadı sicillerinde ve bizim incelediğimiz sicillerde keşif ve muayene gerektiren davaların hiçbirinde kadının doğrudan kendisinin keşif yaptığına dair bir kayda rastlamadık (Adıyeke, 2014:366). İstanbul sicillerinden anlaşıldığına göre İstanbul mahkemelerinde sadece bu işle görevli keşif naibi adıyla bir görevli bulunurdu. Taşradaki sancaklarda ise keşifle görevli naib bulunmaz, kadı ehl-i vukuf bir kişi ile kâtip görevlendirirdi. Osmanlı'da keşif için en yetkili kişinin çoğunlukla naib olduğunu söylemek mümkündür. Olay yeri ve olayın niteliğine bağlı olarak zaman zaman keşif heyetinin içinde idarenin görevlendirdiği voyvoda, zabıt, mütesellim ve subaşı gibi görevliler de bulunmaktadır (Adıyeke, 2014:366). Ayrıca keşif heyetinin diğer üyelerini *cem-i gafir ve cem-i kesir* halde *bî-garaz kimseler* diye adlandırılan kişiler oluşturmaktadır. Sayıları birden fazla olan bu kişiler için sicillerde *bî-taraf ve udûl-i müslimin* tabirleri de kullanılmaktadır. Tüm bu tabirler keşif heyetini oluşturan bu grubun tarafsız ve adil kişiler arasından seçildiğini göstermektedir. Eğer ölen, yaralanan, darbedilen kadın ise keşif heyetinin içine kadınlar da dahil edilirdi. Aynı şekilde çocuk düşürme/düşürtme olaylarında da kadınlar görev alırlardı. Antep'te işlenen bir cinayetin keşif raporunu hazırlayanlar arasında Biruz kızı Gülef ile Abdullah kızı Emine adlı kadınlar

bulunmaktadır. Ayrıca bu kayıt, keşfin bütün süreci ve olayın nasıl meydana geldiğini göstermesi bakımından da değerli bir örnektir². Naib, gerekli keşfi açıkta, huzurda yapar ve bir rapor hazırlayarak kadıya sunar. Çoğu keşif raporlarında şuhûdü'l-hâlin de imzaları vardır. 21 Aralık 1702 tarihinde bir gün önce Kütahya'da evinde kendi halinde otururken Kör Halil'in açtığı ateş nedeniyle pencereden gelen kurşunun sol kulağının altına isabet etmesiyle hayatını kaybeden Mehmed'in oğlu keşif talebinde bulunmuştur. Bu talep üzerine mahkeme Mevlânâ el-hâc Mustafa Efendi'yi keşif için görevlendirmiştir. Ayrıca mütesellim Halil Ağa da mübâşir olarak tayin edilmiştir. Keşif heyatinin diğer üyeleri bî-garaz müslimin kişilerden oluşturulmuştur. Keşif heyeti olay yerine vardıklarında maktulün sol kulağı dibinden tüfek saçmasıyla vurulduğunu ve bundan dolayı hayatını kaybettiğini müşahâde etmişlerdir. Çocuklarının katil olarak Kör Halil'i işaret etmeleri üzerine köy halkı sorgulanmış ve onların şahitliği ile katilin Kör Halil olduğuna dair bir rapor hazırlanarak mahkemeye sunulmuştur. Raporun altında şuhudu'l-halin de isimleri bulunmaktadır (Sarıavcı, 2007:235-236). Şuhudu'l-hal içerisinde bilir kişi ve keşif heyetinden kişiler de yer almaktadır (Kılınç ve Kayar, 2019:45). Böylece hazırlanan raporlar, hüccet olarak sicile kaydedilirdi. Kadı, sadece durumu tespit ile yetkili olduğu için ceza tertip edemezdi. Verilen hüccete göre suçlu bulunan kişi sancak kanunnamesinde veya 19. yüzyıla gelindiğinde Ceza Kanunnamesi'nde belirtilen usule göre cezalandırılırdı.

Yaralama olaylarında keşif heyeti, yaralıya *cârihin kimdir deyu sual* eder ve yaralıdan kendisini yaralayanın ismini vermesi beklenirdi. Yaralı sadece yaralıyandan davacı olduğunu beyan ederdi. Bu beyan, söz konusu kişinin olası bir durumda yaradan ölmesi halinde dem-i diyetini, kendisini yaralayandan talep edilmesi anlamına gelirdi. Manastır'ın Hamza Bey mahallesinden yaralı olan Ahmed bin Ferhad adlı gencin akrabalarının 7 Kasım 1640 tarihinde mahkemeye müracaatları üzerine, Mevlâna Kâtip Mustafa Çelebi keşif amacıyla görevlendirilmiş, isimleri yazılı Müslümanlarla birlikte yaralıya bakılmış ve sol kolundan ve sol tarafından beş yerinde darp kaynaklı yara aldığı görülmüştür. Ahmed'den kendisini yaralayanın kim olduğu sorulduğunda, Hacı Hüseyin'in oğlu Mehmed'in kendisini yaraladığını, bu yaradan ölürse dem ve diyetinin kendisinden talep edilmesini beyan etmiştir (Erikci, 2019:159).

Keşif işlemi, keşif gerektiren olaylarda mağdurun ailesi, komşuları, köy veya mahalle halkının mahkemeye ihbar etmesiyle başlatılırdı. Mütesellim veya sancakbeyi de şahit oldukları olaylar

² "Mahmiyye-i Ayntab Mahallâtından Kanalıcı Mahallesi sükkânından Mehmed Bin Beyazid nam kimesne meclis-i şer'i hâtır-ı lazımu't-tevkire gelub takrîr-i kelâm ve bast-i merâm idub Mahalle-i mezbûrede Mustafa nam kimesnenin mülk menziline icâre ile sâkin olub Kasım Mahmud bin Cuma nam şab-emred işbu bin altmış senesinin Muharremü'l-haramının yirmi dördüncü erbaa (27 Ocak 1650)günü kuşluk vaktinde zikr olunan menzil dahilinde li-ebeveyn karındaşı olub benim zevcem olan Döndü nâm hatunu sol memesi altından bıçak ile urub katl eylemisdir kâbel-i şer'den üzerine adam varub keşf olunub ve hâzır olan bî-garaz müselmanlardan dahi husûs-u mezkûr sual olunub tahrîr olunmasın taleb iderim didikde kâbel-i şer'den husûs-u mezbûr için fahru'l-müderresin Mevlâna Mehmed Efendi ibni Hüseyin irsâl olunub ol-dahi zeyl-i kitabda mestûru'l-esâmisi olan müslimîn ile menzil-i mezbûrda münkaliben mezbûrenin üzerine varilub muayene ve müşâhede eylediklerinde f'lvaki' mezbûre Döndü Hatun sol memesi altından bıçak ile urulub münkaliben müteveffiyeye olduğu zâhir ve muayyen olub vech-i meşrûh üzere münkaliben müteveffiyeye olduğu hâtır-ı bî'l-meclis olan müselmanlardan Osman bin Hacı Mehmed ve Mezrun binYusuf ve Mehmed bin İbrahim nam kimesne ve yine müteveffiyeye-i mezbûrenin başında hazırûn olan nisa tائفesinden Gülef binti Biruz ve Emine binti Abdullah nâm hatunlardan husûs-u mezbûr sual olundukda her biri cevablarında mezbûr Mehmed mâh-ı mezbûrun yirmi dördüncü yevmü'l-erbaa günü kuşluk vaktinde hemşiresi mezbûre Döndü hatunu sol memesi altından bıçak ile urub katl itmışdir alâ-tariku'ş-şehâdet haber virdiklerini Mevlânâ-yı mezbûr mahallinde keşf ve tahrîr idüb meclis-i şer'a alâ vaka'a haber virmeğin mâ-vak'a bi't-taleb ketbolundu". Hüsnîye Güner, 21 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicil Defteri H.1059-1060 (M.1649-1650) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2006, s. 343

için keşif talebinde bulunabilirdi. Mesela; Kıbrıs'ta 3 Haziran 1610 (11 Rebiülevvel 1019) tarihinde Şehir Subaşı Haydar, Yako veled-i Zovan'ı Ayakaşani mahallesinde başından yaralı olarak bulmuş ve mahalle halkını mahkemeye getirmiş ve gerekli keşfin yapılmasını talep etmiştir³. Mağdurun velisi ya da yakını kısas isteyebilir veya *udûl-ı müslimîn* araya girmesi ile taraflar, dem-i diyet üzerinden anlaşabilirlerdi. Ki bu yolla ölüm olaylarında dahi tarafların anlaşığına rastlanmaktadır. Meselâ; 15 Zilhicce 1165 (20 Ekim 1752) tarihinde Antep'in Akyol mahallesinde Yusuf Ağa'nın, Mehmed Ağa tarafından katledilmesi üzerine açılan bir davada, maktulün iki eşi, kızları, kız kardeşi ve annesi mahkemede bazı kişilerin aracı olmaları nedeniyle sulh yapmayı kabul etmişlerdir. Kendileri 280 kuruş nakit ile sulha razı olduklarını beyan etmişlerdir (Karasakal, 2010:539-540). Kısas davalarını uygulamak için mutlaka padişahın iradesi gerekirdi. Bazı hallerde padişahın fermanı ile beylerbeyleri tarafından mahallinde kısas hükmü icra edilirdi. Kısas hükmünün uygulanmasını, halk arasında kan davalarına dönüşmemesi için devlet uygulardı.

Yukarıda zikredilen kaynaklarda ölüm ve yaralanmalara dair adlî keşif olaylarıyla ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Özen Tok, 1650-1660 tarihleri arasında Kayseri sicillerine dayanarak yaptığı çalışmada 75 ölüm ve yaralama kaydı tespit etmiştir (Tok, 2007:327-347). Kayseri sicillerinde olduğu gibi diğer sicillerde de ölüm ve yaralama olaylarına dayalı yapılan keşifler, diğer keşif uygulamalarına göre oldukça fazladır.

Ölüm ve yaralama olaylarında mağdurun kendisi, yakınlarından biri, köy veya mahalle ahalisinden veya ehl-i örften bazı kişiler tarafından olayın mahkemeye intikal ettirilmesi, keşfin ilk aşamasıydı. Söz konusu kişiler, olay mahalline gidilmek suretiyle keşfin yapılması hususunda talepte bulunurdu. 22 Ocak 1686 tarihinde Rusçuk kazasına bağlı Mihrimah Sultan vakıflarından olan Tetova köyünden müslim ve gayr-i müslimlerden oluşan heyet mahkemeye gelip, Ulya deresi olarak bilinen yerde Kireç kapısı içinde Kadriye adlı kıptî zımmiyenin öldüğünü haber vererek keşif talebinde bulunmuşlardır. Olay yerinde yapılan keşifte Kadriye'nin başından ve ensesinden yaralayıcı aletler ile darbedildiği ve darbdan kaynaklanan yaralanma ile hayatını kaybettiği rapor olunmuş ve kaydedilmiştir (Tanıdı, 2013:72). İstanbul Eyüp'te Nakkaş Paşazâde çayırı olarak bilinen yerde bir gün önce İsteyan adlı zımmî ölü ve Miho veled-i Dedo da yaralı olarak bulunmuş, 17 Haziran 1655 tarihinde mahkemeye yapılan ihbar ile keşif heyeti olay yerine gitmiş ve İsteyan adlı kişinin ensesinden, sol kulağı yanından ve perçemi içinde silah ile vurularak katledildiği anlaşılmıştır. Miho adlı kişinin ise yapılan muayene sonucunda balta ile ağzına vurularak biri hariç tüm dişleri kırıldığı görülmüştür. Yaralı, *cârihin kimdir* sorusuna keşfin yapıldığı günün gecesinde otlakçı Hasan Beşe tarafından haksız yere vurulduğunu beyan etmiştir (Eyüp Mahkemesi 61 Numaralı Sicil, 2011: s. 77-78). Bazı yaralanma olaylarında eğer kişiler mahkemeye gidecek güç ve kudrete malik değiller ise bazı kişilerin yardımıyla mahkemeye getirilip keşif yapılmasını talep etmesi sağlanırdı. Mesela 1 Mayıs 1652 tarihinde Kayseri'ye bağlı Erkilet köyü ahalisinden bazı kişiler mahkemeye gelerek, bir gün önce köylerine gelen birisinin Ferhad veled-i Arzman'ı sırtından ve omzundan balta ile yaraladığı, Ferhad'ın ağrısının fazla olması nedeniyle kendi

³ "Oldur ki; Hâlâ Şehir Subaşı olan Haydar Subaşı meclis-i şer'a Ayakaşani Mahallesi zimmîlerini meclis-i şer'e ihzâr edüp mahalle-i mezbûrede işbu hâzır fi'l-meclis Yakomo veled-i Zovan Etmekci zimmîyi başından mecrûh bulundu eser-i cerâhati keşf olunmak murâd ederim dedikde fi'l-hakika zimmî-i mezbûrun başında eser-i cerâhati olmağın vâki'u'l-hâl bi't-taleb kayd olundu". Kıbrıs Şer'iyye Sicili 3, s. 162.

kendine mahkemeye gelmeye gücü olmadığından, araba ile mahkeme kapısı önüne getirilmiş ve durumunun keşfi talep edilmiştir (Tok, 2007: 330-331).

İncelediğimiz bazı sicil örneklerinde cinayetlerin sebebi hakkında fikir sahibi olmaktayız. Konya'nın Sahra nahiyesinde namus meselesi yüzünden gerçekleşen bir cinayeti örnek mahiyetinde vermek mümkündür. Raziye isimli kadın, annesi Emine tarafından evinde iken boğularak öldürülmüştür. Keşif esnasında anne, kızını katlettiğini itiraf etmiş sebep olarak da köy ahalisinden Receb bin Abdullah'ın kızına tecavüz eylemesini göstermiştir. Bu sicilde tacizde bulunan Receb ve katil anne hakkında nasıl bir ceza verildiği yer almamaktadır. Ancak Raziye'nin mahalle baskısı nedeniyle öldürüldüğü söylenebilir (Sak ve Güngören, 2020:177). Benzer bir cinayet de Girit Resmo'da işlenmiştir. 27 Eylül 1656 tarihinde Resmo'nun Prasez köyünden Papa Nikola, Miheli, Andoni, Kostandin, Manol ve Franke adlı kişiler ile bütün köy ahalisi birlikte mahkemeye gelerek *karye-i mezbûre sükkânından Yorgi, avreti Zabeta'yı katleyledi, üzerine varılûb keşf ve kâtil-i mezbûrdan suâl olunub takrîr ve tahrîr olunması matlûbumuzdur* diyerek keşif talebinde bulunmuşlardır. Şuhûdü'l-hâlde isimleri yazılı Müslümanlarla birlikte maktulenin üzerine varıp, yarası muayene edildiğinden, boğazı çukurunda bıçak yarası müşahade edilmiştir. Kocası Yorgi'ye sorulduğunda *...ben katleyledim, fâhişe nâmiyle meşhûre idi, ârımdan katleyledim* diyerek ikrar etmiştir (Oğuz, 2002:332).

Bazı devlet görevlilerinin de katli olaylarına karıştıkları anlaşılmaktadır. 23 Ağustos 1686 tarihli hüccette; Anadolu teftişine memur edilen Cafer Paşa'nın adamlarından Ebubekir bin Yusuf adlı kimse konakladıkları mahalde yemek için halka zulmetmiş ve Vartan adlı zımmîyi sol böğründen kasten taşla vurarak yaralamış ve bu yaradan dolayı Vartan hayatını kaybetmiştir. Yapılan keşifte yaralarına bakıldığında, bazı yerlerde kan kaçaıkları olduğunu tespit etmişlerdir. Vartan'ın varisleri olan eşi Narin, oğlu Aygiva ve kızları Sara ve Bahar, vekilleri vasıtasıyla dem-i diyet talebinde bulunmuşlar ve Ebu Bekir'den başka kimse ile dava ve nizalarının olmadığını beyan etmişlerdir (Dereci, 2020: 283-284). 18 Mayıs 1651 tarihli keşif hüccetinde Mustafa Ağa ibn-i Bahşi adlı kişinin kardeşi, mahkemeye yaptığı ihbarla kardeşinin yaralandığını ve halâ Seydi Ali Paşa'nın sarayında yattığını ve keşif yapılmasını talep etmiştir. Mevlâna Mehmet Efendi'nin görevlendirilmesi üzerine Mustafa Ağa'nın sağ kulağının yanından topuz yarası ve sağ ile sol küreği, sağ kolunun bilek altı ve sağ elinin serçe parmağında kılıç yarası olduğu tespit edilmiştir. Mustafa Ağa'ya kendisini yaralayanın kim olduğu sorulduğunda, tahririn yapıldığı tarih gecesi yatsı vakti Mataracı'nın ziyafetinden dönerken Mütessellim Hacı Ali Ağa'ya rast geldiğini ve haksız yere kendisini yaraladığını ve bağda bir gümüş bıçak ve gümüş hançer kını ve bir miktar kumaş aldığını, eğer bu yaradan ölürse, dem-i diyetinin Mütessellim Hacı Ali Ağa'dan alınmasını talep etmiş, Mevlana da olayı mahallinde kaydedip şahit olan Müslümanlarla birlikte mahkemeye takririni sunmuştur (Yılmaz, 2005: 58-59)

(Gazi)Antep siciline yansıyan tarihsiz bir keşif hüccetinde cinayetin nasıl işlendiği ve katilinin itirafı önemli bir örnek olarak görülebilir. Antep sancakbeyi Hüseyin Bey'in kethüdası Hüseyin Ağa tarafından mahkemeye gönderilen Ali adlı kişi Musa adlı kişinin hanında bir yeniçerinin öldürüldüğü ve keşif talebinde bulduklarını söylemiştir. Keşif heyeti olay mahalline gidip ceset üzerinde yaptıkları incelemede başının göğsünden hançer ile kesildiğini ve ağzından kılıç ile öldürüldüğü tespit edilmiştir. Civarda yapılan araştırma sonucunda bulunan yeniçeri Mahmud bin

Mehmed'e katledilen yeniçerinin kim olduğu ve kimin tarafından katledildiği gibi sorular sorulmuş ve Mahmud maktulün kendisi tarafından öldürüldüğünü ve kimsenin dahli olmadığını itiraf etmiştir (Çam, 2008: 131-132).

1.1. Fail-i Meçhul Ölüm Keşifleri

Fail-i meçhul ölümlerde de cesedi bulanlar tarafından mahkemeye ihbarda bulunur ve keşif talep edilirdi. Fail-i meçhul ölüm olarak kalmış bir vakaya Said-ili nahiyesinin Lâdik köyünde karşılaşmaktayız. Bu olaydaki maktul, on iki yaşlarında olduğu belirtilen Ali isimli bir çocuktur. Köy yakınlarındaki Akkinisa isimle bölgede istismar edilen Ali'yi bulan kişiler mahkemeye haber ederek keşif isteğinde bulunmuşlardır. Mahkemenin keşfi ile Ali'nin *boğazında ve bileklerinde ve dizlerinde ip beresi ve alameti-i hank ve yüzü ve başı sürtük ve azasının ekseri berelü olup mak'adı parelenmiş* olduğu rapor edilmiştir. Anlaşılan o ki, çocuk elleri ve ayakları bağlanıp tecavüz edildikten sonra boğularak öldürülmüştür. Olay ne yazık ki faili meçhul olarak kalmıştır (Sak ve Güngören, 2020:177-178).

17. yüzyıl Amasya sicilleri üzerinde keşif olaylarıyla ilgili etraflı bir çalışma yapan Sibel Kavaklı, ölümlerin odun düşmesi, boğulma, sele kapılma, yıkılan damın altında kalma, ağaçtan düşme, ateşe düşme, çatının altında kalma, salıncaktan düşme, tüfekte kendini vurma, kuyuya veya harka düşme olarak örnekleriyle birlikte tasnif etmiştir (Kavaklı, 2013:129-135). Bunun dışında kasten öldürme, eceliyle ölüm, intihar ve nedeni bilinmeyen ölümlere dair muhtevalı örnekler vermiştir (Kavaklı, 2013:135-138).

1.2. Kaza Sonucu Gerçekleşen Yaralanma ve Ölüm Keşifleri

Kaza ile ölümlerin başında iş kazaları sonucunda meydana gelenler bulunmaktadır. Mesela, 6 Ağustos 1698 tarihli hüccette, Kıbrıs'ta Lefkoşa'nın Ayasofya mahallesinden Mehmed bin Nasuh adlı çocuğun amcasının talebi ile Hacı Abdi'nin bahçesinde bulunan su kuyusu dolabının üstündeki asmadan üzüm keserken düşüp dolabın kirişine başını sıkıştırarak ölmüştür. Yapılan keşif üzerine gerçekten Mehmed'in başı dolabın kirişi ile oku arasında kaldığı tespit edilmiş ve bu nedenle öldüğü anlaşılmıştır⁴.

Kaza ile ölümlerden bazıları kişilerin nefis-i müdafaa amacıyla gerçekleşmiştir. 31 Ekim 1655 tarihli bir keşif hüccetinde, Havass-ı Sultaniye kazasına tabi Terkos nahiyesinde el-Hac Mihalic köyü halkından Handan Beşe bin Abdullah, evine hırsız olarak giren Kurd adlı genç zımmîyi, Kurd'un elindeki harbeyi alarak başını sol tarafında vurup öldürdüğünü beyan ile keşif talep

⁴ "Mehmed bin Nasuh nâm mürâhik târîh-i kitâb günü mahalle-i merkûmede vâki' el-Hâc Abdi nâm kimesnenin bağçesi içinde olan kuyunun dolabı üzerine sun'uyla çıkup dolab-ı merkûmun bâlâsında asma şeceri olmağla üzüm kat' ederken hatâ'en başını dolab-ı merkûmun kirişi ile oku arasına geçüp hurd u helâk olmağın üzerine varılıp keşif ve tahrîr olunmak matlûbumdur dedikde cânib-i şer'-i mutahhardan Mevlânâ Hamza Efendi ibn-i Ali ta'yîn ve irsâl olunup ol dahi hâlâ vâlf-i vilâyet olan düstûr-ı mükerrerem, müşîr-i mufahham, nizâmü'l-âlem devletlü, sa'âdetlü vezîr-i mükerrerem ve muhterem Mustafa Paşa...taraf-ı bâhirü's-şereflerinden mübâşir ta'yîn olunan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân el-Hâc Osman Ağa bin Yusuf ve zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî olan müslimîn ile bağçe-i mezkûreye varup fi'l-hakîka mezbûr Mehmed'in başı dolab-ı merkûmun kirişi ile oku arasında kalup hurd u şikest olup ol vecihden fevt ve helâk olduğu mu'âyene ve müşâhade olunmağın mevlânâ-yı mûmâ-ileyh mahallinde ketb ü tahrîr ve ba'dehû ma'an ba's olunan Çukadâr Ali Beşe bin Abdullah ve Muhzır Hasan bin Mehmed ile meclis-i şer'a gelüp alâ-vukû'ihî inhâ ve takrîr etmeğın mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu". *Kıbrıs Şer'iyye Sicili 6*, s. 11-12.

etmiştir. Yapılan keşifte ahalinin Handan Beşe'nin hanesine tecavüz eden kişinin eşkiyadan olduğuna şahadet ettiği ve Kurd'un başının sol tarafındaki yara ile öldüğü tespit edilmiştir⁵.

Bazı ölümler ise kaza kurşunu nedeniyle yaşanmıştır. İstanbul'da Yedikule yakınlarında Bucakbağı mahallesinde oturan Ayşe bint-i Abdullah adlı kadın 13 Mayıs 1676 tarihinde kaza kurşunu ile vefat etmiştir. Keşif raporu da bu doğrultudadır⁶.

Sicillerde Osmanlı halkının ziraat, ulaşım ve gıda sektöründe kullandıkları hayvanların ölümcül darbeleri ile çok sayıda insanın hayatını kaybettiğinee dair bir çok örnek bulabilmekteyiz (Sak ve Güngören, 2020:191). 4 Aralık 1698 tarihinde talep edilen keşif, Kütahya Saray mahallesinde İsmail adlı kişinin on iki yaşındaki oğlunun bir hafta önce bindiği atı zapt edemeyip üzerinden düşmesi ve başının taşa rast gelmesiyle yaralanıp sonrasında da bu yaradan ölmesi üzerine yapılmıştır. Bunun üzerine mahkeme tarafından Mevlâna Abdülkerim Çelebi keşif ile görevlendirilmiş ve bi-garaz müslimin ile İsmaili'in evine varılıp meftanın cesedi incelenerek başının sağ tarafının yaralandığı ve bu yüzden vefat ettiğine dair rapor yazılmıştır (Dağlı, 2004:102-103).

Bazı ölümler dikkatsizliğin sebep olmasından kaynaklanmıştır. Kütahya'nın Etrafşehir nahiyesine bağlı Akkilise köyünden Süleyman adlı kişi 22 Mart 1701 tarihinde aynı köyden olan Halil bin Abdülkerim'in eşi Sakine Hatun'un altı aylık bebeği Bayezid'i ocak başında yatırdıktan sonra dışarıya çıktığını ve çocuğun yanarak öldüğü için keşif talebinde bulunmuştur. Mevlâna Abdülkerim Efendi ibn-i Mehmed ve mütesellim Ali Ağa'nın içinde olduğu keşif heyeti olay mahaline gidip inceleme yapmışlardır. Hazırlanan raporda bebeğin sağ ve sol ayaklarının tamamen yanarak öldüğünü belirtmişlerdir (Dağlı, 2004:342-343).

⁵ "Havâss-ı sultânîyye kazâsına tâbî' Terkos nâhiyesi ihtivâsından El-Hâc Mihaliç demekle ma'rûfe karye sâkinlerinden işbu râfî'ü'l-kitâb Handan Beşe b. Abdullah nâm râcil meclis-i şer'-i şerîfde takrîr-i kelâm edip târih-i kitâb gecesi nisfu'l-leylede ben zevcem ile uykuda iken karye-i merkûmede ter oğlanı Kurd nâm zimmî sokak kapısı ile harmanım kapısını açıp haremime girip ben dahi evime harâmzâde girmişdir deyû haberdâr olduğumda evimden harbe ile taşra haremime çıktığımda mezbûr Kurd beni elinde olan âlet-i harble urup boşa getirip ben dahi harbe ile darb eylediğimde başının sol tarafına darb ve katl eyledim kibel-i şer'-i şerîfden üzerine varılıp keşf ve müşâhede olunmak matlûbumdur dedikde savb-ı şer'-i kavîmden umdetü'l-müderrişin Mevlânâ Receb Efendi irsâl olunup ol dahi zeyl-i sahîfede mastûrül-esâmî müslimîn ile katil-i mezbûrun üzerine varıp fi'l-vâki' mezbûr Kurd serika kasdıyla merkûm Handan Beşe'nin menziline girip haremimde katl olunduğu ve eser-i cerhi başının sol tarafında olduğunu ba'de'l-keşf müşâhede ve mu'âyene eylediklerini ve ahâl-i karye-i merkûme katil-i merkûmun kendi hâlinde olmayıp harâmîyyûn ve eşkiyâdandır deyû haber verdiklerini Mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr ba'dehû meclis-i şer'a gelip alâ vukû'ihî inhâ ve takrîr etmeğın mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb [ketb] olundu." *Eyüp Mahkemesi (Havass-ı Refia) 61 Numaralı Sicil (H.1065-1066/M.1655)*, İstanbul 2011, s. 221.

⁶ "Mahmiye-i İstanbul'da Yedikule kurbunda Bucakbağı mahallesinde sâkine Ayşe bt. Abdullah nâm hâtun târih-i kitâbdan bir gün mukaddem, mahalle-i mezbûre imâmı Mustafa Efendi'nin menziline hatâ'en tüfenk ile vurulup fevt olmağın mahallinde keşf ve tahrîr olunmak bâbında buyruldu-yı şerîf vârid olmağla imtisâlen-leh savb-ı şer'-i şerîfden irsâl olunan Mevlânâ es-Seyyid Muharrem Efendi b. es-Seyyid İsmail [ve] mahmiye-i mezbûrede asesbaşı olan Mehmed Ağa ile Subaşı olan Ahmed Ağa ve zeyl-i vesikada mastûrül-esâmî olan müslimîn ile merkûm Mustafa Efendi'nin menziline varıp mezbûre Ayşe'yi mu'âyene ettiklerinde mezbûr Mustafa Efendi'nin sulbî kebîr oğlu İsmail Beşe nâm kimesne kurşun ile bir kebîr tabancalı tüfengi ağızlayıp menzil-i mezbûrda pencere üzerine ta'lik ettiğinden sonra mezbûre Ayşe Hâtun bir maslahat için menzil-i mezbûra varıp mezbûr Mustafa Efendi'nin sagîr oğlu Mehmed ol tüfenk ta'lik olunan mahalle Mushaf-ı şerîf ta'lik ederken zikr olunan tüfengın tabancasına hatâ'en gergisi dokunmağla ol tüfenk atılıp içinde olan kurşun mezbûre Ayşe'nin boynunun sağ tarafından vurup sol tarafından çıkmakla mezbûre Ayşe Hâtun fevt olmuş bulunduğunu mu'âyene ve müşâhede ettiklerinden sonra Mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr ve ma'an irsâl olunan Durmuş bin Pîr Veli ve Mehmed b. Mehmed ile meclis-i şer'a gelip alâ vukû'ihî inhâ ve takrîr etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu." *İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H.1086-1087/M.1675-1676) İstanbul 2010, s. 279.*

Boğularak hayatını kaybedenler için de keşif yapılmıştır. 1675 yılında Kastamonu Mütesellimi olan Ali Ağa tarafından mübâşir ta'yîn olunan Yazıcı Mehmed Ağa mahkemeye gelerek Bozoğlak köyüne yakın Çatal Amrud adlı mevzi'de tahmînen üç yaşında bir erkek çocuğu boğularak öldüğünü ve olay mahallinde keşif ve tahrîr olunmasını talep etmiştir. Keşif için görevlendirilen Mevlânâ Ahmed Efendi heyet ile vardığı olay yerinde çocuk üzerinde inceleme yapıp yüzündeki çalı yırtığından başka bir iz bulunmadığını ve çocuğun boğularak hayatını kaybettiğini tahrir etmişlerdir (Dağsever, 2017: 305).

1.3. Doğal Ölüm Keşifleri

Konya kalesi dizdarı Veli Ağa, eşkıya Akşehirli Kara Ali'nin Karaman Mütesellimi Abdülgaffar Ağa tarafından yakalanıp kalede hapsedildiğini ve hapisteyken öldüğünü ihbar etmesi üzerine, Mevlâna Halil Efendi keşif yapmak üzere görevlendirilmiş ve yapılan keşifte Kara Ali'nin eceliyle öldüğü 17 Ağustos 1686 tarihli hüccet ile tespit ve kaydedilmiştir (Dereci, 2020: 278).

1.4. İntihar Keşifleri

Sicillerde intihar olaylarına da çokça rastlanmaktadır. İstanbul'da Çakırağa Mahallesinde Sinan Çavuş vakfî odalarında oturan Berber Mustafa bin Hüseyin adlı kişi, 23 Ekim 1688 tarihinde mahkemeye başvurarak kızı Fatma'nın kendisini bahçedeki asma çardağına asarak intihar ettiğini ve keşfin yapılmasını talep etmiştir. Mahkemeden görevlendirilen heyetin yaptığı keşif ile gerçekten Fatma'nın kendisini asma çardağına asmak suretiyle öldüğü tespit edilmiştir (İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil, 2019: 63).

1.5. Tabiat Olayları Sonucu Gerçekleşen Ölüm Keşifleri

Herhangi bir saldırı olmadan tabiî afetlerden dolayı ölenlerin cesetleri ve olay yeri üzerine de keşif yapılıyor ve kayda geçiriliyordu. İnsan etkisi olmadan gerçekleşen doğal afetler, ciddi can ve mal kaybına neden olmuşlardır. Bu olaylardan biri yıldırım düşmesi sonucu gerçekleşen ölümlerdir. Mesela 21 Haziran 1656 tarihinde Hisarcık köyünde çift süren Seydi bin Ali'nin yıldırım düşmesi sonucu ölümü üzerine mahkeme tarafından keşif ile görevlendirilen Mevlâna Mustafa Çelebi ve Hüseyin bin Abdullah yanlarında bir grup Müslümanlardan oluşan heyetle birlikte olay yerine gidip, Seydi'nin azalarına bakıp; ensesinin, sol kulağının, yüzünün ve boynunun ve sair azaları ile elbiselerinin yandığı muayene ve müşahade etmişlerdir (Tok, 2007:331). 27 Mayıs 1699 tarihinde Lefkoşa'nın Balvemedoho köyünden Mihail veledi- Yani, Lubid ovası olarak bilinen yerde üzerine yıldırım düşmesi sonucu ölmüştür. Kıbrıs Mütesellimi Ahmed Bey, Ömer Ağa bin Yusuf'u mübaşir olarak görevlendirmiş ve "*Mihail veled-i Yani nâm emred zimmînin üzerine varup ba'de'l-keşf ve'n-nazar fi'l-hakîka sol kulağının dibine isâbet ve ihrâk eylediği mu'âyene ve müşâhede olunmağın mevlânâ-yı mûmâ-ileyh mahallinde ketb ü tahrîr ve ba'dehû ma'an ba's olunan Ahmed Çelebi ibn-i Abdullah ve Osman bin Hasan ile meclis-i şer'a gelüp alâ-vukû'ihî inhâ ve takrîr etmeğın mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu*" şeklinde rapor düzenlenmiştir (Kıbrıs Şer. Sic. 6: 85).

1.6. Salgın Hastalık Sonucu Gerçekleşen Ölüm Keşifleri

Tabiî afetler gibi salgın hastalık dolayısıyla gerçekleşen ölüm olaylarında da keşif yapıp kayda geçirilmiştir. Meselâ; Mayıs Sonları 1524 (Evasıt-ı Receb 930) tarihinde Üsküdar'da

Yeniçeri Kethüdası olan Süleyman bin Abdi, hizmetinde olan Ahmed adlı sarı renkli yeşil gözlü orta boylu Bosna asıllı genç acemi yeniçerinin vebaya yakalanarak öldüğünü bildirmiş ve yapılan keşifte gerçekten Ahmed'in vebadan öldüğü müşahade edilmiş ve kaydedilmiştir (Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, 2010:75).

2. Kamusal Mekânların Keşfi

Zamanla kamusal mekânların tahrip olması neticesinde yenilenmesi ihtiyacı doğmaktaydı. Söz konusu mekânın yenilenmesine gerçekten ihtiyaç olup olmadığı hakkında keşif yapılırdı. Böylesi durumlarda keşif heyetinin içinde işin ehli mimar ve ustalar bulunurdu. Onların keşfinden sonra mekânın tamiri için nelerin yapılması gerektiğini gösteren ve bu işlem için öngörülen masraflar hesaplanarak Padişaha arz edilirdi. Yapılan inceleme sonunda teklif edilen tamir ve masraf miktarı uygun görülürse, arzuhalin üzerine Padişah tarafından uygun olduğu ve emrinin yazılması hususunda hatt-ı hümayun yazılır ve tarih atılırdı. Bu bağlamda kale, palanga ve köprü iç ve dış güvenliğin sağlanması için önemli olduğundan yıkılan yerlerin tamir edilmesi hususunda vakit kaybedilmemesine dikkat edilirdi.

2.1. Kale, Palanga, Köprü

12 Haziran 1760 tarihinde merkeze sunulan arzuhalde, Özi kalesinin tamir gerektiği bildirilmiş ve gereğinin yapılması uygun bulunarak 22 Eylül 1757-29 Ekim 1759 (8 Muharrem 1171-7 Rebiülevvel 1173) tarihleri arasında geçen 777 günde tamir ve tekmiil olunmuştur. Muhtelif malzeme ve amele ücretleri dâhil toplam ücret 31.497 kuruş olmuş ve bunun 8.262,5 kuruşu bölge tüccarı ve yerli halktan borç alınmıştır (C.AS. 8/29 C.AS.0008.00289.001). Özi kalesi ile Hoca limanı arasındaki palanga ve Bender kalesinin yapılan keşif sonucunda tamir edilmesi gerektiği merkeze arzedilmiş ve Yeğen Paşa ile Gürcü Süleyman bu husus ile görevlendirilerek, gerçekten tamirin yapılması gerektiği hakkında görüşleri üzerine tamirin yapılması için 19 Nisan 1765 tarihinde hatt-ı hümayun yazılmıştır (C.NF.0001.00024.001).

Merkezden keşfe gönderilen mimar ve diğer görevlilerin harcırahı merkez hazineden ödenirdi. Özi kalesinin keşfine memur olan Ahmet Halife adet olduğu üzere harcırah talebinde bulunmuş ve 17 Şubat 1768 tarihli hatt-ı hümayun ile Ahmet Halife'ye 100 kuruş harcırah verilmesi için Baş Muhasebeye tezkire kaydı için hatt-ı hümayun yazılmıştır (C.AS.00036.01618.001).

Aynı dönemde Hotin kalesi de tamire muhtaçtı. Kalenin tamiri ile Esirî Mehmet Ağa görevlendirilmiş ve 8.340 kuruş masraf hesaplanmıştır. Bunun 7.500 kuruşu Boğdan cizyesinden karşılanmıştır. Kışın yaklaşması münasebetiyle eksikliklerin tamamlanması için kalan 840 kuruşun da gönderilmesi 29 Şubat 1768 tarihli arz ile talep edilmiş ve arzuhalin üzerine gereğinin yapılması için hatt-ı hümayun verilmiştir (C.AS.0054.02525.001).

Kırım'dan gönderilen arz ile Or, Çonkar, Üçtepe ve Cevaş tabyalarının tamiri gerektiği ve bunun için bir mimar ve bir bina emininin görevlendirilmesi talep edilmesi ve hazineden 5.000 kuruş verilmesi, tabyaların acilen tamir edilmesi, *arzuhalin cevabı beklenmeden tabyaların tamirine başlanması hususu* arzedilmiş ve 26 Temmuz 1768 tarihinde padişah tarafından uygun bulunarak hatt-ı hümayun verilmiştir (C.MTZ.18-884.1.) Bilindiği gibi 1768 yılı 1774 Kaynarca

Antlaşması ile biten Osmanlı- Rus savaşının başlangıcıdır. Bundan dolayı Kırım Hanı acilen tabyaların tamirini istemektedir. Bu durumu hükümet bildiği için hiç vakit kaybetmeden gereğinin yapılması emredilmiştir.

Medine’de bulunan Ribat-ı Kadem de zamanla harap olmuş ve tamir edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Yapılan keşif ile uzunluğu 21,5 ve eni 15 zira olarak 2 katlı ve 9 odadan müteşekkil olması uygun bulunmuştur. 1000 altın olarak hesap edilen bütün masraflarının da Mısır hazinesinden ödenmesi için 8 Şaban 967 tarihinde emir verilmiştir (3 Numaralı Mühimme Defteri, 1993: 1067/473).

Köprülerin tamiri de hem askerî hem de ticarî bakımdan önem arz ediyordu. Bu itibarla tamiri gerektiren köprüler, merkezden gönderilen mimarlar ve diğer yetkililer ile keşfi yapılır ve masrafları merkezî hazineden karşılanmak üzere tamir edilirdi. Edirne’deki Arda suyu üzerindeki Orta köprü olarak bilinen köprünün tamir edilmesi gerektiği merkeze bildirilmiştir. Yapılan keşif sonunda tamir için gerekli olan malzeme ile amele ve usta ücretleri için toplam 341.717 akçeye kuruş hesabı ile 2.839 kuruş 1 rub* masraf ile yapılabileceği tespit edilmiş ve bu hususta padişah tarafından 2 Mart 1683 tarihinde gerekli emir verilmiştir (İbnü’l-Emin, Umur-ı Nafia İE.NF.46). Suların kabarması ile Meriç nehri üzerindeki köprünün bir tarafının yıkılması üzerine keşif yapmak üzere Mimar Vekili Şahin Ağa görevlendirilmiştir. Yapılan keşif sonunda köprünün tamirininin 717,5 kuruşa mal olacağı tespit edilmiş ve bunun için 28 Ekim 1693 tarihinde hatt-ı hümayun sadır olmuştur (İbnü’l-Emin İE.NF.1).

2.2. Maden ve Baruthane Gibi Mekânların Keşfi

İnegöl’deki gümüş madeni de tamire muhtaçtı. Usta Mehmet Çavuş ve Mustafa bin Abdullah’ın Ekim 1619 tarihinde yaptıkları keşif sonunda tamir bedelinin 800.000 akçe olacağı, ayrıca 1 kule, 2 adet çark, ocaklar ve 5 adet kuyu açmak ve kereste ile diğer masraflar için de 59.630 akçe gerektiği şuhûdü’l-hâl ile tespit edilmiş ve zikredilen tamiratın yapılması için gerekli emir verilmiştir (İbnü’l-Emin İE.NF.1/46/2).

Kâğıthane sahrasındaki baruthanenin de tamirinin gerektiği arzedilmiş ve bu husus için Topçubaşı Hasan ve diğer ilgililer görevlendirilmiş, Müslümanların huzuru ile yapılan keşifte tamir masraflarının 24.970 akçe olacağı tespit edilmiştir. 15 Ekim 1690 tarihinde de padişah tarafından hatt-ı hümayun verilmiştir (İbnü’l-Emin 26-2365).

2.3. Gemi İnşası Keşfi

16 Kasım 1699 tarihinde Birecik kasabasında Fırat nehri üzerinde yeniden 60 adet gemi inşası için İstanbul’dan nazır olarak görevlendirilen bir vezir ile bazı kaptanlar Antep’e gelmişler ve Rakka Valisi Mustafa Paşa’nın sarayında, kadının ve diğer ileri gelenlerin hazır buldukları bir mecliste istişarede bulunmuşlardır. Bu mecliste vezir, elindeki emr-i şerif gereğince Birecik’te yeniden inşası lazım gelen 20 kıtası firkata ve 40 adedi de firkateynden daha küçük olmak üzere Birecik’ten Şattü’l-Arab’a varınca suların durumunun ne olduğunun tespit edilmesi için, yapılacak gemilerin ne kadar top ve asker alacağı hususlarının tespit edilmesi ve İstanbul’a arz ve ilam

---

* Buna göre kuruş 120 akçedir.

edeceğini ifade etmiştir. Bu konuda bilgi ve vukufu olanlar ile müzakere edilmesi ve ona göre hareket edilmesi gerektiğini bildirmiştir. İlgili emir ile eski Tuna kethüdası olup Fırat'a kaptan ve kethüda tayin edilen Murad Bey ve arkadaşları Osman Kaptan, İbrahim Kaptan, Mahmut Kaptan ve marangoz taifesinden dağ mimarı tayin edilen Yusuf Halife ve Sakızlı Beyler, kadı huzurunda toplanan kasaba halkının da bulunduğu bir meclis toplanmıştır. Mecliste nehir sularının azaldığı bir dönem olduğu, bazı bölgelerde set ve bentler olduğu ancak gemilerin bu bentlerin arasında geçebileceği arzedilmiştir. Gemilerin yapımının geri kalmaması için nehir fırkalarının uzunluğunun 27 naccar zirai ve eninin 4,5 neccar zirai, 16 oturaklı olmak üzere kanatlı fırkatayenler inşa edilmesi, kürekçi, topçu, cenkçi ve karakolcu olmak üzere 70 kişi alabilecek kapasitede olmasına karar verilmiştir. Ayrıca fırkaların 7 top alabilecek durumda olması, iki topun ağızdan dolma ve yarımşar okka gülle atar, bir tanesi koğanından top demekle bilinen ve 1,5 okka gülle atar ve dört adedi de saçma toplarıyla yapmayı taahhüt ettiklerini arzetmişler ve kadı da bu hususu hüccet ile tescil etmiştir (Atasoy, 2022:284-286). Görüldüğü gibi, Birecik'te Fırat nehri üzerinde 60 adet gemi yapılması için merkezden vezir ile kaptanlar ve diğer yetkililer görevlendirilmiş, gerekli keşif yapılmış ve nihayetinde gemilerin hangi ölçüde ve özelliklerde olması tespit edilmiştir. İstanbul'dan gönderilen görevlilerin ücretleri hakkında herhangi açıklayıcı bir bilgi yok ise de bu görevlilerin yol ücretleri ve diğer masraflarının merkezden ödeneceğini tahmin etmek zor değildir.

2.4. Kilise Binalarının Keşfi

Zamanla kiliselerin tamiri gerektiğinden, kilise mütevellisinin mahkemeye müracaatı üzerine ilgili heyet ile gerekli keşif yapıldı. Kilisenin aslına uygun olarak tamir edilmesi, genişletilmemesi ve eskiye göre yükseltilmemesi şart idi. Kıbrıs Lefkoşa'nın Tribyodi mahallesindeki Argancelo kilisesinin duvarları ile misafirhanesinin tamire muhtaç olduğu, mütevellisinin yaptığı müracaat üzerine yapılan keşif ile gerçekten zikredilen kilisenin tamire muhtaç olduğu ancak *münhedim-i mezbûrun i'âde ve ta'mîre mesâğ-ı şer'î olduğu kütüb-i fihhiyyede mastûr olmağın mezbûr dîvârı ve mezbûr misâfirhâneyi esâs-ı kadîmi üzerine ve vaz'-ı kadîmleri üzre i'âde ve ta'mîr ü termîme cânib-i şer'-i kavîmden izn ü ruhsat* verildiği 29 Ocak 1718 tarihli hüccet ile tescil edilmiştir (Kıbrıs Şer. Sic. 9, s. 3). Gene Lefkoşa'nın Deftere köyündeki Aya Yorgi kilisesinin de tamire muhtaç olduğu mütevellisi Yorgi veled-i Baba Hristodolo mahkemeye bildirmiş ve tamiri için keşif talebinde bulunmuştur. Yapılan keşif sonunda gerçekten kilisenin tamire muhtaç olduğu tespit edilmiş, tamirin aslına sadık kalınması hakkındaki genel fikhî usul Arapça olarak kaydedilmiş, bu şartla kilisenin tamirine 17 Ramazan 1133 tarihli hüccet ile izin verilmiştir⁷.

⁷ “Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa'ya tâbi' Deftere nâm karyede vâki' Aya Yorgi demekle ma'rûf kenîse-i kadîmenin Mütevellîsi olan işbu râfi'u'-sifr Yorgi veled-i Baba Hristodolo nâm zimmî meclis-i şer'-i enverde bi't-tevliye ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edüp mürûr-i eyyâmla kenîse-i merkûmenin sakfi ve cüdrân-ı erba'ası sâkut ve bi'l-külliyeye harâb olmağla ber-vech-i mu'tâd dînimizi içinde icrâ mümkün olmamağla cânib-i şer'-i enverden üzerine varılıp keşf ü nazar ve mesâha olunup vaz'-ı kadîmi üzere i'âde ve ta'mîr ü termîme izn-i şer'î taleb ederin dedikde cânib-i şer'-i kavîmden Kâtib Ahmed Efendi ibni Mehmed ta'yîn ü irsâl olunup ol dahi zeyl-i kitâbda mastûru'l-esâmî olan Müslimîn ve medîne-i mezbûrda Mimarbaşı olan Kostanti nâm zimmî ile kenîse-i merkûmenin üzerine varulub ba'de'l-keşf ve'n-nazar fi'l-hakîka kenîse-i merkûme vech-i meşrûh üzere bi'l-külliyeye münhedim ü harâb olup i'âde ve ta'mîre ihtiyâcı olduğu mu'âyene vü müşâhede olunduktan sonra Mimar-ı mezbûr be-zirâ'ı bennâ mesâha eyledikde kenîse-i merkûmenin şimâl cihetinden arzı iki buçuk zirâ' ve tûlü sekiz zirâ' olup bâkî kalan cüdrânında iki kapı ve altı şavk delüğü ve on altı tahta iskemle alâmeti olmağın kâtib-i mezbûr mahallinde ketb ü tahrîr ve ba'dehû ma'an ba's olunan Mustafa bin Mehmed ve Abdullah Çelebi ibni Mehmed ile meclis-i şer'a gelip alâ-vukû'ihî

2.5. Su Yollarının Keşfi

Su yollarının tamiri de önem arz ediyordu. Bu hususa dair pek çok örnek mevcut olup burada birkaç örnek vereceğiz: Çorum dizdarına 14 Receb 972 tarihinde yazılan hükümde; Çorum'da yapılan kalenin halkının içme suyun ihtiyaçları olduğunun bildirilmesi üzerine gerçekte kale müstahfızlarının suya ihtiyacı var ise kadının güvenilir kişiler ve bir muhammin ile araziye çıkıp kale ile su arasındaki uzaklığın ölçülmesi, suyun kaleye getirilmesi için ne kadar harcama yapıldığı, Ağustos ayında suyun ne kadar azaldığının tespit edilerek bir tahminde bulunulması ve durumun ayrıntılı olarak yazılması istenmiştir (6 Numaralı Mühimme Defteri I, 1995:411). Lefkoşa'nın Esimof köyündeki Cafer Paşa vakfına ait çiftliğin su yolu harap olduğu için vakıf mütevellisi Recep Bey, 1677 tarihinde gerekli tamiratın yapılması amacıyla keşif talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Mevlana Habib Efendi ile isimleri yazılı olan Müslümanlarla zikredilen su yoluna gidilmiş, yapılan keşifte gerçekten tamire muhtaç olduğu tespit edilmiş, 60 kuruşa ancak tamir edilebileceği, daha azı ile mümkün olmayacağına dair rapor sunulmuştur. Bunun üzerine vakfın tamir edilebilmesi için gerekli olan 60 kuruşun çiftliğin icaresinden harcanması kaydıyla vakıf mütevellisi Recep Bey'e izin verilmiştir⁸.

2.6. Çeşme, Cami Gibi Vakıf Eserlerin Keşfi

Zamanla tamir edilmesi gereken vakıf eserler de aynı usul ile keşfedilmiştir. İstanbul'da Süleymaniye mahallesinde Mismari Abdi vakfına bağlı iki evin üst odalarının ve ocağının tamamen yıkıldığı mütevellisi tarafından mahkemeye bildirilmiş ve tamiri için keşif talebinde bulunulmuştur. Hassa mimarlardan Üstad Mustafa ve adlı yazılı bî-garaz Müslümanlardan oluşan heyet ile yapılan keşifte, evlerin tamire muhtaç olduğu müşahede edilmiş ve toplam 4.740 akçe ile tamir edileceğine karar verilmiş ve Şubat başları 1618 (Evasıt- Safer 1027) tarihinde mahkemeye arzedilmiştir (İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 2010: 85-86).

Müneccimzâde vakfı mütevellisi Mehmed Çelebi bin Ahmed mahkemeye gelerek Küçük Karaman Çarşısı'nda 28 odası olan hanın içinde Sultan Süleyman Cami'nin suyu aktığından, hanın dolma taş duvarına zarar verdiği, hanın tuvalet lağımının da su yoluyla birleştiğinden bütün binaya zarar verdiğini bildirmiştir. Mahkeme tarafından naib ve muhammin⁹ tayin edilmiş ve yerinde yapılan keşifle tamire izin verilmesi uygun bulunmuş ve toplam tamirine 17.122 sarf

---

inhâ vü takrîr etmeğın “ve yecûzü meremmetü'l-kenâyisi ale'l-vaz'ı-s-sâbıkı ve yu'âdü münhedeme minhâ min-gayri ziyâdetin mine'l-usûli ve'l-levâhık” mazmûnu üzere ve vaz'-ı kadîmi üzere ta'mîre ruhsat birle mâ-vaka' bi't-taleb ketb olundu. *Kıbrıs Şer. Sic. 10, s. 127*

⁸ “Cezîre-i Kıbrıs'da merhûm ve mağfûrun-leh Cafer Paşa Evkâfına bi'l-fi'l mütevellî olan umdetü'l-emâsil ve'l-akrân Receb Bey nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr[-i lâzîmü't-tevkîrde] bi't-tevliye takrîr-i kelâm idüp evkâf-ı merkûme müsteğillâtından olup Mahmiyye-i Lefkoşa muzâfâtından Esimof nâm karyede vâkı' vakıf çiftliğin mürûr-ı eyyâmla su yolu harâbe olup ta'mîr ve termîme eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmağın cânib-i şer'-i enverden üzerine varılıp ba'de'l-keşf ve'n-nazar tahrîr ve tahmîn olunması matlûbumdur dedikde savb-ı şer'den Mevlânâ Habib Efendi irsâl olunup ol dahi zeyl-i kitâbda mastûrül-esâmî olan müslimîn ile zikr olunan su yolunun üzerine varılıp mütevellî-i mezbûr muvâcehesinde keşf ve nazar olundukda fi'l-vâkı' su yolunun ibtidâsından ana harkına gelince harâbe olup ta'mîr u termîme kemâl-i mertebe muhtâc olduğu bi'l-mu'âyene müşâhede olundukdan sonra ta'mîr u termîmine altmış kıt'a gurus ancak vefâ eder noksân ile mümkün değildir deyü ehl-i vukûfdan cemm-i gafîr ve cem'-i kesîr ihbâr ve icmâ' u ittîfâk eylediklerinde Mevlânâ-yı müşârun-ileyh mahallinde tahrîr, ba'dehû gelip meclis-i şer'de ihbâr etmeğın meblağ-ı merkûm çiftlik-i mezkûrun icâresinden harc u sarfa mütevellî-i mezbûra izn-birle mâ-hüve'l-vâkı' bi't-taleb ketb olundu”. *Kıbrıs Şer. Sic. 5, s. 45*

⁹ Muhammin, tahmin eden, karar veren ve değer biçen anlamlarına gelmektedir. Osmanlı'da muhamminlik hakkında bkz. Ahmet Aksın, “Osmanlı Devletinde Muhamminlik Kurumu ve Muhamminler (1876-1922)”, *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-3 (İzmir/25-27 Nisan 2019)*, (Ed: Mustafa Öztürk – Ayşe Değerli), İzmir 2019, s.1-12.

olunduğu, bu meblağdan daha aşağısı ile tamirin mümkün olmadığı ve mahallinde Şubat sonları 1618 (Evahir-i Safer 1027) tarihinde tahrir edilerek mahkemeye tahrir verilmiştir¹⁰.

Asude Sultan vakfı mütevellisi Mehmed Ağa bin Mustafa mahkemeye gelerek el-Hâc Küçük mahallesinde bulunan vakfa ait olan çifte hamamın hazînesinin yarıldığını, dolabının bozulduğunu ve külhanının taşlarının yenilenmesi gerektiğini ve yine hamama ait bazı yerlerin bakıma ihtiyacı olduğunu belirterek keşif talep etmiştir. Keşfin sonucunda naib ve muhammin hamamın yenilenmesi ve tamiri için dokuz bin kırk beş akçelik bir tahminde bulunarak hamamın tamîrine izin verilmesine dair raporlarını kadiya sunmuştur. Ancak tamir sürecinin sonunda hazînesinin farklı yerlerinde yarıklar ortaya çıkmış ve tahmîn olunanın üstünde bir harcama ortaya çıkmıştır. 22 Şubat 1618'de vakfin mütevellisi Mehmed Ağa bin Mustafa tekrar mahkemeye gelerek önceki meblağın yetmediğini ve toplam on sekiz bin elli akçe harcadığını beyan ederek tekrar keşif talebinde bulunmuştur. Keşif için görevlendirilen Mevlâna Mahmud ve hassa mimarlardan Ustad Mustafa ve Ustad Ali ile bi-garaz Müslümanlardan oluşan keşif heyeti hamama giderek yaptıkları incelemede toplam harcamanın on sekiz bin elli akçe olduğunu tespit etmişlerdir. Bu kararlar mütevellinin beyanının doğru olduğuna kanaat getirerek rapor yazmışlar ve karar kaydedilmiştir (İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 2010: 88).

Eyüb Ensari camii yakınlarındaki Zal Mahmud Paşa vakfının mütevellisi İvaz Ağa, vakfin iskele, çeşme ve medresesinin tamir edilmesi gerektiği için keşfini talep etmiştir. Bunun üzerine hassa mimarlarından Üstad Mustafa bin Abdullah, ehl-i vukuf ve bî-garaz Müslümanlarla birlikte yapılan keşifte, gerçekten iskele, çeşme ve odaların tamir edilmesi gerektiği ve bu tamiratın 7.520 akçe ile mümkün olabileceği, bundan eksiki ile tamiratın mümkün olamayacağı mahallinde tahrir ve kadiya takrir edilmiştir (Eyüp Mahkemesi 49 Numaralı Sicil, 2011:185-186).

3. Boşanma Davalarında Keşifler

Sicillerde boşanma öncesi ve sonrası yaşanan anlaşmazlıklardan kaynaklanan keşiflerin yapıldığını da görmekteyiz. 16 Şubat 1625 tarihinde sunulan rapora göre Amasya'da yaşayan Ümmihani'nin babası Mehmed'in damadı Hasan Çelebi bin Kara Bey'in bir eşinin daha olduğu ve

¹⁰ "...evkâf-ı mezbûreden olup mahmiye-i Küçük Karaman Çarşısı'nda vaki' lede'l-cirân hudûdu ma'lûm olub yirmi sekiz bâb odaları müstemil olan hanın içinde merhûm Sultan Süleyman Han cami-i şerifinin suyu mürûr etmeğin, han-ı mezbûrun dolma taş duvarına zararı olduğundan gayri han-ı mezbûr keniflerinin karizi dahi suyoluna mulasık olmakla suyolu meremmeti takarrübü ile zikr olunan karizin dahi ba'zı mevâzi'ine halel târi olmakla cereyanda kalıp taşra çıkmak ile cemi'-i ebniyesine zarar tatarruk etmeğin bundan akdem kibel-i şer'den üzerine nâ'ib ve muhammin varub vech-i meşrûh üzere zararı mukarrer olmağın zikr olunan kariz ve kenifler âhar yere nakli lazım oldukda vakf-ı mezbûr bozahanesinin han-ı merkûma mulasık olan tarafına nakl olunub ve kadîmi kenifler bozulub yeri bozahaneye ilhâk olunmak münâsib ve her vechile vakfa nâfi' olmağın cânib-i şer'den izin verilüb mesârifine beş bin akçe tahmin olunmuşdu. El-hâletu hâzihi zikr olunan kenifleri bozub yerlerini bozahaneye ve karizi Küçükhamam karizine ilhâk eylediğimden ma'ada otuz üç bâb odaların sakflarını ta'mir ve müceddeden bir bâb fevkâni oda bina eyleyüb ve havlusunun kaldırımını ta'mir edüb ve tahtadan perde ihdas etmekle meblâğ-ı merkûm kifâyet etmeyip cem'an yirmi bin akçemiz cem olmuşdu. Halâ kibel-i şer'den üzerine varılıp mertebe-i tahammülü ta'yin olunmak taleb ederim dedikde savb-ı şer'den Mevlâna Mahmud irsâl olunup hassa mi'marlarından Ustad Mustafa bin Abdullah ve zeyl-i kitâbda esâmisi mastûr olan Muslimîn ile mahall-i mezbûra vardıklarında, mütevell-i mezbûrun takrîri üzere bina ve ta'mir olunmuş bulunmağın, ba'de't-tahmin zikr olunan keniflerin nakline ve karizin ilhâkına üç bin sekiz yüz yetmiş iki akçe ve tahta perdeye altı yüz akçe ve sakflarının ta'mirine iki bin sekiz yüz akçe ve müceddeden bir bâb odanın binâsına sekiz bin akçe ve zeyl-i ihrâcına ve ba'zı levâzım-ı mühimmesine bin sekiz yüz elli akçe cem'an on yedi bin yüz yirmi iki akçe sarf olunmuşdur, noksan ile ta'mir de mümkün değildir deyu mi'mar-ı mezbûr ve sair ehl-i vukûf haber verdiklerini mevlâna-yı mezbûr mahallinde tahrîr ve mahfil-i kazada takrîr etmeğin mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu". *İstanbul Şer. Sic. 3*, s. 87

eşler arasında adil davranmadığından dolayı Ümmühani için ayrı bir ev açmak ve nafakasıyla kisvesini karşılamak şartıyla boşadığını belirtilmektedir. Hasan Çelebi, Ümmühani'yi başka bir eve taşımaya rağmen nafaka ve kisvesini vermemiştir. Baba Mehmed kızının durumunun görülmesi için keşif talebinde bulunmuştur. Mahkeme kâtibi Mehmed Çelebi ve bazı müslümanların oluşturduğu keşif heyeti Ümmühani'nin evinde bir mikder soğan ve buçuk batman mikdarı undan başka bir şey görmemiştir. Ümmühani'ye sorulduğunda iki aydan fazla süredir buçuk yeni yağ ve bir mikdar bulgur dışında bir şey göndermediği yanıtı alınmıştır. Daha sonra Hasan Çelebi'ye de aynı sorular sorulmuş ve Hasan Çelebi suçunu kabul etmiştir ve nafakasının temini hususu kendisine tenbih edilmiştir (Yılmaz, 1987:34-35).

4. Gayrimenkullerde Keşifler

Gayrimenkul kelimesinin sözlük anlamı emlak ve taşınmaz olarak geçmektedir. Gayrimenkullar arazi ve arazi üzerinde bulunan su kaynaklarından bitkilere kadar tabiata doğada kendiliğinden var olan ile ahır, ev ve çit gibi insan eliyle yapılmış yapıları kapsamaktadır. Gayrimenkuller, mali değere sahip varlıklardır. Gayrimenkul ile diğer mali varlıkların en önemli farkı araziye bağlı oluşu ve taşınmaz olmalarıdır. Osmanlı Devleti'nde bağ, bahçe, ev, dükkân ve imalethaneler gibi gayrimenkullerin satışı, kiraya verilmesi, mülkiyetin tespiti ve arazi sınır ihlalleri gibi konularda da keşif uygulamasını gerçekleştirdiği görülmektedir. Mesela 1641 tarihli bir belgede Manastır kazasına bağlı Pancar köyünde bazı zimmiler, köyleri sınırındaki yaylaklarının Estergon köyü halkı tarafından zorla kullanıldığını mahkemeye bildirmiş ve keşif talep etmişlerdir. Kadının bu konu için naib olarak görevlendirdiği Mevlâna Ömer Çelebi el-Müderris bi-garaz Müslümanlardan ve çeşitli köylerden seçtiği ihtiyâr zimmîlerle oluşturduğu keşif heyetiyle beraber sözkonusu yaylak ve mandıra yerini keşfetmiş ve yaylağın kullanımının Pancar köyü halkının hakkı olduğunu karar vermiştir (Erikçi, 2019:196-197). Başka bir belgede yine Manastır kazasında ikamet eden Emine Hatun, kendisine ait tapulu yaylakların, Maloşna ve Sapari köyü halkı tarafından kullanıldığına, hayvanlarını otlatdıklarına ve ziraat yaptıklarına dair şikâyette bulunup keşif talep etmiştir. Mahkeme tarafından naib olarak görevlendirilen Mevlâna Hüseyin Çelebi el-Müderris bi-garaz müslimin ile söz konusu mahale gidip keşif yapmışlardır. Keşif sonunda yaylak yerlerinde olan tapuları nedeniyle civar köy halkına, yaylağı kullanmamaları hakkında tenbihde bulunulmuştur (Erikçi, 2019:210).

5. Miras Davalarına Dair Keşifler

Osmanlı'da miras paylaşımlarının mirasçıların talebi ile keşif heyeti önünde yapılması ve kayda geçirilmesi istenmektedir. 14 Şubat 1696 tarihinde İstanbul'da Hatice ve Ayşe adlı kardeşlerin anneleri Rabia bint-i Sinan'dan kalan evin aralarında taksimi için keşif naibi Abdullah Efendi bin Ali bu işle görevlendirilmiştir. Sözkonusu ev, İstanbul Yenibağçe civarında Arpaemini mahallesinde bulunmaktadır. Ev iki taraftan Arpaemini vakfı olan odalar, bir taraftan Mehmed Efendi ile Hatice bint-i Mehmed adlı kadının mülkü ve bir taraftan da yol ile sınırlıdır. Rabia bint-i Sinan'dan intikal etmiş bu ev ve müstemilatı toplanan mecliste iki kardeş arasında taksim edilmiştir. Her iki kardeş de bu taksimatı kabul ve aralarında anlaşarak daha sonraki hisselerini başkalarına verebilmeleri üzerine de ittifak etmişlerdir. Yapılan taksimat ve gelişmeler keşif heyeti tarafından mahkemeye sunulmuştur (İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil, 2019:154-156).

Yine İstanbul'da gerçekleşen benzer bir miras taksimi de Ayasofya-i Kebir Cami-i şerifi yakınlarındaki Üskübi mahallesinde bulunan Fâtıma binti Mustafa'dan intikal eden ev üzerinde yapılmıştır. Bu evin bir tarafı mahalle müezzinlerinin evi ile umumi yol, bir tarafı Ahmed Paşa Sarayı, bir tarafı İsmail Çelebi'nin evi ve bir taraftan da turşucu dükkânı ile sınırlıdır. 4 adet 2 katlı oda, 2 sofa, 1 dehliz, 3 tuvalet, 1 ahır ve 1 akarsuyu olan ev daha önce vefat eden Fatma binti Mustafa adlı kadının eşi Süleyman Efendi bin Mehmed ve annesi Saliha binti Abdullah adlı kadına intikal etmiş ve zikr olunan evin varisleri tarafından mülkün taksimi için mahkemeye müracaat edilmiştir. Keşif naibi müderris Abdullah Efendi bin Ali ile Mustafa Halife bin Abdullah ve Ali Halife bin Abdulmennan görevlendirilmiştir. Bu heyet tarafından yapılan keşif sonucunda ev, varisler arasında şeri usullere göre taksim edilmiş ve taraflar da bu taksime razı olduklarını ifade ettikleri mahkemeye bildirilmiş ve tescil edilmiştir (İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil, 2019:162-163).

6. Komşu Anlaşmazlıklarına Dair Keşifler

Osmanlı'da komşular arasındaki anlaşmazlıklara çözüm aramak için keşif uygulamasına başvurulduğu görülmektedir. 1681 yılına ait bir belgede Harput'a bağlı Meydan mahallesinde es-Seyyid Ahmed Çelebi'nin evinin bir duvarı ile Derviş Mehmed'in avlusundaki tuvaletin bitişik olması iki komşu arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Seyyid Ahmed Çelebi tuvaletten yayılan kötü kokuların kendilerini oldukça rahatsız ettiğine dair mahkemeye şikâyette bulunması üzerine olay mahaline keşif heyeti gönderilmiştir. Harput kadısı Hamdi Efendi tarafından gönderilen naib, keşif raporunda tuvaletin yıkılmasının doğru olacağına karar vermiştir. Fakat Derviş Mehmed bu karara uymayıp tuvaleti yıkmayınca Diyarbakır valisi Mahmud Paşa tarafından tuvaletin hemen yıkılmasına dair bir buyuruldu gönderilmiştir (Kısa, 2015:121-122).

Bütün bunların dışında hayatın doğal akışı içerisinde olan bazı olaylarda keşfe konu olmuştur. Mesela Kastamonu Geyikli köyünden Mustafa Efendi bin Nasuh Efendi, yağmurdan sonra köy arazisi toprağı altından başı ve dibi olmayan bir altın küpü çıktığını ve küpün içinde hiçbir şey olmadığını ancak sonradan köy zabıtlarının altın bulmuşsunuz bize verin diyip köy halkını darp etmelerinden korktuklarından mahkeme tarafından keşif yapılmasını talep etmiştir. Mevlana Recep Efendi keşif için görevlendirmiş ve köylülerin beyanlarında olduğu gibi küpün boş olduğunu 12-21 Ekim 1673 tarihinde rapor etmiştir (Dağsever, 2017: 236-237). Böylece köylüler, olası bir tehlikeden kurtulmuşlardır. Bir başka örnek yine bu konuya benzer özellik göstermektedir. Kıbrıs'ta Meserya nahiyesinde Ornota köyünden Hüseyin bin Hasan ve Ali bin Ahmed adlı kişiler mahkemeye gelerek Şaban, Ahmed ve Mehmed adlı çocukların, köydeki bir kerpiç harabe civarında bez içinde bir miktar altın bulduklarını belirterek, bu altınları huzura getirdikleri ve açılıp bakıldığında iki Venedik ile otuz Engürüs altını olduğu müşahede edilmiş, bu altınların bulunduğu yerin keşfinin önemli olduğuna karar verilerek, Kethüda Mehmed Ağa ile divan çavuşlarından Ali Çavuş görevlendirilmiş, zikredilen yerde gerekli keşif yapılmış ve başka altına rastlanmadığı tespit edilmiş ve durum mahkemeye tahrir edilmiştir. (Kıbrıs Şer. Sic: 4, s. 3).

Bazı uygunsuz hareketlerin tespiti ve ihbarı ile ilgili yerlere de keşif yapılırdı. Üsküdar Subaşı Müstadem Bey bin Abdülmennan mahkemeye gelerek Toygar Hamza mahallesinde Mustafa adlı kişinin evinde fahişelerin olduğunu ve mübarek günlerde zina yapmak ihtimali vardır diyerek keşif yapılmasını talep etmiştir. Keşif için görevlendirilen Mevlâna Mehmed bin İbrahim

el-Mustaid zikr olunan mekâna gidip Satılmış bin Hızır ile Fatıma binti İbrahim ve Huri binti Hüner Çelebi adlı kadınları aynı odada uygunsuz halde bulmuştur. Yaptığı sorgulamada bu kişilerin şeytana uyduk demeleri üzerine ta'zir edilmeleri gerektiğine dair rapor sunmuş ve 8 Haziran 1592 tarihinde kaydedilmiştir (Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil, 2010:272).

7. Keşif Görevlileri ve Ücretleri

Kadılar tarafından görevlendirilen naib, mimar, usta muhammin gibi görevlilerin verdikleri kararlar muteber idi. Her şeyden önce keşif sadece görevliler tarafından değil, *bî-garaz Müslümanlar ve şuhûdü'l-hâl* ile umuma açık ve şeffaf bir şekilde yapılırdı. İstanbul mahkemelerinde sadece bu işle görevli keşif naibi adıyla bir görevli bulunurdu ve maaşını mahkeme harçlarından alması muhtemeldi. Sancaklarda sadece keşifle görevli naib bulunmazdı. Ancak buralarlarda kadılar ya naiblerini ya da ehl-i vukuf bir kişi ile kâtip ve yerine göre mimar ve benzeri görevlileri görevlendirirdi.

Keşif için nâibler ya hukuki meselenin taraflarından birinin ya da birilerinin talebi ya da kamuya ait bir meselenin çözüme ulaştırması için görevlendirilirdi. Mahkemenin görevlendirdiği bu kişiler, genellikle medrese mezunu müderrisler ile seyyid, molla, efendi, çelebi unvanına sahip güvenilir ve tecrübeli kişilerden seçilirdi. Keşif sonrasında nâib ya da keşif heyetinin başı olay hakkındaki izlenimlerini yazıp raporlarının sonunu da *ketb ve imlâ ile gelüb meclis-i şer'e inha* şeklinde tamamlamaktaydı. Ayrıca aldıkları kararı kadı huzurunda bizzat ikrar etmekteydiler. Sancaklardaki keşif görevlilerinin ücretleri hususunda kesin bir kayıt olmadığı gibi herhangi bir ücret alıp almadıklarını gösteren belgelere de sahip değiliz. 368 numaralı Harput şer'îye sicilindeki bir kayıtda Harput kadısının atanmış bir naibe toplanan avarız vergilerinden belirli bir miktarda ücret ödediği görülmektedir. Bu keşif görevlileri içinde benzer ödemelerinin olduğunu akla getirmektedir. Nitekim bu kadar meşakkatli bir iş için keşif heyetinin masraflarının kendileri tarafından karşılandığını düşünmek doğru olmasa gerektir (Erdoğan, 2014:79). 18. yüzyıldan başlayarak sancağın en küçük masrafının dahi kaydedildiği tevzi defterlerinde, keşif görevlilerine verilen ücrete dair bir kayda da rastlanmamıştır. Netice olarak bu görevlilerin ücretlerini mahkeme harçlarından aldıklarını söylemek mümkündür. Yukarıda Özi kalesini keşfe giden mimarın harcırahını merkez hazineden aldığı zikredilmişti.

SONUÇ

Osmanlı devlet anlayışında halk-reaya padişahın emaneti olarak görülürdü. Halkın can, mal, ırz ve namus güvenliğinin sağlanması, teminat altına alınması ve sürdürülmesi devletin en önemli görevi olarak kabul edilirdi. Din, dil, ırk ve cinsiyet farkı gözetmeksizin herkesin hayat hakkı devletin teminatı altındaydı. Ancak alınan bütün iyi niyetli tedbirlere rağmen değişik sebep ve zamanlarda halkın can ve mal güvenliğine saldırıların önüne geçilememiştir. Bu amaçla padişahlar tarafından yayınlanan ferman ve adaletnâmelerde halkın uğradığı zulümlere dair pek çok örnek vardır.

İnceleme konusu olan yukarıdaki keşif örneklerinde halkın hak ve hukukunun teminat alınması, herhangi bir haksızlığa uğranılmaması, ileride doğması muhtemel olan hukukî meselelerin resmî olarak kayda geçirilmesi de büyük bir medeniyet anlayışının eseridir. Yukarıda

verilen örneklerde de görüldüğü gibi hayatta karşılaşılabilecek her türlü adli vakalar mahkeme tarafından keşfedildikten sonra resmîyete geçiriliyordu.

Öte yandan devlet tarafından yapılan bakım ve onarımlar için de keşifler yapılmış ve sicile kaydedilmiştir. Böylece sadece şahsi adli olaylar değil aynı zamanda kamusal alanda da keşif yapılmıştır. Bu nedenle keşif olayı sıradan bir kayıt değildir. Adli olayların keşfi, adli tıbbın çok çok önemli ve ayrıntılı örnekleridir. Kamusal alanların, tarla, köy, mezra sınırlarının tespiti de kadastro işlemlerinin en eski belgeleridir. Bu haliyle 16. yüzyıldan itibaren incelediğimiz keşif tahrir ve takrirleri, günümüze kadar devam eden hukukî geleneği temsil etmektedir.

Burada şunu da ilave etmek gerekir ki, Osmanlı Devleti adını koymasa bile aslında hukuk devletinin bütün kurallarını tatbik etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin hukuk devleti olup olmadığı tartışmalarının yersizliği açıkça ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti, idari ve hukukî uygulamalarını *hukuk devleti* olarak adlandırmamış olabilir ama genel kanunnâmeler, halkın her türlü şikâyetini doğrudan padişaha sunması, hak araması ve bu şikâyetlerin takibi için yapılan uygulamalar, suç ve ceza usulleri, tam anlamıyla hukuk devletinin müesseseleri olup, bu da yüksek bir medeniyetin eseri olarak görülmelidir.

EXTENDED ABSTRACT

Discovery is one of the practices used in the Ottoman law. With this application, it is aimed to reveal the evidence in any case, to separate the rightful provisions, to remove any disputes or objections that may arise in the future. Discovery was an indispensable process of the law of the Ottoman Empire beginning from the 16th century to the end of the 18th century. This practice was continued in the following period, and it has survived to the present day as an important method in the modern period. Today, discovery aims to have knowledge of the evidence, the crime scene, the tools used in the incident, the subject of the crime, and the emergence and development process of the incident.

In the Ottoman Empire, the discoveries made in forensic events such as accidental death and beating, deaths caused by disease, deaths caused by natural disasters and suicides were made for detection purposes. Detective discoveries especially aim to prevent possible legal problems in the future. In this way, the state records the judicial cases and creates evidence for the legal applications that the victims and their relatives can take later. This situation prevents any of the parties from being wronged. The first step for the discovery of forensic events such as death, injury, suicide, drowning, and rape is the victim's family or the public or a member of the public to notify or file a complaint with the court. After the complaint, the kadi forms an discovery committee to investigate the incident and the crime scene. In such events, the reconnaissance committee was usually composed of officials such as naib, clerk and bailiff. Depending on the scene and the nature of the incident, from time to time, there are officers such as voivodes, officers, trustees and subasi assigned by the administration in the reconnaissance committee. In addition, there were also observers consisting of reliable and impartial people of the region in the discovery. Their number is more than one. After the discovery committee made the necessary examination, they prepared a report and presented it to the kadi. The qadi could not impose punishment because he was only authorized to determine the situation. According to the sentence given, the person found guilty was punished according to the procedure specified in the sanjak code or, in the 19th century, in the Criminal Code.

In the Ottoman Empire, apart from judicial events such as death, suicide, injury, discovery was also applied in other legal problems such as disputes over movable/immovable property, divorce and inheritance sharing. Frequent discoveries were made on issues such as the sale and leasing of real estates such as vineyards, gardens, houses, shops and factories, determination of ownership and violations of land borders. This practice was deemed necessary with the request of the spouses before and after the divorce. In addition, it is seen that the application of discovery is applied to seek solutions to disputes between neighbours.

As a result of the destruction of public spaces over time, the need for renewal arose. A discovery was also made about whether the place in question really needed to be renovated. In such cases, there was a skilled architect and craftsmen in the expedition. After their discovery, it was presented to the Sultan by calculating what should be done for the repair of the place and the costs foreseen for this process. If the proposed repair and expense amount was deemed appropriate at the end of the examination, the sultan would write the calligraphy on the request, stating that it was appropriate and the order was written, and the date would be set. In this context, attention was paid not to waste time in repairing the destroyed places, since the castle, pulley and bridge are important for ensuring internal and external security.

Decisions made by officials such as naib, architect, master muhammin, who were appointed by the kadıs, were very valuable. First of all, reconnaissance was done in a public and transparent manner, not only by officials, but by impartial and reliable observers in the area. In Istanbul courts, there was only an officer named reconnaissance officer in charge of this job, and he was likely to receive his salary from court fees. In the sanjaks, there were no naibs who were only responsible for reconnaissance. However, in these places, kadıs would assign either their regents or a knowledgeable person, a clerk, and, according to their place, architects, and similar officials.

These persons, appointed by the court, were generally chosen from madrasah graduate professors and reliable and experienced persons with the titles of sayyid, mullah, master, celebi. After the discovery, the naib or the head of the expedition wrote their impressions about the event and completed their reports. In addition, they personally confessed their decision in the presence of the kadi. There is no definite information about the wages of the reconnaissance officers in the sanjaks.

Even though the Ottoman Empire did not name it, it actually implemented the rules of being a state of law. Therefore, the irrelevance of the debates on whether the Ottoman Empire was a state of law or not is clearly revealed. The Ottoman State may not have named its administrative and legal practices as the state of law, but general laws, the public's direct submission of all kinds of complaints to the sultan, the applications for the right to seek rights and the follow-up of these complaints, the crime and punishment procedures, are the institutions of the state of law, which is a high level, and should be seen as the work of civilization.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur. Bu araştırma için etik kurul iznine ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

Boa, C.As. 8/29

Boa, C.As.00036.01618.001

Boa, C.As.0008.00289.001

Boa, C.As.0054.02525.001

Boa, C.Mtz.18-884.1

Boa, C.Nf.0001.00024.001

Boa, İbnü'l-Emin 26-2365

Boa, İbnü'l-Emin İe.Nf.1

Boa, İbnü'l-Emin İe.Nf.1/46/2

Boa, İbnü'l-Emin, Umur-I Nafia İe.Nf.46

Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri: 3, 4, 5, 6, 9, 10

3 numaralı mühimme defteri 966-968 (1558-1560). (1993). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları. Ankara.

6 numaralı mühimme defteri I (972/1564-1565). (1995). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları. Ankara.

İstanbul kadı sicilleri eyüp mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054/M. 1644). (2011). A. S. Adıgüzel & Z. Trabzonlu (Haz). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

İstanbul kadı sicilleri eyüp mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H.1065-1066/M.1655). (2011). B. Çakır (Haz). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

İstanbul kadı sicilleri istanbul mahkemesi 18 numaralı sicil (H.1086-1087/M. 1675-1676). (2010). A. Sivridağ Ve Diğerleri (Haz). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

İstanbul kadı sicilleri istanbul mahkemesi 20 numaralı sicil (H.1099-1100/M.1688-1699). (2019). S. Kahrıman Ve Diğerleri (Çev.). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

İstanbul kadı sicilleri istanbul mahkemesi 22 numaralı sicil (H.1107-1108/M.1695-1697). (2019). A. Coşkun Ve Diğerleri (Çev.). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

İstanbul kadı sicilleri istanbul mahkemesi 3 numaralı sicil (H.1027/M.1618). (2010). Y. Karaca Ve Diğerleri (Haz). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

İstanbul kadı sicilleri üsküdar mahkemesi 5 numaralı sicil (H. 930-936/1524-1530). (2010). Y. Dağdaş & Z. Berktaş (Haz). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

İstanbul kadı sicilleri üsküdar mahkemesi 84 numaralı sicil (H. 999-1000/M.1590-1591). (2010). R. Günalan (Haz). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

Adıyeke, A. N. (2014). Osmanlı ceza hukukunda kaza sonucu ölüm ve olay yeri inceleme (Girit Sicillerinden Örnekler). *XVII. Türk Tarih Kongresi*, İv/1, 361-370.

Aksın, A. (2019). Osmanlı devletinde muhamminlik kurumu ve muhamminler (1876-1922). *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-3 (İzmir/25-27 Nisan 2019)*, M. Öztürk & A. Değerli (Ed.), 1-12.

Atasoy, Ö. (2022). *50 numaralı ayntâb şer'iyeye sicilinin transkripsiyon ve değerlendirmesi (H. 1110-1111/M.1698-1700)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Bilgili, R. (2016). XVIII. yüzyılın başlarında kayseri mahkemesinde haklarını arayan kadınlar (suçluluk ve masumiyet), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 503-517.

Ceylan, B. (2008). *Ülkemizde olay yeri inceleme uygulamalarına genel bakış ve mevcut sistemin değerlendirilmesi*. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul.

Çam, C. (2008). *11 numaralı ayntab şer'iyeye sicilinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H.1017/M.1608-1609)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Dağlı, S. (2004). *1 numaralı kütahya şer'iyeye sicili (1. bölüm) transkripsiyonu ve kritiği*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Dağsever, V. İ. (2017). *2 numaralı kastamonu şer'iyeye sicilinin transkripsiyon ve değerlendirilmesi (H. 1084-1087/M. 1673-1677)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.

Dereci, M. (2020). *31 numaralı konya şer'iyeye sicili (1097-1098/1686-1687) değerlendirme ve transkripsiyon*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Erdoğan, İ. (2014). 17. yüzyılın ikinci yarısında taşrada yargı uygulamaları: harput örneğinde "hâkimü's-ser". *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 49-86.

Eriki, E. (2019). *8 numaralı manastır şer'iyeye sicili'nin (1-64 varak) transkripsiyon ve değerlendirilmesi (H. 1050-1051/M.1640-1642)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

- Güner, H. (2006). *21 numaralı ayntab şer'iyeye sicil defteri h.1059-1060 (m.1649-1650) transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Karasakal, M. (2010). *109 numaralı ayntab şer'iyeye sicilinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H.1165/M.1752)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Kavaklı, S. (2013). Ölüm ve yaralama olaylarıyla ilgili keşif hüccetlerinin değerlendirilmesi: onyedinci yüzyıl amasya şer'iyeye sicillerinden örneklerle. *History Studies International Journal Of History*, 5(3), 117-142.
- Kılınç, A. & Kayar, B. (2019). Osmanlı yargılama hukukunda "şuhûdü'l hâl'in fonksiyonunu yeniden değerlendirme gerekliliği. *Adalet Dergisi*, 1/2, 33-48.
- Kısa, Y. (2015). *H.1091-1092/M.1680-1681 (S.125-247) Tarihli harput şer'iyeye sicili (transkripsiyon ve değerlendirme)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Korkmaz, Ö. & Aslan N. (2019). Osmanlı ceza muhakemesinde olay yeri ön inceleme-keşif ve tahrir-raporları. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 33, 239-259.
- Oğuz, M. (2002). *Girit (resmo) şer'iyeye sicil defterleri (1061-1067)*. (Basılmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1994). *Hukuk ve idare adamı olarak osmanlı devleti'nde kadı*. Ankara.
- Pekdemir, Ş. (2017). İslâm ceza hukukuna göre olay yeri inceleme. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 30, 139-155.
- Sak, İ. & Güngören, A. (2020). Şer'iyeye sicilleri ışığında osmanlı devleti'nde adlî olaylarda keşif; konya örneği (1690-1740). *Tarihin Peşinde Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23, 169-211.
- Sarıavcı, L. *1 numaralı kütahya şer'iyeye sicili (III. bölüm) transkripsiyonu ve kritiği*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Sezer, M. (2021). Osmanlı devleti'nde ölüm ve yaralama sonrası yapılan keşifler: 1688-1678 konya örneği. *Sdü Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, 298-311.
- Tanıdı, D. (2013). *R-3 numaralı rusçuk şer'iyeye sicilinin çevriyazısı ve tahlili (H. 1093-1100/M.1682-1688)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Tok, Ö. (2007). Kayseri kadı sicillerindeki yaralanma ve ölüm vakalarıyla ilgili keşif raporları 1650-1660. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 327-347.
- Yıldız, A. K. (2007). Ceza muhakemesi hukukunda keşif ve yer gösterme. *İühfm, Lxv/1*, 127-174.
- Yılmaz, C. (2005). *H.1060-1061/M.1650-1651 tarihli 100 nolu manisa şer'iyeye sicili*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Yılmaz, F. (1987). *Amasya'nın bir numaralı şer'iyeye sicili*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

27 MAYIS'TAN 12 EYLÜL'E:

TÜRK DEVRİM/İNKİLÂP TARİHİ DERSİNİN ADI ve KRONOLOJİSİ

Demo Ahmet ASLAN

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

demoahmet.aslan@idu.edu.tr

0000-0002-0677-8863

Atıf / Citation: Aslan D.A. (2023). 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e: Türk devrim/inkılâp tarihi dersinin adı ve kronolojisi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(1), 23-37

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1287701>

Öz

Türkiye'de resmî ideolojinin aktarılmasında önemli bir işleve sahip olan Türk Devrim Tarihi dersinin, 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nden sonra adı, Türk İnkılâp Tarihi olarak değiştirildi. Dersin adının İnkılâp Tarihi olarak değiştirilmesi, 1960'ların ikinci yarısında ortaya çıkan radikal toplumsal muhalefete ve onun en aktif parçasını oluşturan öğrenci hareketine duyulan tepkinin bir sonucuuydu. Muhalefet, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nden sonra liberal anayasal dönemin anahtar sözcüklerinden biri haline gelen "devrim" ile simgesellik kazanmıştı. 12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi, bu travmatik tehdit karşısında, muhalefetin resmî ideoloji ile kurduğu meşruiyet bağını koparmaya çalıştı. Bunun yollarından biri, yükseköğretim programlarında rejim dersi olarak okutulan Devrim Tarihi'ne müdahale etmekten geçiyordu. 12 Eylül yönetimi, dersin adını öz Türkçe "devrim"den Osmanlıca "inkılâp"a dönüştürmekle kalmadı, dersin kronolojik bitiş noktasını da Atatürk'ün ölüm tarihiyle sınırlandırdı. Çok partili hayat ile liberal anayasal döneme ait konuları İnkılâp Tarihi'nden çıkararak 12 Eylül, Millî Mücadele ile erken Cumhuriyet dönemlerini ders içeriğinde daha belirgin bir hale getirdi. Ancak öne çıkardığı şey, Cumhuriyet'in Osmanlı geçmişinden radikal kopuş hamlelerinden çok, rejimin kurucu babasının simgesel hale getirilen tarihsel kişiliği oldu. 1980'lerde toplumu siyasal alanın dışına itmenin, onun en hareketli parçasını oluşturan yükseköğretim gençliğinde ideolojik bir boşluk yaratacağı muhakkaktı. Bu boşluğun önemli bir kısmının Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerinde Atatürk'ün rol modeli olarak sunulan kişiliği ve onun "düşünce sistemi" ile doldurulması amaçlandı.

Anahtar Sözcükler: Türk Devrim/İnkılâp Tarihi, 27 Mayıs Darbesi, Öğrenci Hareketi, 12 Eylül Darbesi.

FROM 27 MAY TO 12 SEPTEMBER:

THE NAME and TIMELINE of the HISTORY of TURKISH REVOLUTION COURSE

Abstract

Following the military coup of 12 September 1980, the name of the *Türk Devrim Tarihi* (History of Turkish Revolution) course, which served an important function in conveying official ideology in Turkey, was changed to *Türk İnkılâp Tarihi* (History of Turkish Revolution). The renaming of the course as *Türk İnkılâp Tarihi* was a part of the reaction to the radical social opposition that emerged in the second half of the 1960s and the student movement, which was the most active component of the opposition. The opposition became symbolic with the word *devrim* (means revolution in pure Turkish), which became one of the key words of the liberal constitutional era after the military coup of 27 May 1960. In the face of this radical threat, the 12 March administration, which took the power with the military intervention in 1971, attempted to break the legitimacy of the opposition with the official ideology. One of the ways to accomplish this was to intervene in the History of Turkish Revolution, which was taught as a regime course in higher education programs. The 12 September administration, which came to power through a military coup in 1980, not only changed the name of the course from *devrim* to *inkılâp* (the latter meaning revolution in Ottoman Turkish), but also framed the course's chronological end point with the date of Atatürk's death. The military government made the Turkish War of Independence and early Republican era more prominent in the course content by removing the subjects of multi-party life and the liberal constitutional era from the History of Turkish Revolution (*Türk İnkılâp Tarihi*). It emphasized the symbolic historical personality of the regime's founding father, Atatürk, rather than the Republic's radical rupture with its Ottoman past. It was certain that pushing society from the political sphere in the 1980s would create an ideological vacuum among higher education students, the most active segment of society. With Atatürk's "thought system" and personality, presented as a role model in Atatürk's Principles and Revolution History (*Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*) courses, it was aimed to fill a significant part of this vacuum in these years.

Key Words: History of Turkish Revolution, Military coup of 27 May, Student Movement, Military coup of 12 September.

GİRİŞ

Resmî ideolojinin dili, zaman içinde sadece onu üreten iktidar bloğu içindeki kaymalara bağlı olarak kendi mecrasında birtakım değişiklikler göstermez. Bazen maruz kaldığı düzen karşıtı radikal muhalefet hareketinin dili ile girdiği zorlu hegemonik mücadeleler sonucunda da değişikliklere uğrar. Türkiye’de resmî ideolojinin aktarılmasında önemli bir misyona sahip olan “Türk Devrim Tarihi” dersinin, 1980’den sonra adının “Türk İnkılâp Tarihi” olarak değiştirilmesi, böyle bir argümanın somutlanabileceği örnek olaylardan biridir. 1960’lardan 1980’lere değişen şey, sadece dersin adının öz Türkçe “devrim”den, Osmanlıca “inkılâp”a irca edilmesi değildi. Dersin o vakte kadar sürekli güncellenen olaylar kronolojisi de Atatürk’ün ölüm tarihiyle sınırlandırılmıştı. Atatürk’ün liderliğindeki Türk Devrimi/İnkılâbı’nın ne zaman başlayıp ne zaman bittiği, Türk tarihyazımında henüz yeterince ele alınıp tartışılmış bir konu değildir (Aslan, 2021). Tarihte bir olayın başlangıç ve bitiş noktalarını saptamak, önemli ölçüde bir tarihçinin o olaya ilişkin algı ve ideolojisince belirlenen bir şeydir (Ergut, 2010: 2-3). Bu bağlamda Türk Devrim/İnkılâp Tarihi dersinin değişen kronolojik noktalarının da siyasal sistemin içine girdiği krizler ve bu krizlere üretilen yanıtlar tarafından belirlendiğini söylemek mümkündür.

Bu makalenin amacı, Türk Devrim Tarihi dersinin 1980’den sonra adının Türk İnkılâp Tarihi olarak değiştirilmesinin, 1960’ların ikinci yarısında ortaya çıkan radikal toplumsal muhalefet hareketine duyulan tepkinin bir sonucu olduğunu göstermektir. 12 Eylül yönetimi, bu tehdit

karşısında siyasal rejimin “kamusal dil”ini¹ muhafazakarlaştırmakla kalmamış, dersin kronoloji cetvelini de gerilere çekerek yakın dönemi bir tür tarihsizleştirmeye girişmişti.

1. 27 MAYIS: TÜRK DEVRİM TARİHİ

27 Mayıs 1960 günü, kendilerine Millî Birlik Komitesi (MBK) adını veren bir grup genç subay, Demokrat Parti (DP) iktidarını devirdiğinde, devrim sözcüğü ile simgesellik kazanacak yeni bir dönemi açtıklarının farkında değillerdi. Tek partiye dayalı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının seçimle son verilmesine “Beyaz İhtilâl” denilmişti. DP’yi iktidardan deviren askerî darbe için ise şimdi “Ak Devrim” deniliyordu (Aslandaş-Bıçakçı, 2013: 45). Yeni dönemin en ayırt edici özelliği, 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu güçlü bir temel hak ve özgürlükler rejimiydi. Liberal anayasa, devlet ile toplum/birey arasındaki ilişkilerde tavrını ikincisinin korunmasından yana koymuştu. Üniversiteleri, devlet hiyerarşisinden özerkleştirerek kamuoyunu oluşturan aktif özneler haline getirmişti (Tanör, 1994: 25,28). Modern Türkiye’nin, Jön Türk hareketinden sonra karşılaşacağı ikinci büyük gençlik muhalefeti, liberal anayasayla gelen bu demokratik ortamda ivme kazanacaktı. Bu ivmeyi arttıran küresel bir faktör ise Fransa’yı sarsıp tüm dünyayı farklı dalgalarda etkisi altına alan 1968 Öğrenci Hareketi’ydi. 1960’ların ikinci yarısında, Millî Mücadele’nin anti-emperyalist niteliği ile güçlü bir etkileşime giren muhalif üniversiteli öğrenciler, popüler bir siyasal sözcüğe dönüştürdükleri “devrim”e, Kemalist dönemden farklı anlamlar yüklediler. “Kuva-yı Milliye ruhu”, “Tam bağımsız, gerçekten demokratik Türkiye”, ülkelerinin az gelişmişliğine buldukları çözümlerden başlıcalarıydı (Toprak, 1998). Öğrenciler, ordu içerisindeki bazı genç subaylar ile kendilerini, Atatürk’ten sonra rotasından çıkartılmış “Kemalist Devrim”in gerçek itici gücü olarak görüyorlardı.² Buna ilişkin teorik, siyasal ve ideolojik argümanlarını ise ders kitaplarından değil de o dönemde sayısı hızla artan Marksist klasiklerden türetiyorlardı. Bu klasikler, Atatürk tarafından 1930’ların ilk yarısında başlatılmış olan dildeki öz Türkçecilik politikasına uygun, yeni sözcüklerle çevriliyordu. Devrim sözcüğüne, 1960’ların popüler siyasal sözlüğünde işlerlik kazandıran gelişmelerden biri, bu sol külliyattan yapılan çevirilerdi (Tavlı, 2013: 169-170).

Asıl gelişme ise 27 Mayıs’tan sonra devlet aygıtının, Atatürk tarafından 1932 yılında dernek statüsünde kurulan Türk Dil Kurumu’nu (TDK) tekrar önemser hale gelmiş olmasıydı. Öz Türkçeciliğin karşısında olan DP, on yıllık iktidarında TDK’yı neredeyse muhalif bir konuma itmiş (Tavlı, 2013: 179), CHP’nin 1945’te Türkçeleştirdiği 1924 Anayasası’nın dilini “uydurma” bularak Osmanlıca aslına irca etmişti (Karlıklı, 1999: 58). Darbeden sonra ise Osmanlı’nın kültürel mirasını tasfiye etmeye dönük Kemalist dil politikasında yeniden bir canlanma görüldü. Yeni dönemde vekaletlerin adının “bakanlık” olarak Türkçeleştirilmesi, bunun en gözle görünür örneklerinden biriydi: Hariciye Vekaleti, Dışişleri Bakanlığı; Maarif Vekaleti ise Millî Eğitim

¹ Hukukçu Hıfzı Veldet Velidedeoglu, “kamusal dil” ile “devlet dili”ni aynı anlamda kullanmıştır: “Devlet dili yalnız yasaların, tüzük ve yönetmeliklerin dili değildir; kamu daireleri arasındaki yazışma dili, yetkili görevlilerce düzenlenen kamusal belge ve sözleşme dili, tapu dairelerindeki işlemlerin dili, polisten başlayarak savcılık, sorgu hakimliği ve her derecedeki mahkemenin tutanak ve kararlarının dili de ‘devlet dili’ kavramı içine girer.” Velidedeoglu, H. F. (1969, 4 Temmuz). Devlet Dili. *Cumhuriyet*, 2.

² Öğrenci hareketi için bkz. İlknur, M. (2021, 8 Mayıs). Denizlerin Dalgasıym Yazı Dizisi – 3. *Cumhuriyet*, 6. Ordu içerisindeki radikal unsurlar için ise bkz. (Akyaz, 2009: 181-183).

Bakanlığı olarak değiştirilmişti.³ TRT'nin yanı sıra bazı gazeteler de yeni ve sade sözcüklerle yayın yapmaya başlamıştı ki, bu canlanmanın merkezindeki TDK'ya, o sıralarda sol Kemalist bir kadro hâkimdi (Taşkın, 2009a: 421).

Kemalist ideolojideki radikal kopuş motifi ile etkileşim içindeki yeni kamusal dil, Osmanlı döneminden kalan “inkılâp”ı, gündelik dilde giderek eskiyen bir sözcüğe dönüştürdü. 27 Mayıs'tan sonra yeni bir anayasanın hazırlığına girildiğinde, 1945'te Türkçeleştirilen eski anayasanın diline yakın bir dil tercih edildi. Demokratlar tarafından “uydurma” olarak kabul edilen sözcüklerden bir kısmı, bir kez daha anayasada kendine yer buldu (Karlıklı, 1999: 58). 1961 Anayasası'nda 27 Mayıs Darbesi, “devrim” olarak nitelendirilirken siyasal rejimin tarihsel temel taşı, “Atatürk Devrimleri” olarak adlandırıldı.⁴ Kısa zaman içinde devrim sözcüğü, kamusal dilde o kadar yaygınlık kazandı ki, Samsun ve Eskişehir'deki ortaokullara “Devrim Ortaokulu”,⁵ üretimine geçilen ilk yerli otomobile ise “Devrim Otomobili” adı verildi (Aslandaş-Bıçakçı, 2013: 70). Rejimin anahtar sözcüklerinden biri haline gelen devrim, “Türk İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi” dersinin adının “Türk Devrim Tarihi” olarak değiştirilmesine de neden oldu. Değişiklik kararı, 1968'de Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün İlmî Danışma Kurulu tarafından alınmıştı (Eroğlu, 2008: VI).⁶

Askerî yönetim, ders programına 27 Mayıs Müdahalesi'ni ekleyerek, dersin içeriğine doğrudan müdahale etti. Bu, siyasal iktidarların tarih derslerine yaptığı ilk müdahale değildi. DP döneminde, liselerde okutulmak üzere Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün Kurucu Müdürü Enver Ziya Karal (1958: 219) tarafından kaleme alınmış olan *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* kitabında, DP'nin iktidara gelişi bir “inkılâp hareketi” olarak gösterilmiş, çeyrek yüzyıllık CHP iktidarının seçimle son verilmesine “kansız inkılâp” adı verilmişti.⁷ 29 Temmuz 1960 tarihinde, Millî Eğitim Bakanı Fehmi Yavuz'un başkanlığında toplanan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün İlmî Danışma Kurulu, “kansız inkılâp”ın, 1954'ten itibaren nasıl bozulup meşruiyetini yitirdiğine dair yeni bir program hazırladı. Anayasayı çiğneyip özgürlükleri kırmak, toplumu kutuplaştırmak, Atatürk'e ihanet edip gericiliği desteklemek, aydınlara yüz çevirmek, üniversite özerkliğini ve basını baskı altına almak, 27 Mayıs'ın gerekçelerinden bazıları olarak ders programında sıralandı. Bu suretle Devrim Tarihi derslerine, 27 Mayıs'ı meşrulaştırmak gibi yeni bir işlev de yüklenmiş oldu. O günkü kurul toplantısında, bazı MBK üyelerinin yanı sıra Genelkurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın da hazır bulunması, darbecilerin bu işe ne kadar önem verdiğini gösteriyordu.⁸

Yeni programı tipik bir şekilde yansıtan ders kitaplarının başında, ilk baskısını 1967'de yapmış olan *Türk Devrim Tarihi* geliyordu. Yazarı, 12 Eylül döneminde bir kez daha karşımıza çıkacak olan, dönemin anayasa hukukçularından Hamza Eroğlu'ydu. Eroğlu (1967: 196), yeni

³ (T.C. Resmî Gazete, 10515, 30 Mayıs 1960) ile (T.C. Resmî Gazete, 10532, 22 Haziran 1960)'taki hükümet listelerini karşılaştırınız.

⁴ 1961 Anayasası için bkz. (T.C. Resmî Gazete, 10859, 20 Temmuz 1961).

⁵ Bkz. (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 1186, 1 Ocak 1962: 134, 136-137, 204, 208, 317).

⁶ Maalesef, araştırmalarımız boyunca değişikliğin gerekçesini içeren herhangi bir birinci el kaynağa ulaşamadık. Dolayısıyla, yukarıdaki ifadelerimizin hipotetik bir yorumdan öteye geçtiğini söyleyemeyiz.

⁷ Kitabın arkasındaki kronoloji cetveli, 26 Kasım 1950 tarihli “Kore'de Türk zaferi” ile bitirilmişti (Karal, 1958:230).

⁸ (T.C. Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Dairesi, 287, 16.11.1961).

programa uygun bir şekilde hazırladığı kitabında, “27 Mayıs Devrimi” ile “Atatürk Devrimi” arasındaki sürekliliği vurguluyor, dersin olaylar kronolojisini 1960'lara kadar getiriyordu. Böylece Devrim Tarihi dersleri, yakın dönemi de içerecek biçimde güncelleniyordu. Gelgelelim, 1960'ların siyasal rejimi açısından ortada duran bir sorun vardı. Üniversite öğrencileri, büyük bir misyon yüklenen Devrim Tarihi derslerine beklenen ilgiyi göstermiyorlardı. İlgisizlik, sadece öğrencilere mahsus bir şey değildi. Üniversitede alan dışından birinin bile verebileceği düşünülen derse, hocaların da pek ilgi gösterdikleri söylenemezdi. Bu yıllarda sosyal bilim konularına artan ilgi ve merak, Devrim Tarihi derslerine pek sirayet etmemişti (Kayalı, 1988: 47-48). Bunda, dersin çerçevesi ve içeriğinin rejim tarafından belirleniyor olmasının önemli bir payı olsa gerekti. Muhalif öğrenciler de Devrim Tarihi'ni, devletin resmî tarih anlatısı olarak görüyor, derslere mesafeli duruyorlardı. DP döneminde de durum pek farklı olmamıştı; zorunlu olarak alınması gereken bu derslere, genel olarak öğrencilerin ilgi ve katılımları düşük olmuştu.⁹ Öğrenci hareketi, 1950'lerin sonlarında otoriterleşen DP iktidarına karşı yükselttiği düzen içi muhalefeti, 1960'ların ikinci yarısında düzen karşıtlığına dönüştürmüştü. Bir süre sonra, kısa adıyla Dev-Genç olarak bilinen Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu, öğrenci hareketinin ikonik örgütü haline geldi. Kemalizm ile etkileşim içindeki bu hareketin düzen karşıtlığının adresi ise o tarihe kadar Türkiye'de hep marjinal kalmış bir ideoloji olan sosyalizmdi. Bu da Soğuk Savaş'ta kendini Batı Bloku içinde konumlandırmış olan siyasal rejimin üzerine oturduğu tarihsel devrim ile gençlik muhalefetinin peşine düştüğü güncel devrim arasında bir gerilimin doğmasına yol açtı.

2. 12 MART: TÜRK DEVRİM (İNKILÂP) TARİHİ

12 Mart 1971 tarihli Cumhuriyet döneminin ikinci büyük askerî müdahalesi, önemli ölçüde bu gerilimin bir sonucu olarak ortaya çıktı. “Balyoz Harekâtı” adı verilen geniş çaplı bir operasyonla, sadece öğrenci hareketi bastırılmaya çalışılmadı; kimi Harp Okulu öğrencileri ile düşük rütbeli bazı radikal subaylar da cunta faaliyetleri dolayısıyla ordudan ihraç edildi. Bunlardan bir kısmı, 9 Mart'ta gerçekleştirileceği söylenen bir darbe hazırlığına girişmişti. Amaçları, sivil aydınlarla beraber Atatürk devrimlerini ihya etmeye dönük sol bir cunta kurmaktı. Bu girişimleri, yüksek komuta kademesinin son anda kendi arasında vardığı bir mutabakatla akamete uğratılmıştı. 12 Mart yönetimi için şimdi sıra, “sosyal uyanış” a neden olan liberal anayasada bazı değişiklikler yapmaya gelmişti. Bunlardan biri, 120. maddede yapılacak değişiklikti. Bu değişiklikle üniversitelerin, devlet hiyerarşisinin içine çekilmesi amaçlanıyordu (bkz. Aydın-Taşkın, 2014: 160-241).

12 Mart'ın, Kemalizm'e ve Devrim Tarihi derslerine ilişkin müdahalesi ise 16 Haziran 1971'de Millî Eğitim Bakanı Şinasi Orel'in başkanlığında, çok sayıda aydın ve akademisyenden oluşan bir Atatürk İlkeleri Komisyonu kurmak oldu. Bu komisyona, “...herkesin, Atatürk ilkelerini

⁹ Sina Akşin'in (2007:103), öğrencilik yıllarındaki bu derse dair anıları şöyle: “1955'te İstanbul Hukuk Fakültesine başladığım zaman, oradaki Devrim Tarihi dersleri göstermelik durumdaydı. Dersler pek yapılmıyordu, sınavlarda herkese mutlaka geçer not veriliyordu.” 1960'ların ikinci yarısında, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrenci olan Zafer Toprak da şunları anlatıyor: “Bir kez bile derse girmedim. Çok ünlü bir hocamız varmış o zaman; ismini bile duymamıştım. Halil İncalcık'mış bizim İnkılap Tarihi hocamız. Sınava girdik. Zaten çoğu önceden gördüğümüz şeylerdi. Tam not aldık, çıktık” (Tanör vd., 1997: 56). Halil İncalcık'ın ifadeleri ise Toprak'inkilerle çelişmiyor: “...Devrim Tarihi okuttuğum için bütün bölümler benim dersime gelmek zorundaydılar. (...) 1968'de başlıyor talebe hareketleri... Devrim Tarihi derslerinden çoğu kaçardı tabii; devlet politikasının resmî ağzı gibi telakki ettikleri için devrim tarihini benimsemek istemezlerdi” (Çaykara, 2005: 206).

kendine göre anlama eğilimi göstermesi nedeniyle ihtiyaç duyulduğu belirtilmişti".¹⁰ Komisyonun, Başbakanlığa bağlı Atatürk Akademisi adıyla resmî bir mercinin kurulmasına dair hazırladığı kanun taslağı,¹¹ bir tasarı haline getirilip Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ne sunulduğunda, "Atatürk ilkeleri, siyasal iktidarın tekelinde bir doktrine mi dönüşecek?" şeklinde özetlenebilecek kaygı ve itirazlara yol açtı.¹² 12 Mart yönetimi, Akademinin hazırlayacağı bir doktrinle radikal hareketin Atatürk'ün solcu olduğuna dair son yıllarda geliştirdiği ideolojik ve siyasal argümanları boşa çıkarmayı hedefliyordu.¹³ Akademinin görevlerinden biri, eğitim-öğretimin tüm kademelerinde okutulan Devrim Tarihi derslerinin içeriğinin hazırlanmasında yardım ve tavsiyelerde bulunmaktı. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün bile Akademiye devri öngörülmüştü.¹⁴ Kanun tasarısı, Millî Eğitim Komisyonunun önüne geldiğinde, radikal muhalefetle özdeşleştirilen "devrim" sözcüğü, tasarı metninden çıkarılıp yerine "inkılâp" sözcüğü konuldu. Komisyonun buna gerekçesi ise şuydu: "Atatürk Devrimi deyince devrimciliğe gidiyor iş; devrimci deyince de anarşistler, teröristler, eylemciler... Oraya gidiyor; onun için Atatürk İnkılâbı demeliyiz."¹⁵ "Devrim'in "inkılâp" ile ikame edilmesi, radikal muhalefet hareketine karşı oluşturulmaya çalışılan yeni kamusal dilin bir parçasıydı.

Bu muhafazakâr dile destek veren isimlerden biri de Millî Güven Partisi'nin anti-komünist Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu'ydu. Feyzioğlu, TBMM'de yaptığı konuşmalardan birinde, radikallerin kullandığı devrim sözcüğünün, milliyetçilerin ve Atatürkçülerin anladığı anlamda Atatürk inkılâplarına karşılık gelmediğini, "düpedüz Marksist, Leninist ihtilâl" anlamına geldiğini söyledi: "Bunların dilinde Atatürk, ama yüreklerinde Lenin vardır, Stalin vardır, Mao vardır. Dillerindeki Atatürk, yüreklerinde saklananın maskesidir."¹⁶ CHP'li bir milletvekiliyle girdiği atışmada ise Kemalizm'in sol yorumuna karşı milliyetçi yorumunu savundu: "Devrimciyi, Atatürk'ün söylediği gibi inkılâpçı manasında anlıyoruz, Atatürk inkılâplarına sahibiz, reformcuyuz, ama anarşiye karşıyız."¹⁷ Soğuk Savaş Türkiye'sinde komünist sözcüğünün gündelik hayatta ürkütücü bir çağrışımı vardı. Yasal zeminde bu adla bir muhalefet örgütü kurmak yasaktı. Radikal muhalefet, anayasada yer alan devrim sözcüğünün kamusal meşruiyetine sığınarak kendini, sosyalist veya komünist olarak değil de "devrimci" olarak adlandırıyordu (Belge, 2003: 163,167). Feyzioğlu'nun TBMM'de yaptığı şey de inkılâp ile devrim sözcükleri arasına bir sınır çekerek, radikal muhalefetin resmî ideolojinin dili ile kurduğu meşruiyet bağıını koparmaya çalışmaktı. Yaklaşık on yıl sonra askerler bir kez daha yönetime el koyup bir başbakan adayı aradıkları vakit, ilk anda akıllarına gelen isim, cumhuriyetçi muhafazakâr çizgiye sahip Feyzioğlu'ndan başkası olmayacaktı (Taşkın, 2009b: 538; Evren, 1991: 28).

¹⁰ Atatürk İlkeleri Komisyonu Kuruldu. (1971, 17 Haziran). *Milliyet*, 3.

¹¹ Atatürk Akademisi Taslağı Hazır. (1971, 25 Temmuz). *Cumhuriyet*, 1.

¹² (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 36. Birleşim, 9.1.1973: 649-658, 705-706).

¹³ Emre Kongar'a göre, 1968-1971 döneminin başlıca hatalarından biri, Atatürk'ün solcu olduğuna dair geliştirilen iddialardı. Gevgilili, A. (1977, 6 Kasım). *Düşünenlerin Forumu: Atatürk'ün Dünyası ve Yeni Türkiye. Milliyet*, 11.

¹⁴ Atatürk Akademisi Başbakanın Şahsına Bağlı Olacak. (1972, 8 Nisan). *Milliyet*, 9; İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Akademisine Devrediliyor. (1971, 26 Temmuz). *Cumhuriyet*, 1.

¹⁵ (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 35. Birleşim, 8.1.1973: 626).

¹⁶ (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 7. Birleşim, 28.4.1971, 302).

¹⁷ (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 8. Birleşim, 25.3.1972, 299-300).

Feyzioğlu gibi üniversitelerdeki “kızıl anarşi”den rahatsız olan bir başka isim de anayasa hukuku hocalarından Hüseyin Nail Kubalı’ydı (1972, 7 Temmuz). 1973’te yayınladığı *Türk Devrim Tarihi Dersleri*’nin (Kubalı: 1973a) önsözüne, devrim sözcüğünü “sevimsiz ve yanlış” bulduğunu, çok yaygınlaştığı için “istemeyerek” kullanmak zorunda kaldığını yazdı. Aynı yıl Kubalı (1973b), Harp Akademileri tarafından basılan ders kitabına ise devrimin yanına parantez içinde inkılâbı da ekleyerek *Türk Devrim (İnkılâp) Tarihi* adını koydu. Kubalı’nın niyeti, siyasal rejimin üzerine oturduğu inkılâp ile gençlik muhalefetinin peşine düştüğü devrimi birbirinden ayırmaktı. O yıl, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı ise daha esaslı bir çözüm bulup Harp Okullarında okutulan *Türk Devrim Tarihi* (1971) ders kitabını yürürlükten kaldırdı; aynı kitabı, bazı düzeltme ve eklerle *Türk İnkılâp Tarihi* (1973) başlığıyla yeniden yayınladı. Ordu içerisinde radikal düşünce ve eylemlere karşı alınmış bir başka tedbir de yabancı ideolojileri çağrıştırdığı düşünülen Kemalizm’in yerine, askerî personelin eğitiminde dolaşıma sokulan “Atatürk ilkeleri”, “Atatürkçülük” ve “Atatürkçü Düşünce Sistemi” kavramlarıydı (Akyaz, 2009: 183-184). Bir süre sonra Kara Kuvvetleri Komutanlığının (1978) bu kaygı ve kavramlardan hareketle bastırdığı bir yardımcı eğitim yayını, dersin 12 Eylül sonrasında alacağı yeni adın bir tür habercisiydi. Birliklerde ve askerî okullarda okutulacak bu yayının adı: *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihimiz*’di. Yayın, Kuvvet Komutanı Kenan Evren’in emriyle hazırlanmıştı.

Atatürk Akademisi’nin kurulmasına dair kanun tasarısı, TBMM’ye sunulduğunda Türkiye İşçi Partisinin eski Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, tasarıdaki inkılâp sözcüğünün devrim ile değiştirilmesine dair bir önerge verdi.¹⁸ Aybar’ın önergesi, radikal muhalefet hareketinin “devrimi” ile siyasal rejimin üzerine oturduğu “inkılâp” arasında 1970’ler boyunca sürecek kutuplaşmanın kısa bir özeti gibiydi. Ancak, kanun tasarısı yasalaşmadığı için Atatürk Akademisi de kurulamadı (Özfidan, 2008: 46). Akademi kurulmuş olsaydı, Devrim Tarihi’nin kronolojik bitiş noktası, 12 Mart Müdahalesi’ni de içerecek biçimde güncellenir miydi, bilinmez. 1975 yılına ait bir yüksek okul müfredatı, 1960’ların ilk yarısından beri dersin kapsamında pek bir değişikliğe gidilmediğini gösteriyordu. İsmet İnönü, Celal Bayar, 27 Mayıs ve Cemal Gürsel hakkında bilgiler ile “Türkiye’de demokrasinin yerleştirilmesi için yapılan çalışmalar”, bu dersin son ünitelerini oluşturuyordu.¹⁹

1974’ün başlarında, Bülent Ecevit’in CHP’si ile Necmettin Erbakan’ın Millî Selamet Partisi arasında kurulan koalisyonla 12 Mart dönemi sona ermişti. Demokratik düzene geçiş, siyasal sistemin içine düştüğü krizden çıktığı anlamına gelmiyordu. 1970’lerin ikinci yarısında pıtrak gibi çoğalan radikal örgütlerin lider kadrolarının neredeyse tamamı, yükseköğretim programlarına kayıtlı öğrencilerden oluşuyordu (bkz. Ersan, 2014). 1960’ların Kemalist titreşiminden uzaklaşmış olan sokak duvarlarındaki devrim yazıları, 1970’lerin ikinci yarısında sosyalizme daha yalın bir vurgu yapıyordu. Örgütlerden bazıları, uluslararası sol hareket içinde yaşanan kamplaşmada, kendilerine, yabancı bir sosyalist ülkeyi ve o ülkenin devrimci liderini model olarak seçmişti. Atatürk’ü ve onun kurduğu Cumhuriyet rejimini benimsetmek amacıyla ihdas edilmiş olan Devrim Tarihi dersleri ise üniversitelerdeki işlevini iyice yitirmişti. Muhalif öğrenciler,

¹⁸ (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 38. Birleşim, 11.1.1973: 104).

¹⁹ Tütün Eksperleri Yüksek Okulu Programlarındaki Devrim Tarihi dersinin kapsamına bkz. (T.C. Resmî Gazete, 15267, 16 Haziran 1975: 13-14).

Devrim Tarihi'ni basit bir formalite dersi olarak görüyorlardı.²⁰ Bu dönemde yapılan bir akademik araştırma (Ozankaya, 1978: 146), öğrencilerin önemli bir kısmının, Devrim Tarihi'ne hiç ilgi duymadıklarını ortaya koyuyordu. Derste ne devam zorunluluğu uygulanıyor ne de sınavları, öğrenciler tarafından diğer derslerinki kadar ciddiye alınıyordu. Yükseköğretimde bir yıl ya da iki sömestrde okutulan dersin, bazı programlarda haftalık yükü 1, bazılarında ise 2 saat şeklinde düzenlenmişti.²¹

3. 12 EYLÜL: ATATÜRK İLKELERİ ve İNKILÂP TARİHİ

Derse ilgisizliğin farkında olan bazı hocalar, çeşitli görüşler ortaya attılar. Öğrenci hareketinin ve yabancı ideolojilerin yaygınlık kazanmasının nedenini, Atatürk'ün düşüncelerinin sistematize edilip yeni kuşaklara aktarılamamasında bulan Reşat Kaynar, İnkılâp Tarihi'nin kuru olaylara dayandırıldığı için yeterli ilgiyi görmediğini, bu yüzden öğrencilerin derse girmediklerini ileri sürdü. Dersin "kuru bir olaylar silsilesi" şeklinde aktarıldığı konusunda Kaynar ile hemfikir olan Şerif Mardin ise dersin anlamlı bir içerikle öğrencilere aktarılabilmesi için Türk devrimlerinin artık bir felsefe olarak okutulması gerektiğini savunuyordu.²² Öğrenci hareketinin yoğunlaştığı okullardan biri olan Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin tarih hocalarından Yuluğ Tekin Kurat da (1977, 27 Aralık) "Devrim Tarihi Felsefesi"ne, öğrencilerin derse ilgisini çekebilecek yeni bir konu olarak yaklaşıyordu. Ancak, hocaların bu görüşleri ne üniversite yönetimlerinde ne de sürekli el değiştiren siyasal iktidarlarca dikkate alınacak öncelikli konular arasındaydı. 1970'lerin sonlarında asayiş ve güvenlik, bir kez daha siyasal rejimin öncelikli kaygısı haline gelmişti. Sıradan vatandaşlar için de öyle olmalıydı ki, 12 Eylül 1980 sabahına karşı gelen Cumhuriyet tarihinin üçüncü askerî müdahalesi, toplumda ciddi bir tepkiye yol açmadan büyük bir sessizlikle karşılandı.

Emir komuta zincirine dayalı yeni darbenin gerekçesi, dozu son günlerde giderek artmış olan sokaklarda ve kampüslerdeki siyasal şiddet olaylarıydı. Bu durumu bir "örtülü harp" olarak değerlendiren Millî Güvenlik Konseyi (MGK) Başkanı Kenan Evren, son iki yılda yaşanan şiddet olaylarında hayatını kaybeden vatandaş sayısı ile Sakarya Savaşı'ndaki şehit sayısını karşılaştırıyor, sonucu neredeyse birbirine eşit buluyordu. Örtülü bir harbin taraflarını, önemli ölçüde orta ve yükseköğretim programlarına kayıtlı öğrenciler oluşturuyordu. Askerî yönetim, bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için öğrencilerin, Atatürk ilkeleri yerine, yabancı ideolojilerin peşinden sürüklenerek "birer anarşist" olmalarını önleyecek tedbirlere en kısa sürede başvuracağını duyurdu.²³

²⁰ AİTİA Yönetim Bilimleri Fakültesi Dekanı Erzan Erzurumluoğlu, derslerin "mezun olmak için bir formalitenin yerine getirilmesine dönüştüğünü" belirtiyor. Üniversite ve Yüksek Okullarda Devrim Tarihi Derslerinin Yerine Atatürk'ün Nutku'nun Okutulması İstendi. (1981, 11 Mart). *Tercüman*, 3.

²¹ İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Enstitüsü'nün lisans müfredat programında 7. ve 8. sınıflarda alınması gereken bu ders, haftada 2 saattir (T.C. Resmî Gazete, 29 Mart 1977: 4). Ankara Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'nde ise 5. öğrenim yılında bu ders, haftada 1 saat veriliyordu (T.C. Resmî Gazete, 15267, 16 Haziran 1975, 17).

²² Gevgilili, A. (1977, 6 Kasım). Düşünenlerin Forumu: Atatürk'ün Dünyası ve Yeni Türkiye. *Milliyet*, 2, 11.

²³ Org. Evren MGK'nın İlkelerini. (1980, 13 Eylül). *Cumhuriyet*, 9.

9 Mart 1981’de, Boğaziçi Üniversitesi’nin çağrısı ile bir Devrim Tarihi Şûrası toplandığında - her ne kadar şûranın amaç ve programına dair kısa haber küpürleri dışında elimizde pek bir bilgi olmasa da- bunun, darbecilerin Devrim Tarihi derslerine dair beklentilerini karşılamak amacıyla düzenlendiği çok açıktı. Üniversiteler, Türk Tarih Kurumu, TDK ve Harp Akademilerinden temsilcilerin katıldığı şûranın açılış konuşmasını, eski bir tuğgeneral olan Millî Eğitim Bakanı Hasan Sağlam yaptı. Dersin adının ve içeriğinin yeniden ele alındığı şûrada, Boğaziçi Üniversitesi Rektörü Semih Tezcan, derse bundan böyle “Atatürkçülük dersi” denilebileceğini belirtti. Askerî yönetimin beklentilerinden biri, dersin adının değiştirilmesi olsa da şûraya katılan hocalardan bazıları, bu beklentiye karşılamaya hiç de hevesli değillerdi. Suna Kili, “devrim sözcüğünün kimseye kaptırılmaması gerektiğini”, benzer görüşteki bir başka hoca, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da “Atatürkçülükte revizyonizme gidilemeyeceğini” ifade etti.²⁴ Kili’nin kimseden kastı, 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu liberal atmosferden yararlanarak kitlelilik kazanmış olan radikal toplumsal muhalefet ve bu muhalefetin en aktif parçasını oluşturan gençlik hareketiydi.

Şûradan bir hafta sonra gazeteler, Millî Eğitim Bakanlığı’nın Talim Terbiye Daire Başkanlığında oluşturulan bir komisyonun, Türk Devrim Tarihi dersinin adını “Türk İnkılâp Tarihi” olarak değiştirdiğini duyurdu.²⁵ 4-5 Haziran 1981’de ise bu defa Enver Ziya Karal’ın başkanlığında Devrim Tarihi Şûrası’nın ikincisi yapıldı. Karal’ın başkanlığındaki şûra, devrim sözcüğünün bizzat Atatürk tarafından kullanıldığına işaret ederek dersin adının, Türk Devrim Tarihi olarak kalması gerektiğini oybirliğiyle kabul etti.²⁶ Ancak Millî Eğitim Bakanlığı, şûranın teklifini dikkate almadı. Evren’in emriyle hazırlanıp 4 Kasım 1981’de kabul edilen Yükseköğretim Kanunu, dersin adını “Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi” olarak değiştirdi (Evren, 1991: 374,444).²⁷

12 Eylül, Atatürk Kültür Merkezi’ni kurup²⁸ dersin adını Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi olarak değiştirerek, aslında 12 Mart’ın isteyip de yapamadığını gerçekleştirdi. “Anarşi yuvası” haline gelen üniversiteleri, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) eliyle devletin kontrol ve denetimi altına aldı. 1982 Anayasası’nda darbe, devrim ya da ihtilal olarak değil, “harekât” olarak tanımlandı. “Atatürk devrimleri” ise yeni anayasada “Atatürk ilke ve inkılâpları” olarak değiştirildi.²⁹ Özgürlük sözcüğünün anayasa metnine girmemesi için büyük bir özen gösterildi (Karlıklı, 1999: 58). Öz Türkçeci hareketle işlerlik kazanmış bu sözcüğün yerine, Osmanlı döneminden kalan bir başka sözcük olan “hürriyet” tercih edildi. Ne inkılâbın ne de hürriyetin, yeni bir toplumsal muhalefete meşruiyet sağlayabilecek radikal tınıları vardı. Resmî ideolojinin dilini muhafazakârlaştıran 12 Eylül, öz Türkçeciliğin merkezi olan TDK’nın eski kurumsal yapısını

²⁴ “Türk Devrim Tarihi’ni Yeniden Düzenleme Çalışmaları Başladı. (1981, 10 Mart). *Milliyet*, 6.

²⁵ İlkokul 1’den Üniversite Bitene Dek İnkılâp Tarihi Zorunlu Ders Olacak. (1981, 16 Mart). *Milliyet*, 1, 7.

²⁶ Devrim Tarihi Şûrası, “Türk İnkılâp Tarihi’ Dersinin Adının Değiştirilmesini ve Okullarda Ders Ortalamasını Etkilemesini Önerdi. (1981, 7 Haziran). *Milliyet*, 9, 2. Devrim Tarihi Şûrası Kararı: Türk Tarihi Dersinin Adı “Türk Devrim Tarihi” Olmalı. (1981, 7 Haziran). *Cumhuriyet*, 8.

²⁷ “Yükseköğretim kurumlarında, eğitim-öğretim süresince, ATATÜRK ilkeleri ve inkılap tarihi, Türk dili, yabancı dil zorunlu derslerdendir.” (T.C. Resmî Gazete, 17506, 6 Kasım 1981: 4).

²⁸ “Atatürk’ün Doğumunun 100 üncü Yılı’nın Kutlanması ve ‘Atatürk Kültür Merkezi Kurulması’ Hakkında Kanun” için bkz. (T.C. Resmî Gazete, 17117, 26 Eylül 1980: 1-4).

²⁹ 1982 Anayasası için bkz. (T.C. Resmî Gazete, 17844, 20 Ekim 1982).

da tasfiye etti. TDK'yu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlayarak devletin bürokratik bir uzvu haline getirdi (Karlıklı, 1999: 58).

Muhafazakâr kamusal dilin inşası, 1983 Kasım'ında işbaşına geçen Turgut Özal Hükümeti ile de akamete uğramış değildi. Aksine, "Türk-İslâm Sentezi"ne dayalı bir kültür siyaseti izleyen sivil hükümet (Zürcher, 1998: 419-420),³⁰ TRT yayınlarından "anlatı", "başyapıt", "ekin", "ulus" gibi öz Türkçe sözcüklerin yanı sıra "devrim"i de kaldırarak (Turan, 2014: 80-81), 12 Eylül'ün kamusal dil politikasına işlerlik kazandırdı. Bunun çarpıcı bir başka örneği de kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılacak yazışma ve yayınlara örnek olması amacıyla Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından hazırlanan *Anayasa Sözlüğü*'ydü. Sözlük, öz Türkçe sözcükleri Osmanlıca karşılıklarıyla açıklamaya çalışan bir dile sahip olduğu için sol Kemalist mecralarda eleştiriye uğradı (Pekşen, 1985: 19 Nisan). Kapatılan CHP'nin eski lideri Bülent Ecevit, öz Türkçeci hareketin durdurulmasını, "kimi etkili çevreler laikliği yıpratmaya, Osmanlıca'yı diriltmeye çalışıyorlar" şeklinde yorumladı.³¹ Ders kitaplarının dilinin de *Anayasa Sözlüğü*'ne uygun bir şekilde yeniden gözden geçirilmesi gündeme geldiğinde, bu işin koordinasyonuna, muhafazakâr edebiyat hocalarından Mehmet Kaplan'ın getirilmiş olması,³² 1980'lerin Türkiye için çelişkili bir durum arz etmiyordu. Siyasal rejim, Kemalizm'in radikal kopuş motifi ile arasına belirli bir mesafe koyarak yeni bir kimlik kazanıyordu.

Önceki yıllarda bir öğretim yılı ya da iki sömestride okutulan Devrim Tarihi, Yükseköğretim Kanunu ile adı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi olarak değiştirilerek yükseköğretimin tüm yıl ve sémestlerinde alınması gereken bir derse dönüştürüldü.³³ Orman Endüstri Mühendisliğine kaydolacak herhangi bir öğrenci dahi, dört yıl/sekiz sémestrik lisans öğretimi boyunca bu derse almak zorundaydı (bkz. Ketenci, 1983, 8 Haziran). Askerî yönetim, derse ilgiyi çekebilecek yeni konular koymak bir yana, dersin kapsamını önceleri Atatürk'ün *Nutuk* kitabıyla sınırlandırdı.³⁴ 27 Mayıs'ın aksine, programa 12 Eylül Müdahalesi'ni ekleyerek dersin kronoloji cetvelini 1980'lere kadar getirmedi. 15 Temmuz 1981 günü, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı, bu dersin amacının "Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu yüce önder Atatürk'ün devrinin öğretilmesi, İnkılâp ilke ve görüşlerinin benimsetilerek kavratılması olduğundan", 1938 sonrasına ait olay ve konuların programdan çıkarılmasına karar verdi.³⁵ İnkılâp Tarihi'nden Atatürk sonrası dönemin çıkarılması ile 12 Eylül'ün, siyasetçileri tutuklayıp partilerini kapatması arasında yabana atılmayacak bir ilişki vardı. CHP'nin son otuz yıllık arşivi de dahil olmak üzere siyasal partilerin arşivleri ortadan kaldırılarak, Türkiye'nin yakın siyasal geçmişi bir anlamda tarihsizleştirilmeye çalışıldı. Evren, yarımın Türkiye'sinde eski lider ve partilere hiçbir şekilde yer olmadığını açık bir dille ifade etmişti (Zürcher, 1998: 405-407).

³⁰ "Türk-İslâm Sentezi"nin tarih ders kitaplarındaki yansımaları için bkz. (Copeaux, 2000).

³¹ 'Osmanlılığa Özenenler Var'. (1985, 30 Nisan). *Cumhuriyet*, 7.

³² Ders Kitaplarının Dili Değişiyor. (1985, 1 Ağustos). *Cumhuriyet*, 8.

³³ (T.C. Resmî Gazete, 17506, 6 Kasım 1981: 4). Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Zorunlu Dersleri Bu Yıl Başlıyor. (1982, 26 Eylül). *Cumhuriyet*, 12.

³⁴ Yüksek Okul Öğrencileri Nutuk'tan Sınava Girecek. (1981, 13 Mayıs). *Milliyet*, 1, 14.

³⁵ (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı, 126, 15.7.1981).

12 Eylül'ün İnkılâp Tarihi anlayışını tipik bir şekilde yansıtan kitap, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Hamza Eroğlu'na yazdırıldı.³⁶ 1981-1982 öğretim yılından itibaren okutulacak olan Eroğlu'nun *Türk İnkılâp Tarihi*,³⁷ yukarıda bahsettiğimiz *Türk Devrim Tarihi*'nin 12 Eylül'ün ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda gözden geçirilerek genişletilmiş yeni baskısıydı. Eroğlu (1982), yeni anlayışa uygun bir şekilde hazırladığı kitabından “devrim” sözcüğünü çıkarıp yerine “inkılâp”ı koydu. Sonraki yıllarda, 12 Eylül'le birlikte gelen yeni hukuk dilini, bu değişikliğin gerekçesi olarak gösterdi: “Kanunlarımızda hangi kelime yer almışsa, ona uyararak değerlendirme yapmaktayız”. O sıralarda devrim sözcüğüne duyulan “alerji”nin de bunda bir etkisi olduğunu belirtti (2008: VII). Eroğlu'nun (1982: 110-147) yeni baskıda Atatürk'ün “kişiliği”ne yer vermesi, doğrudan onun kişisel tercihinin mi bir sonucuydu? Ortaöğretim için Mükerrerem K. Su ve Ahmet Mumcu'ya (1987: 44-50) yazdırılan *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* kitabında da “Atatürk'ün Kişisel Özellikleri ve Çeşitli Yönleri” başlıklı bir bölüme yer verilmişti. 12 Eylül, siyasal rejimin kurucu ideolojisinden çok kurucu babasının yeniden kültleştirildiği bir dönem oldu (Copeaux, 2000: 61-62). Bunun en gözle görülür örneklerinden biri, Atatürk'ün doğumunun 100. yılı dolayısıyla 1981'den itibaren yurdun dört bir yanına dikilen Atatürk'e ait çok sayıdaki anıt ve büstlerdi (bkz. Tekiner, 2010: 187-207). Bu dönemde devrim gibi alerji yaratan bir başka sözcük de “ideoloji”nin kendisi oldu. Kamusal dilde ideolojinin, Atatürkçülük ile yan yana getirilmemesine gösterilen özen, zamanla Atatürkçülüğün bir ideoloji olmadığı şeklinde kanaatlerin doğmasına yol açtı (Ateş, 2000: 20-21). 12 Mart'ın işlerliğe soktuğu “Atatürkçü Düşünce Sistemi” kavramı, 12 Eylül tarafından sivil alana yönelik endoktrinasyon sürecinde merkezî bir yere oturtuldu (bkz. Genelkurmay Başkanlığı, 1984).

Atatürk sonrası dönemlerin İnkılâp Tarihi'nden çıkarılması, Eroğlu'nun (1982: 525-534) yeni baskıda yapmış olduğu bir başka değişiklikti. Kitabın arka kısmındaki olaylar dizisi, 1881'de Atatürk'ün doğumuyla başlıyor, 1938'de Atatürk'ün ölümüyle son buluyordu. Su ve Mumcu'nun (1987: 291-296) ders kitabındaki olaylar dizisi ise 622'de Hazreti Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçüyle başlıyor, 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle sonlanıyordu. Siyasal sistemdeki her değişiklik sonrası bu dersin olaylar kronolojisi yakın dönemi de içerecek bir şekilde güncellenirken, bu defa 1930'ların sonlarına kadar geriye götürüldü. Aynı dar tarihsel dönemlendirmeyi, YÖK tarafından hazırlatılan *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* ders kitabında da görmek mümkündür (Akyüz vd., 2007). Kronoloji cetvelinin bu denli gerilere götürülmesi, 12 Eylül'ün, yakın döneme ait siyasal, hukukî ve ideolojik olgu ve olaylardan kopuş çabasını dışa vuruyordu. Bu çabayı, iki şeyle açıklamak mümkündür: Birincisi, radikal siyasal taleplere yol açan liberal anayasal döneme duyulan tepki, ikincisi ise onun kadar etkili olmasa da çok partili hayatla birlikte gelen demokratik kültüre duyulan güvensizlik. Yakın dönemi tarihsizleştirmek, öğrenci gençliğin hafızasını bir tür *tabula rasa*'ya dönüştürmek demektir. 12 Eylül yönetimi tarafından toplumu siyasal alanın dışına itmenin bir parçası olarak görülebilecek bu değişiklik, Evren tarafından şöyle formüle edilmişti: “Ne sağdayız ne soldayız, Atatürk'ün yolundayız”.³⁸

³⁶ (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı, 77, 27.4.1981). Eroğlu, 12 Eylül yönetimi tarafından Danışma Meclisi üyeliğine de getirilecekti. Danışma Meclisinde Üyeler: Kim Kimdir? (1981, 16 Ekim). *Cumhuriyet*, 9.

³⁷ (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı, 21, 10.2.1982).

³⁸ Evren: 'Ne Sağdayız Ne Soldayız, Atatürk'ün Yolundayız'. (1983, 16 Temmuz). *Milliyet*, 12.

SONUÇ

Türkiye’de rejim dersi olarak okutulan Devrim/İnkılâp Tarihi’nin adında ve kronoloji unsurunda yapılan değişiklik, 1960’ların ikinci yarısında ortaya çıkan radikal muhalefet hareketi dikkate alınmadan anlaşılabilir. Kemalizm ile etkileşim içindeki bu hareket ve onun en aktif parçasını oluşturan gençlik muhalefeti, 27 Mayıs sonrasında kurulan liberal anayasal düzende vücut bulmuştu. Kemalizm’in radikal kopuş motifi ve onun Osmanlı geçmişini tasfiye etmeye dönük öz Türkçe sözcük seti, radikal muhalefet hareketine ideolojik bir meşruiyet sağlıyordu. Rejimin dili, muhalefet hareketi tarafından içerilip radikal bir forma dönüştürülünce, bu travmatik tehdit karşısında 12 Mart yönetimi, o tarihe kadar amorf bırakılmış olan resmî ideolojiyi doktrinleştirme ve rejimin anahtar sözcüğü haline gelen “devrim”i ise Osmanlıca asıyla ikame etme yoluna gitti. Amacı, siyasal rejimin üzerine oturduğu “inkılâp” ile radikal muhalefet hareketinin “devrim”i arasına kesin bir sınır çizerek, muhalefet hareketini marjinalleştirmekti. 12 Mart’ın sonuç vermeyen bu girişimine, 12 Eylül döneminde kalıcı bir işlerlik kazandırıldı. Dersin kronolojik bitiş noktası, rejimin kuruluş dönemiyle sınırlandırılarak istikrarsızlık ve aşırı siyasallaşmayla özdeşleştirilen liberal anayasal dönem, İnkılâp Tarihi’nden tamamen çıkarıldı. Askerî yönetim, İnkılâp Tarihi programına 12 Eylül Darbesi’ni ekleyerek dersin kronolojik bitiş noktasını 1980’lere kadar getirmede. Aksini yapmış olsaydı, düzen karşıtı radikal muhalefet hareketine, ders programında bir şekilde yer vermek gerekirdi. Bunun yerine, rejimin aslı tarihsel ve ideolojik kaynakları olan Millî Mücadele ve erken Cumhuriyet dönemleri ders içeriğinde daha belirgin hale getirildi. Ancak öne çıkarılan şey, Cumhuriyet’in Osmanlı geçmişinden radikal kopuş hamlelerinden çok, onun kurucu babasının simgesel hale getirilen tarihsel kişiliği oldu. Toplumun siyasal alanın dışına itmek, onun en hareketli parçasını oluşturan yükseköğretim gençliğinde ideolojik bir boşluk yaratacağı muhakkaktı. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, yükseköğretimin tüm sınıf kademelerinde alınması gereken zorunlu bir ders haline getirilerek, bu boşluğun önemli bir kısmının, Atatürk’ün rol modeli olarak sunulan kişiliği ve onun “düşünce sistemi” ile doldurulması amaçlandı.

EXTENDED ABSTRACT

The terminology of the official ideology does not show some changes in its own course over time, depending only on the shifts within the power bloc that produces it. It sometimes undergoes changes as a result of tough hegemonic struggles with the language of the radical opposition movement against the order. The renaming of the *Türk Devrim Tarihi* (History of Turkish Revolution) course, which has an important mission in conveying the official ideology in Turkey, to *Türk İnkılâp Tarihi* (History of Turkish Revolution) after the military coup of 12 September in 1980 is one of the exemplary cases where such an argument can be embodied. What changed from the 1960s to the 1980s was not only the change of the name of the course from the pure Turkish *devrim* (revolution) to the Ottoman Turkish *inkılâp* (revolution). It’s chronology of events, which had been constantly updated until then, was also taken back to the date of Atatürk’s death.

The term “revolution” in Turkish corresponds to two different words. One of them is *inkılâp*, which is a word of Arabic origin remained from the Ottoman language, and the other is the “pure Turkish” *devrim*, which has been introduced with the Language Reform led by Atatürk in the early Republican era. The renaming of the course as *Türk İnkılâp Tarihi* (History of Turkish Revolution) was a part of the reaction to the social opposition and the student movement interacting with the radical form of Kemalist ideology that emerged in the second half of the 1960s. The dissident students, along with radical young elements in the army, who had a strong interaction with the anti-imperialist nature of the Turkish War of Independence, gave the revolution a socialist content, which they turned into a popular political term. In time, the social opposition became symbolic with the word *devrim* (revolution), which became also

one of the keywords of the liberal constitutional era after the military coup of 27 May 1960. In the 1961 Constitution, the 27 May Coup was referred to as a *devrim*, and the term *Atatürk Devrimleri* (Atatürk Revolutions) was employed to define the historical basis of the political regime. The public and left-wing intellectual language of the 1960s liberal constitutional era came under the influence of the pure Turkish language movement, in reaction to the conservative language of the former political era when the Democratic Party was in power in the 1950s.

When the language of the regime was included and transformed into a radical form by the opposition movement, the 12 March administration, which took the power with the military intervention in 1971, decided to indoctrinate the official ideology, which had been left amorphous until then, and to replace the word *devrim*, which had become the key word of the regime, with the word *inkılâp*. The administration introduced new terms to describe the official ideology in doctrinal form. These terms, which were *Atatürkçülük* (Atatürkism), *Atatürk İlkeleri* (Atatürk's Principles) and *Atatürkçü Düşünce Sistemi* (Atatürkist Thought System), had a more Turkish tone than the term Kemalism. Another way to break the opposition's language-tie with the official ideology was to intervene in the *Türk Devrim Tarihi* (History of Turkish Revolution), which was taught as a regime course in higher education programs. But the intervention of the 12 March administration in this course failed soon after with the transition to the democratic order in 1974.

In 1981, the 12 September administration, the third successful military coup, not only changed the name of the course from the pure Turkish *devrim* to the Ottoman Turkish *inkılâp*, but also framed the course's chronological end point with the date of Atatürk's death. The chronological end point of the course was framed with the establishment period of the republican regime. The liberal constitutional period, which was identified with instability and extreme politicization, was completely removed from the *Türk İnkılâp Tarihi*. By doing so, the military government made the Turkish War of Independence and early Republican era that are the essential historical roots of the political regime more prominent in the course content by removing the subjects of multi-party life and the liberal constitutional periods from the *Türk İnkılâp Tarihi*. However, the new understanding emphasized the symbolic historical personality of the regime's founding father, Atatürk, rather than the Republic's radical break with its Ottoman past. It was certain that pushing the society out of the political sphere in the 1980s would create an ideological vacuum in the youth of higher education, which is the most active part of the society. With Atatürk's "thought system" and personality, presented as a role model in *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* (Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution) courses, it was aimed to fill a significant part of this vacuum in these years.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur. Bu araştırma için etik kurul iznine ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Akşin, S. (2007). *Yakın tarihimizi sorgulamak*, 2. Baskı, Arkadaş Yayınevi.
- Akyaz, D. (2009). Ordu ve resmî atatürkçülük, *modern türkiye'de siyasi düşünce*, Cilt: 2, (Kemalizm) (ed.) A. İnşel, 6. Baskı, İletişim Yayınları, 180-191.
- Akyüz, Y. vd. (2007). *Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi*, Ayraç Yayınevi.
- Aslan, D. A. (2021). The historical boundaries of the turkish revolution, *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları II/ Essays in Honour of Professor Mustafa Öztürk*, Cilt: 2, (ed.) A. Hüseyinklioğlu vd., İdeal Kültür Yayıncılık, 311-326.
- Aslandaş, A. S.- Bıçakçı B. (2013). *Popüler siyasî deyimler sözlüğü*, 4. Baskı, İletişim Yayınları.

- Ateş, T. (2000). *Yaşasın cumhuriyet: konferanslar*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, S.-Taşkın, Y. (2014). *1960'tan günümüze türkiye tarihi*. İletişim Yayınları.
- Belge, M. (2003). Sol. (Çev. N. Satlıgan) *Geçiş sürecinde ürkiye*, (der.) I. C. Schick-E. A. Tonak, 4. Baskı, Belge Yayınları, 159-188.
- Copeaux, E. (2000). *Tarih ders kitaplarında (1931-1993): türk tarih tezinden türk-islam sentezine*. Çev. A. Berktaş, 2 Baskı. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi
- Çaykara, E. (2005). *Tarihçilerin kutbu: "halil inalcık kitabı"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ergut, F. (2010). "Ele avuca sığmaz" bir geçmiş için yöntemsel bir yaklaşım önerisi: *II. meşrutiyet'i yeniden düşünmek*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1-10.
- Eroğlu, H. (1967). *Türk devrim tarihi*. Kardeş Matbaası.
- Eroğlu, H. (1982). *Türk inkılâp tarihi*. Millî Eğitim Basımevi.
- Eroğlu, H. (2008). *Türk inkılâp tarihi*. 3. Baskı, Savaş Yayınevi.
- Ersan, V. (2014). *1970'lerde türkiye solu*. 3. Baskı, İletişim Yayınları.
- Evren, K. (1991). *Kenan evren'in anıları*. cilt: 2, Milliyet Yayınları.
- Genelkurmay Başkanlığı. (1984). *Atatürkçülük (üçüncü kitap): atatürkçü düşünce sistemi*. Millî Eğitim Basımevi.
- Gevgilili, A. (1977, 6 Kasım). Düşünenlerin forumu: atatürk'ün dünyası ve yeni türkiye. *Milliyet*, 2, 11.
- İlknur, M. (2021, 8 Mayıs). Denizlerin dalgasıym yazı dizisi – 3. *Cumhuriyet*, 6.
- Kara Kuvvetleri Komutanlığı. (1978). *Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihimiz*. 2. Baskı, K.K.K. Ankara Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü.
- Karal E. Z. (1958). *Türkiye cumhuriyeti tarihi (1918-1953)*. Maarif Basımevi.
- Karlıklı, Y. (1999). Türk anayasaları ve dil. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (20) 56-60.
- Kayalı, K. (1988). Türk inkılâp tarihi dersleri'nin yeniden şekillenmesi üzerine. *Tarih ve Toplum*, (56) 47-56.
- Ketenci, Ş. (1983, 8 Haziran). Üniversite adaylarına kılavuz: nerede hangi dersler okutuluyor? *Cumhuriyet*, 6.
- Kubalı, H. N. (1972, 7 Temmuz). 12 Mart'ın düşündürdükleri. *Cumhuriyet*, 2.
- Kubalı, H. N. (1973a). *Türk devrim tarihi dersleri*. Kutulmuş Matbaası.
- Kubalı, H. N. (1973b). *Türk Devrim (İnkılâp) Tarihi*. Harp Akademileri Basımevi.
- Kurat, Y. T. (1977, 27 Aralık). Devrim tarihi mi, devrim felsefesi mi okutulmalı? *Milliyet*, 2.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi*
- Milliyet Gazetesi*
- Ozankaya, Ö. (1978). *Türk devrimi ve yüksek öğretim gençliği*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Özfidan, Y. (2008). *Atatürk araştırma merkezlerinin kurumsal etkinliğine ilişkin öğretim üyesi görüşlerinin değerlendirilmesi, dicle üniversitesi örneği*. [Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi].
- Pekşen, Y. (1985: 19 Nisan). Anayasa sözlüğüne sözlük gerek, *Cumhuriyet*, 7.
- Su, M. K.-Mumcu, A. (1987). *Türkiye cumhuriyeti inkılâp tarihi ve atatürkçülük*, 7. Basılış, Millî Eğitim Basımevi.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi*
- T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı. (1971). *Türk devrim tarihi*. Gnkur. Basımevi.
- T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı. (1973). *Türk inkılâp tarihi*. 2. Baskı. Gnkur. Basımevi.

T.C. Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi, 287, 16.11.1961

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı, 126, 15.7.1981

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı, 77, 27.4.1981

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı, 21, 10.2.1982

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi

T.C. Resmî Gazete

Tanör, B. (1994). *İki anayasa 1961-1982*. 3. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Tanör, B. vd. (1997). *İnkılâp tarihi dersleri nasıl okutulmalı?* Sarmal Yayınevi.

Taşkın, Y. (2009a). Kemalist kültür politikaları açısından türk tarih ve dil kurumları. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt: 2, (Kemalizm) (ed.) A. İnsel, 6. Baskı, İletişim Yayınları, 419-424.

Taşkın, Y. (2009b). Turhan Feyzioğlu. *Modern türkiye’de siyasi düşünce*, cilt: 2, (Kemalizm) (ed.) A. İnsel, 6. Baskı, İletişim Yayınları, 534-539.

Tavlı, B. Ş. (2013). *Toplumsal ve iletişimsel bir dönüşüm uygulaması: kemalist türkiye’de dil devrimi*. [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi].

Tekiner, A. (2010). *Atatürk heykelleri: Kült, Estetik, Siyaset*. İletişim Yayınları.

Toprak, Z. (1998). 1968’i yargılamak ya da 68 kuşağına mersiye. *Cogito*, (14), 154-159.

Turan, Ş. (2014). *Türk kültür tarihi*. 7. Basım, Bilgi Yayınları.

Velidedeoğlu, H. F. (1969, 4 Temmuz). Devlet Dili, *Cumhuriyet*, 2.

Zürcher, E.J. (1998). *Modernleşen türkiye’nin tarihi*, 3. Baskı, İletişim Yayınları.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE KIBRIS

Fatih Özçelik

Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, fatihozcelik@hotmail.com
 0000-0003-2627-3376

Atıf / Citation: Özçelik F. (2023). Birinci dünya savaşı ve kıbrıs. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(1), 38-54

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1287116>

Öz

İngiltere, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte yaklaşık bir asırdır sürdürdüğü Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü politikasını terk ederek, doğu ticaret rotasının Doğu Akdeniz'deki kısmının güvenliği için önce sözleşme yoluyla Kıbrıs'a (1878) ardından da işgal etmek suretiyle Mısır'a (1882) yerleşti. İlk aşamada gücünü donanmasından alan İngiltere için Kıbrıs, bir deniz üssü olacak kadar alt yapıya sahip olmasa da stratejik konumu ve geliştirilebilir limanlar ve inşa edilecek depolama alanları ile İngiltere'nin amaç ve faaliyetleri için kullanılabilir olduğu kabul edildi. Fakat birkaç yıl sonra Mısır'ın işgal edilmesi ile birlikte İngiltere'nin Kıbrıs'a dair plan ve niyetleri etkisini kaybetti.

4 Haziran 1878'den itibaren Kıbrıs'ın idaresinden sorumlu olan İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dahil olması neticesinde 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ı tek taraflı ilhak kararıyla Britanya İmparatorluğu'nun hakimiyetine aldı. Akabinde de Kıbrıs, savaşta olan Britanya İmparatorluğu'nun bir parçası olarak dolaylı olarak savaşa dâhil oldu. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin savaş çabaları ve yükünü büyük oranda dominyonlar ve sömürgelerin karşıladı. Büyük savaş Kıbrıs için küçük boyutlarda yaşansa da onun da savaş yükünden payına düşenler vardı.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte İngilizlerin Kıbrıs'ın hukukî statüsünde tek taraflı değişikliğe gitmesi ve Kıbrıs'ın Britanya İmparatorluğu'nun savaş yükünü paylaşmaya dahil edilmesi sürecinin ele alındığı bu çalışmayla hem savaş süresince Kıbrıs'ta meydana gelen gelişmeler ele alınmış hem de Kıbrıs ile ilgili çalışmalar göz önüne alındığında Savaş ve Kıbrıs özelinde literatüre katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Britanya İmparatorluğu, Kıbrıs, Birinci Dünya Savaşı, İlhak, Sıkıyönetim, Askeri Talepler

WORLD WAR I AND CYPRUS

Abstract

With the 1877-1878 Ottoman-Russian War, Britain abandoned the territorial integrity policy of the Ottoman Empire, which it had been pursuing for nearly a century, and first reached Cyprus (1878) through a contract for the security of the eastern trade route in the Eastern Mediterranean, then occupied Egypt. He settled in (1882). Although Cyprus did not have enough infrastructure to be a naval base for the UK, which took its power from its navy at the first stage, it was accepted that it could be used for the purposes and activities of the UK with its strategic location and developable ports and storage areas to be built. However, with the occupation of Egypt a few years later, the British plans and intentions regarding Cyprus lost their effect.

Britain, which was responsible for the administration of Cyprus since June 4, 1878, included Cyprus under the domination of the British Empire with the unilateral annexation decision on November 5, 1914, as a result of the Ottoman Empire's involvement in the First World War. Subsequently, Cyprus was indirectly involved in the war as part of the warring British Empire. During the First World War, Britain's war effort and burden were largely borne by the dominions and colonies. Even though the great war was lived in small dimensions for Cyprus, it also had its share of the war burden.

With the start of World War I, the process of the British unilaterally changing the legal status of Cyprus and the inclusion of Cyprus in sharing the war burden of the British Empire are discussed in this study. Thus, both the developments that took place in Cyprus during the war were discussed and when the studies on Cyprus were taken into account, a contribution to the literature was made regarding the War and Cyprus.

Key Words: British Empire, Cyprus, World War I, Annexation, Martial Law, Military Demands

GİRİŞ

Günümüzde hâlâ Doğu Akdeniz'de Türkler ile Rumlar arasında bir ihtilaf kaynağı olmaya devam eden Kıbrıs'ta Türk hâkimiyeti Osmanlı Devleti'nin 1571'de adayı fethetmesi ile başladı. Ada üzerinde Osmanlı/Türk hâkimiyet ve idaresi üç asır devam etti. Fakat Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan 4 Haziran 1878 tarihli Kıbrıs Konvansiyonu/Sözleşmesi¹ ile adanın idaresi İngilizlere devredildi. 4 Haziran 1878 tarihinden itibaren Osmanlı hâkimiyetinde ve İngilizler idaresinde bulunan Kıbrıs'ta Birinci Dünya Savaşı ile birlikte yeni bir dönem başladı. Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914'te savaşa dâhil olması neticesinde İngiltere 5 Kasım 1914'te tek taraflı olarak Mısır'ı ilhak etti. Akabinde de Kıbrıs'ta Britanya İmparatorluğu'nun genelinde olduğu gibi savaş önlemleri alınarak savaş süresince Kıbrıs, Britanya İmparatorluğu'nun savaşı kazanma çabalarına ve savaş yükünü paylaşmaya dâhil edildi. Fakat Kıbrıs'ın savaş yüküne dahil olması, adanın aktif bir çatışma alanı ve Kıbrıslı Türkler ile Rumların imparatorluk için cephelerde aktif mücadele edenler arasında yer almadığı göz önüne alınırsa savaş sırasında Britanya İmparatorluğu'na katkısı askeri olmayan nitelikteydi.

1. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Kıbrıs

Kıbrıs'ın stratejik konumundan dolayı İngilizler 1878 Kıbrıs Sözleşmesi ile adaya yerleştiler. İngilizler için adanın stratejik konumunu ön plana çıkaran ise Ruslar olmuştu. Rusların, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) ile Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'daki stratejik mevkillerine

¹ 1878 Kıbrıs Sözleşmesi'nin tam metni için bkz. *Başkanlık Osmanlı Arşivi (BAO)*, Y. EE. 94/76, H. 06 Recep 1295 (M. 6 Temmuz 1878); PROTHERO, G. W. (1920). Cyprus. H. M. Stationery Office. s. 67-68.

yerleşmek suretiyle hem Anadolu'yu işgal etme hem de Asya üzerinden Basra Körfezi ve Hindistan'ı tehdit etme potansiyeli, gücünü donanmasına borçlu olan İngilizleri herhangi bir Rus girişimine erken müdahale etmelerini (Çelik, 2012; 36) sağlayacak Doğu Akdeniz'de stratejik bir mevki aramaya itti ve akabinde onları Kıbrıs'a yerleşmeye zorladı. Esasında İngilizler için ada Mısır, Biladü's-Şam ve Anadolu topraklarına yakınlığından dolayı stratejik olarak uygun bir konumda olsa da İngiliz donanmasına hizmet edecek uygun bir alt yapıya sahip değildi. Fakat geliştirildiği takdirde İngiliz donanmasına hizmet edebilecek birkaç liman ve İngilizlerin de bu limanları geliştirmeye yönelik düşünceleri mevcuttu (Hill, 2016: 227-228). İngilizler adaya yerleştikten sonra ilk aşamada idarî konularla ilgilendiler. Limanların donanmaya uygun bir hale getirilmesine sıra gelmeden de Kıbrıs'la kıyaslanamayacak derecede olanak ve imkânları olan, Süveyş Kanalı ile de İngiliz ticaret rotasında önemli bir mevkiye sahip olan bulunan Mısır'ı 1882'de işgal ettiler. Bu tarihten itibaren Kıbrıs'ın donanma kullanıma yönelik olanak ve imkânlarının geliştirilmesi geri plana düştü. Bununla birlikte Mısır'ın işgalinden sonraki otuz iki yılda Kıbrıs, İngilizler için sorun teşkil etmeyen durgun bir hal aldı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte hem Kıbrıs hem de İngilizler için yeni bir süreç başladı.

Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan hammadde ve pazar arayışının neden olduğu sömürgeci hız ve rekabet, Avrupa kıtasında ittifaklar yoluyla kurulan birlikler ve Avrupalı güçlerin özellikle Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını ele geçirmek suretiyle kıta Avrupa'sının güç dengesinde meydana gelen değişimler 1914 yazında genel olarak değerlendirilecek olursa tarihin en büyük organize savaşına neden oldu. Daha önceki hiçbir savaşa benzemeyen Birinci Dünya Savaşı sırasında milyonlarca vatandaş-asker hem anakaralarda hem de dominyon ve sömürgelerde seferber edildi. Ayrıca buralardaki siviller her zamankinden daha örgütlü bir halde bu savaşın bir parçası haline geldi. Sanayi devriminden sonra teknolojik anlamda yaşanan gelişmeler neticesinde ortaya çıkan modern savaş araç-gereçlerin topyekûn kullanıldığı ve yeryüzünün meskûn haldeki neredeyse her bir noktasını etkileyecek olan bu savaş sonucunda bazı imparatorluklar genişledi, bazıları ise topraklarının bir kısmının ya diğer güçler tarafından pay edilmesi veya topraklarında yeni ulus devletlerin ortaya çıkması suretiyle tarih sahnesinden silindi (Gerwart & Manela, 2016: 17-23). Başka bir ifade ile bu savaş sonrasında dünya siyasi haritası değiştiği gibi yeni bir dünya düzeni kuruldu (Öztürk, 2017: 299-307). Almanya'nın Ağustos 1914'ün ilk günlerinde İngiltere'nin müttefiklerine savaş ilan etmesi sonucunda 4 Ağustos 1914'te İngilizler de resmen Almanya'ya savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşı'na dâhil oldu. Savaş ilanı Londra'daki hükümet tarafından Britanya İmparatorluğu adına yapıldığından yetmiş kadar sömürge, dominyon, krallık, prenslik ve himaye gibi imparatorluk unsurları mecburen savaşa girdi. Dolayısıyla Britanya İmparatorluğu'nun bünyesindeki sayısız halklar kendilerine danışılmadan ve onayları alınmaya gerek görülmeden küresel bir mücadelenin içine girdi (Garton, 2016: 259-299; Nasson, 2016: 223-258)². Şimdilik Britanya İmparatorluğu'na dâhil olmadığı halde İngilizlerin gerek fiilen idaresinden sorumlu oldukları gerekse askeri işgali altında bulundukları Osmanlı hâkimiyet alanındaki Kıbrıs ve Mısır'da (Özçelik, 2021: 394-417) yine bu savaş ilanına bağlı olarak birtakım önlemler alındı.

---

² Britanya İmparatorluğu'nda seferberliklerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. GERWARTH, R. & MANELA, E. (2016). Savaşta İmparatorluklar 1911-1923. Gül Çağalı Güven (çev.). İletişim Yayınları.

Esasında İngiltere ile Almanya arasında başlayan savaştan Kıbrıs ilk aşamada pek etkilenmedi. Kıbrıs şimdilik bir tehlike altında değildi. En azından Almanların adaya saldırmak koşuluyla İngilizleri zor durumda bırakması beklenemezdi. Çünkü Kıbrıs, Avrupa'daki savaş meydanlarından uzaktaydı. Bu durum Kıbrıs'ta da hissedilir bir rahatlama sahne oldu. Adanın idaresinden sorumlu Yüksek Komiser Sir Hamilton Goold-Adams savaş başladığında idare merkezi Lefkoşa'ya dönmek yerine Trodos Dağı'ndaki yazlık merkezinden adayı yönetmeye devam etti (Heraclidou, 2014: 193). Goold-Adams rahat tutumunu sürdürse de savaşın gereklerine uygun olarak birtakım kararlar almaktan da geri durmadı. Almanya ile savaşın başlamasından bir gün sonra 5 Ağustos 1914'te Kıbrıs'ta sıkıyönetim ilan ettiği gibi savaş sırasında gerekli olan her türlü olağanüstü idari tedbirleri almak ve uygulamak üzere bir savunma komitesi kurdu. Komite hemen işe koyuldu. Adanın olası bir işgal durumunda mevcut olan bir bölük İngiliz askeri ile savunulmasının imkânsız olduğu ve halka da silaha sarılması yönünde çağrı yapılmasının hukuken mümkün olmayacağı komite tarafından değerlendirilerek adanın savunmasına yönelik askeri hazırlığın yapılması bir kenara bırakılıp adanın mevcut koşullar dâhilinde korunmasına karar verildi. Akabinde komite tarafından limanlardaki düşman ticaret gemilerine el konulmak üzere İngiliz birlikleri Larnaka, Limasol ve Mağusa'ya gönderildi. Telgrafla haberleşmeye sansür uygulanması kararı alındı. Belirli gıda maddelerine sabit fiyat uygulaması getirildiği gibi Mısır'daki İngiliz yetkililer özel talepte bulunmadığı müddetçe tahıl, hayvan yemi ve canlı hayvan ihracatı yasaklandı (Morgan, 2010: 70).

Almanya ile savaşın patlak vermesi neticesinde ilan edilen sıkıyönetim hayatın akışına müdahalede bulunmasa da savaşın ekonomiye etkisi Kıbrıs'ta da hemen hissedildi. Paniğe kapılan mevduat sahipleri Osmanlı Bankası'nın Lefkoşa şubesindeki hesaplarından paralarını çekti. Bankanın elinde sadece 4.000 sterlin nakit kaldı. Buna karşılık atılan adımlar oldu. Goold-Adams tarafından hem altın ve gümüşün ada dışına çıkmaması hem de piyasaların canlı kalması için madeni paralar yerine kullanılmak üzere hepsini tek tek imzalayacağı ve fakat sahtelerinin kolayca yapılmasından dolayı kısa sürede geri çekilecek olan 35.000 sterlin değerinde 1 ve 5'lik banknotlar piyasaya sürüldü (Morgan, 2010: 70). Aynı zamanda dış borç ödemeleri kısa bir süreliğine askıya alındığı gibi Osmanlı Bankası'nın, Kıbrıs'a 10.000 sterlin göndermesi sağlandı. Bu önlemler dışında savaş idari kaosa neden olmadığından vergiler toplanmaya devam etti. İşsizlik oluşmadığından bunu önlemek için Kıbrıs idaresinin masrafta bulunmasına da gerek kalmamıştı. Dolayısıyla idarenin ekonomiye yönelik aşırı önlemler almasına gerek duyulmadı. Nihayetinde Goold-Adams savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Londra'ya Kıbrıs'ta her şeyin yolunda olduğunu ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan Rumların İngiliz taraftarı olduğunu bildirdi (Holland, 2019: 230-231). Savaş başlayıp ordular Avrupa'daki cephelere yoğunlaşmaya başladığında Kıbrıs hâlâ cephelerden uzaktı. Bundan dolayı Kıbrıs'ta bir bölük İngiliz askeri mevcudu korundu. Bu sırada zaten İngilizler tabir-i caizse Akdeniz'de yoktu. İngiltere ile Fransa arasında Kasım 1912'de imzalanan ve Şubat 1913'te resmîyet kazanan sözleşmeye bağlı olarak 6 Ağustos 1914'te iki devlet donanma düzeyinde iş bölümü yaptı. Buna göre Fransız donanması Akdeniz boyunca, İngiliz ve Fransız ticaretinin güvenliğinden sorumlu olacaktı. Ayrıca Süveyş Kanalı ve Cebelitarık Boğazı'ndan geçişleri kontrol edecek ve Akdeniz'deki düşman donanmasına karşı önleme faaliyetlerinde bulunacaktı (d'Andurain, 2010: 31). Zaten Fransızların sömürgeleri genelde Afrika'daydı ve oradan özellikle de Kuzey Afrika'dan Avrupa kıtasındaki çatışmaya asker taşıdıklarından, Akdeniz'de güvenliğin sağlanması önde gelmekteydi. Şimdi Süveyş Kanalı'ndan

gececek Hint birliklerinin güvenli bir şekilde Avrupa kıtasına ulaşmasından da sorumlu oldular. İngilizler ise bu iş bölümüne bağlı olarak Manş ile Kuzey denizine odaklanarak oranın güvenliğini üstlendiler. Bu nedenle Osmanlı Devleti savaşa girene kadar Kıbrıs, Fransız donanmasının faaliyet sahası içinde kaldı ama donanmaya uygun limanları olmadığından Fransızlar tarafından pek kullanılmadı. Fakat bu iş bölümü Alman donanmasına ait Goben ve Breslau'nun Boğazlardan geçerek Osmanlı Devleti'ne sığınmasıyla sarsıldı. Bu olaydan sonra İngilizler Akdeniz'e bir donanma göndererek zaten bir üs kurulmuş olan Limni Adası'na yerleşti. Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914'te savaşa girmesi ile birlikte Mısır'da ilan edilen İngiliz himayesi, İngilizlerin konumunu güçlendirdiği gibi artık Süveyş Kanalı'nın bizzat korunmasını üstlenen İngilizler, aynı zamanda Suriye kıyılarında da yavaş yavaş hissedilir güvenlik önlemleri aldı. Londra kabinesinin Gelibolu'ya dair hayata geçirmek istediği saldırının sonucunda da Akdeniz'deki Fransız üstünlüğünü sağlayan sözleşme sona erdirildi.

Savaşın başlamasıyla beraber tarafsız kalan Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine yönelik Almanların artan baskısı söz konuydu. Almanların niyet ve planlarına göre kendilerinin Fransa ile olan mücadelesinde, Osmanlı Devleti önemli bir rol üstlenmeliydi. Bu rol de Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi suretiyle mümkün olabilirdi. Osmanlı Devleti savaşa girmesi halinde Avrupa cephesine odaklanan Ruslar kuvvetlerinin bir kısmını Doğu'ya yönlendirmek zorunda kalacaklardı. İngilizler ise Mısır'a olası bir saldırı karşısında hem Mısır'ı hem de Hindistan'dan gelen asker ve maddi kaynakların geçiş güzergâhı olan Süveyş Kanalı'nı korumak için Mısır'da hayli kuvvet buldurmak mecburiyetinde kalacaklardı. Her iki durumda da müttefiklerin Fransa'ya desteği hafifleyecek Almanlar da başarı elde edecekti (Özçelik, 2021: 395-396, 418). Almanların bu plan ve istekleri doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve daha sonra satın alındığı ilan edilmiş olan iki geminin Karadeniz'deki Rus limanlarını bombardımanı sonucu Osmanlı Devleti, Kasım 1914'ün ilk günlerinde savaşa girdi. Bununla birlikte İngilizler artık Osmanlı Devleti'ne ait olan ve fakat kendi idare ve işgalinde bulunan Kıbrıs ve Mısır ile ilgili yeni kararlar aldı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden önce her iki yerle ilgili Londra'daki tartışmalar birbirinden farklıydı. Kıbrıs için himaye (Holland, 2019: 233-234), Mısır için ilhak kararı tartışılırken (Özçelik, 2021: 401-415) tam tersi bir sonuç ortaya çıktı. Tek taraflı olmak üzere 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ın ilhak edildiği, 18 Aralık 1914'te de Mısır'ın, İngiliz himayesine alındığı ilan edildi.

2. Kıbrıs'ın Britanya İmparatorluğu'na İlhakı

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte Kıbrıs'ın hukukî statüsü ve Kıbrıs'taki İngiliz varlığı karmaşık bir durum aldı. Kıbrıs fiilen savaştan iki devletten birinin hâkimiyetinde diğesinin idaresindeydi. Kıbrıslılar Osmanlı tebaası oldukları gibi idareci olanlar İngilizlerdi. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle şimdi pratikte Kıbrıs'taki Osmanlı vatandaşları bir anlamda düşmanlarının idaresinde kaldı. Diğer açıdan İngilizler düşman topraklarında idareci oldular. Savaş Kıbrıs'ın hukukî durumunun da sorgulanmasına neden oldu. 1878 sözleşmesine göre Kıbrıs idaresinden sorumlu olan İngilizler, Osmanlı Devleti hariç herhangi bir devletle savaşa girdiklerinde Kıbrıs savaş alanına dâhil oluyordu. Bu durum İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yaşanacak bir savaşta ise söz konusu değildi (Hill, 2016: 345). Fakat Birinci Dünya Savaşı'na kadar İngiltere ve Osmanlı Devleti karşı karşıya gelmedikleri için Kıbrıs'ın savaş alanı olarak

değerlendirilmesi ve kullanılması sorgulanmamıştı. Bu arada Almanya ile savaşın başlamasından sonra Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi durumunda Kıbrıs'taki Müslümanların tutumunun ne olacağı İngilizleri endişelendirmişti. İngilizlerin özellikle Osmanlı Devleti'nin el konulan iki gemisinden sonra Kıbrıs polis/jandarma teşkilatındaki Müslüman memurların tepkileriyle endişeleri test edildi. Polis/jandarma gücü içerisindeki kızgınlık Goold-Adams tarafından yasama meclisinin nüfuzlu üyesi İrfan Bey'e yazılan mektupla yatıştırıldı. Benzer şekilde Kıbrıs'ın ilhak edilmesi halinde Müslüman Türk azınlığın buna tepki olarak isyan edebileceği hatta Rumları da kendilerine katılması yönünde teşvik edebilecekleri ihtimalleri de değerlendirilmişti. Bundan dolayı Goold-Adams Müslüman Türk ileri gelenlerine İngilizlerin 1878'den beri yaptığı şekilde dini vazifelerine engel olmayacağı mülklerine ve vakıflarına saygı göstermeye devam edeceğini belirtti (Turan, 2016: 98-99). Bu sırada savaş boyunca İngilizlerin Müslüman Türkleri sakin tutmak için sık sık başvuracakları İrfan Bey kendisine gönderilen mektuba cevaben gemilere el konulmasında haklı oldukları hatta adanın ilhak edilmesi durumunda kendileri İstanbul tarafından savaşa sokulmaktan emin olacaklarını umduklarından İngilizlere bağlı kalacaklarını ifade etti (Morgan, 2010: 75-76). Sonuç itibarıyla adanın genel nüfusuna oranla Müslüman Türk nüfusunun azınlık, Rumların çoğunluk olduğu³ ve bunlarında savaş başladığından itibaren İngilizleri destekledikleri göz önüne alınarak Kıbrıs ilhak edildi.

Cyprus Gazette'in 5 Kasım 1914 tarihli olağanüstü baskısında yayınlanan bir konsey emrine göre Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında savaş çıkmasından dolayı 1878 sözleşmesi ve eklerinin iptal edilerek Kıbrıs'ın ilhak edilmek suretiyle Britanya topraklarına eklendiği ilan edildi⁴. Böylece Kıbrıs'ın hukuki statüsü değiştirildi. İlhak kararını, Yüksek Komiser Goold-Adams tarafından yayımlanan ve Kıbrıslıların vatandaşlık statülerini açıklayan bir başka bildiri izledi. Aynı gün yayınlanan bu bildiri ile (a) Kıbrıs'ta doğan ve şimdi Kıbrıs'ta ikamet eden tüm Osmanlı tebaasının İngiliz vatandaşı olduğu (b) Kıbrıs'ta doğmayan ve şimdi Kıbrıs'ta ikamet eden Osmanlı tebaasının bildiri ilan edildiği tarihten itibaren bir yıl içinde Kıbrıs'ı terk etmeye haklarının bulunduğu ama bu sürenin bitiminde Kıbrıs'ı terk etmeyenlerin İngiliz vatandaşı sayılacağı belirtildi⁵. İngiliz vatandaşlığına dair bu karar 3 Mart 1915'te Yüksek Komiser Sir John Eugene Clauson tarafından revize edilecekti (Prothero, 1920: 70-71). Clauson'un yaptığı değişiklik birkaç ilaveyle birlikte nihaî şeklini 27 Kasım 1917 tarihli konsey emriyle alacaktı. Buna göre (a) 5 Kasım 1914'ten itibaren Kıbrıs'ta sürekli ve fiili ikamet edenler ile sürekli Kıbrıs'ta ikamet edip bu tarihte iş, eğitim veya benzeri nedenler dolayısıyla Kıbrıs dışında bulunanlar - dilekçe ile Osmanlı vatandaşlığında kalmayı tercih edip adadan ayrılanlar hariç-, (b) 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ta bulunan ve fakat burada sürekli ikamet etmeyenlerden savaş bitiminde yapacakları başvurunun sonucunda incelemeleri olumlu sonuçlananlar Britanya vatandaşı sayılacaklardı (Hill, 2016: 353). Bu bildiri ile Kıbrıslıların vatandaşlık statüleri tanımlanarak bir anlamda İngilizler için düşman tebaa olmaktan çıkartıldılar.

³ Örneğin 1911 nüfus sayımına göre adanın toplam nüfusu 270.908 kişiydi ve bunun 56.428'i Müslümanlardı. Rumlara oranlar Müslümanlar nüfusun %20.59'luk kesimini oluşturuyorlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. WOSGIAN, D. S. (1963). *Turks and British Rule in Cyprus*. Columbia University. *Doktora Tezi*. s. 70.

⁴ İlhak kararının orijinali için bkz. PROTHERO, G. W. (1920). *Cyprus*. H. M. Stationery Office. s. 68-69.

⁵ Bildirinin orijinali için bkz. PROTHERO, G. W. (1920). *Cyprus*. H. M. Stationery Office. s. 69-70.

Kıbrıs'ın ilhak kararı hem Rumlar hem de önde gelen bazı Müslüman Türkler tarafından olumlu karşılandı (Turan, 2016: 101; Samani, 2007: 220). İstanbul'dan atanan ve Kıbrıs'ta Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin bir göstergesi olan Kadılık makamındaki Ali Rifat Bey'in ilhak kararına dair olumlu tutumu belgelere yansıdı (BOA, A.MTZ. KB. 1/1, 14 Safer 1335). İngilizlerin korkularının aksine Müslüman Türklerin, kararı sempati ile karşılaması sonucu üst düzey görevliler ilhak kararının alındığı gün Müslüman Türklerle beraber vakit geçirebiliyordu. Örneğin 5 Kasım 1914'teki ilhak kararının ilan edildiği günün akşamı Kıbrıs'ta kurulan savaş komitesi sekreteri olarak görev yapan ve önde gelen Türklere ilhak kararını açıklayan Harry Luke, Lefkoşe müftüsünün oğlu Mehmet Ziyaeddin'in (Münir Bey) nişan törenine katıldı (Morgan, 2010: 72). Fakat burada ilhak kararına karşılık Müslüman Türkleri Rumlardan ayıran düşüncüyü ifade etmek gerekir. Müslüman Türklerin İngilizlerden beklentisi savaş zamanında kendilerini İstanbul'un savaşa sokma ihtimalinden korumaları yönündeydi. Onlara göre savaş sonuçlandığında İngiltere Kıbrıs'ı terk edecek olursa o zaman yeniden Osmanlı hâkimiyetine dönmeleri gerekiyordu. Çünkü 1878 Sözleşmesi onlara göre geçerliliğini hâlâ koruyordu. Rumlar için ise durum farklıydı. İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesinden sonra Yunanistan ile birleşme (Enosis) umutları artmıştı. Buldukları her fırsatta birleşme için girişimlerde bulunmuşlardı. İlhak kararından da üç gün sonra Başpiskopos II. Kyrillos ve Kavanin Meclisi'nin Rum üyeleri, ilhak kararını öven, müttefiklere desteklerini ifade eden ve Yunanistan ile birleşme temennisinde bulunan bir mektubu Goold-Adams'a verdiler (Barham, 1982: 107; BOA, Y. A. HUS. 434/33, H. 10 Cemaziyelahir 1320; HR. SYS. 1754/19, M. 20.08.1902; HR. SFR. 3. 695/34, M. 01.02.1913). Fakat İngilizler her defasında Rumlara adanın gerçek hâkimi Osmanlı Devleti olduğundan Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesinin mümkün olmadığını söylediği gibi yine aynı cevabı verdiler (Turan, 2016: 98-99). Şimdi ilhak kararı Rumlar tarafından bir anlamda İngiltere adayı ilhak edip Osmanlı bağlarını sonlandırdıysa Yunanistan'a da terk edebilir şeklinde değerlendirildi (Samani, 2007: 188, 230).

İlhak kararı şimdilik tek taraflı olsa da esasında malumun ilamından başka bir şey değildi. 1878'den beri İngilizlerin idaresinde olan Kıbrıs, işgali izleyen birkaç yıl boyunca İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından idare edilmiş, ardında da Sömürgeler Bakanlığı'na devredilmişti. 1878 sözleşmesi ile Kıbrıs "*emaneten*" ve "*geçici*" olarak belli koşullar altında İngiliz idaresine terk edilmişti. Fakat Kıbrıs'ın hukukî hâkimi Sultan kalırken fiili hâkimi Kraliçe oldu. Esasında İngiltere sözleşme ile belli koşulları yerine getirmek zorundaydı. Bundan dolayı Kraliçe'nin Kıbrıs'taki konumu Mısır'daki Hidiv ile hemen hemen aynıydı. Yine de Kıbrıs'ta kapitülasyonların uygulanamaz olması, Yüksek Komiserin pratikte Osmanlı mutasarrıfı ile aynı olan yetkilere sahip olmasına rağmen Sultan'a karşı sorumlu olmaması ve denetlenememesi adanın statükosunda fiili değişiklik olduğunu gösterdi (Hill, 2016: 346-347; Çelik, 2012; 111-116). Tıpkı Malta gibi İngiliz sömürgesi haline gelen Kıbrıs'ta savaş sonunda yapılan antlaşmalar göz önüne alınırsa ilhak kararı bir anlamda Kıbrıs'taki yaklaşık üç buçuk asırlık Osmanlı hâkimiyetine indirilen bir darbeydi. Bu kararla birlikte artık Kıbrıs ve Kıbrıslılar yönetim merkezinden uzak ve kültürel olarak oldukça yabancı oldukları bir imparatorluğun parçası oldu.

3. Kıbrıs'ın Savaşta Askerî Olmayan Katkısı

Osmanlı Devleti savaşa girdikten hemen sonra Almanların beklentilerine uygun olarak Mısır'daki İngilizlere saldırarak mümkünse Mısır'ı ele geçirmek, Süveyş Kanalı'nı kontrol ederek

İngilizlerin Uzakdoğu'daki sömürgelerinden ve dominyonlarından gelen asker ve yardımlarını kesmek niyetindeydi. Eğer bu mümkün olamazsa bu sefer Mısır'ı savunmak ve kanalı korumak zorunda kalacak İngilizlerin burada büyük bir kuvvet buldurmaya zorlamak istedi. Şubat 1915'te başarısızlıkla sonuçlanacak ilk Kanal Harekâtı'nın beklenenden önemli sonuçları oldu. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle Ortadoğu'da bir cephe açılmasına bağlı olarak Ortadoğu'nun kaderini etkileyecek bir süreç başladı. Bu sırada İngilizler de Osmanlı Devleti'ni saf dışı bırakmak, Rusları rahatlatmak ve Balkanlar üzerinden Almanları sıkıştırmak için Gelibolu'ya yönelik önce denizden donanma ve ardında da karadan asker çıkarmak suretiyle bir saldırı planladı. Bu saldırı başarısızlıkla sonuçlandıysa da Kıbrıs'ın savaş sırasında kullanımı hem Kanal harekâtı hem de Gelibolu saldırısı ile başladı. Ortadoğu'yu yakından ilgilendiren cephenin açılmasıyla Kıbrıs, İngiliz donanmasının yakıt ikmal deposu oldu (Heraclidou, 2014: 193). Özellikle Mağusa, Fransız donanması ve İngiliz deniz uçakları için önemli bir kömür ve iâşe deposu haline geldi (Morgan, 2010: 70). Şubat 1915-Ocak 1916 arasında gerçekleşen müttefiklerin Gelibolu saldırısı sırasında ise Kıbrıs müttefik kuvvet askerlerinin nekahet merkezi olarak kullanıldı. Esasında Gelibolu saldırısı sırasında İngilizlerin üssü İskenderiye idi. Aynı zamanda Mısır birçok açıdan İngilizler tarafından kullanıldı. Bu bağlamda hasta ve yararlı askerlerin tedavi edildiği yerlerden biri de Mısır oldu (Macmunn & Falls, 1928: 16). Mısır'da tedavi gördükten sonra yeniden cepheye sevk edilebilir durumda olan askerlerin ise cepheye gitmeden önceki son durakları daha fazla dinlenme ve güçlenme yeri olarak Kıbrıs oldu. İngilizlerin 1882'de Mısır'ı işgali sırasında Trodos askeri bir üs olarak değer kazanmış ve burada bir de hastane yapılmıştı. Kıbrıs'ın önceki yıllardaki bu deneyimi göz önüne alınarak Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile birlikte Yüksek Komiser Goold-Adams tarafından bu durum yeniden değerlendirildi. Onun da teşviki ile savaşın ilk yıllarında Trodos Dağı'nda 500 askeri barındıracak kapasitede nekahet kampı kuruldu. Bu kampı Limasol'daki Kyperounta'da oluşturulan 1500 asker kapasiteli nekahet kampı izledi. Nekahet merkezleri müttefik askerlerin Gelibolu'daki cephelere gitmeden önce iki hafta dinlenebildikleri bir yer olarak Gelibolu saldırısı süresince hizmet etti. Başka bir açıdan nekahet merkezleri karantina merkezleri gibi de görülebilir. Nekahet merkezlerinde dinlenen askerlerin hastaneden bulaşıcı hastalık kapma ihtimalleri söz konusuydu. Cephedeki askerlerin durumunu etkilememek için nekahet merkezlerinde geçirilen süre salgın hastalıkların önlenmesi için de önemliydi. Gelibolu saldırılarının başarısızlıkla sonuçlanmasına bağlı olarak müttefik kuvvetlerin Gelibolu'dan ayrılmasından sonra nekahet kamplarının kullanımı son buldu (Heraclidou, 2014: 196).

Birinci Dünya Savaşı'nda savaşan taraflar arasında yer alan İngiltere ile Osmanlı Devleti birçok cephede karşı karşıya geldi. Çatışmalar sırasında da ele geçirilen düşman askerleri gerek karşı tarafın savaş gücüne zarar vermek gerekse de sonraki süreçte pazarlık unsuru olmak üzere esir edildi. İngilizler tarafından ele geçirilen Türk savaş esirleri söz konusuydu ve bunlar esir kamplarına yerleştirildi. İngiliz esir kampları arasında Bağdat, Basra, Hindistan, Burma, Mısır, Kıbrıs, Selanik, Malta ve Man Adası en önemli olanlarıydı⁶.

---

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. TÜFEKÇİ, V. (2019). Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere Esir Düşen Türk Askerleri. İstanbul Üniversitesi. *Doktora Tezi*.

Kıbrıs'a Türk savaş esirlerinin gönderilmesi 1916'nın son aylarından itibaren başladı. Bunun nedeni öncelikli olarak Mısır gibi İngiliz askeri gücünün yoğun olduğu ve Anadolu'ya uzak yerlerin tercih edilmesi idi. Fakat Mısır'daki esir kampları zamanla yetersiz kaldı. Ağustos 1916'da Mısır Seferi Kuvvetleri Başkomutanı Sir Archibald Murray Kıbrıs'a 3.500 Osmanlı savaş esirinin gönderme kararı alması ile birlikte Kıbrıs'ın esir kampı olarak kullanılması süreci de başladı. Yüksek Komiser Clauson'a göre Kıbrıs'ta esir kampı bulunacak olması bir anlamda propaganda malzemesi olarak da görüldü. Özellikle Kıbrıslı Türkler için bu kamp Clauson'a göre Almanların yenilmezliğine dair olan duygularını sonlandıracak ve İngilizlerin gücünü ve düşmana tavrını gösterecek "*faydalı*" bir amaca hizmet edecekti (Heraclidou, 2014: 197; Morgan, 2010: 89). Bu kararın hemen ardından Gazi Mağusa'nın Karakol bölgesinde (günümüzde Gülseren Eğitim Kampı'nın olduğu yerde) esirler için kamp hazırlıkları hemen başladı. Karakol bölgesindeki tarım arazileri kamulaştırılarak ilk aşamada yaklaşık 6.000 esiri barındırabilecek bir kamp kuruldu. Ekim 1916'dan itibaren öncelikle Mısır'da bulunan Çanakkale savaş esirlerinin Mağusa Esir Kampı'na gönderilmesiyle ilk esir kafilesi Kıbrıs'a gelmiş oldu. İngilizler özellikle düşük rütbeli asker ve erleri Kıbrıs'a göndermeyi tercih etti. Bunun nedeni Kıbrıs'ın Anadolu'ya yakın olmasıydı. İlerleyen zamanlarda Çanakkale esirlerini Hicaz ve Kanal cephesinde esir düşen asker ve sivil esirler izledi (Tüfekçi, 2019: 266-277). Yüksek Komiser Clauson Müslüman/Türk esirlerin Kıbrıslı Türkler ile iletişime geçmesini engellemek için kampı sıkı kontrol altına aldırdı. 5 Aralık 1916'da yapılan bir duyuru ile İngiltere ile savaş girmiş bir ülkenin mensubu olan düşman unsurlarına veya savaş esirlerine yardım ve yataklık ile kaçmalarına yardımcı olanların en ağır şekilde cezalandırılacağı ifade edildi. Kamp çevresinde izinsiz olarak herhangi bir yerin veya kişinin fotoğrafının çekilmesi, kamp çevresinde gezinmek ve kamp civarında tekneyle turlamak ve bölgede alkol satışı ile tüketilmesi yasaklandı (Keser, 2007: 20-22). 1920 yılı sonuna kadar aktif şekilde kullanılan esir kampında binlerce savaş esiri ağırlandı (Tüfekçi, 2019: 270).

Müttefik kuvvetler Gelibolu saldırısından başarısızlıkla ayrılmaya başladıkları zaman Bulgaristan'ın Sırbistan'a karşı olası bir saldırısını önlemek için Ekim 1915'te alınan bir kararla Selanik'ten karaya çıktılar. Bu şekilde Makedonya Cephesi açıldı. İngilizler ilk aşamada bu sefere gönüllü değildi. Bu nedenle Yunanistan'a savaşa girmeleri konusunda çağrı yaparak Kıbrıs'ı kendilerine terk etmeyi vaat ettiler (Barham, 1982: 106). Fakat Yunanistan'daki siyasi karışıklık teklifin kabul edilmesine engel olduğundan İngilizler bu sefere katılmak zorunda kaldı. Müttefik kuvvetler Makedonya Cephesi'nde mücadeleye girişmeden önce gerekli hazırlıkların yapılması gerekiyordu. Ayrıca Makedonya Cephesi'nde coğrafi zorluklar ve iklimsel sıkıntılar barındırıyordu (Wakefield, 2004: 325-340). Bu nedenle daha fazla yardımcı kuvvete ihtiyaç vardı. Genel anlamda Avrupa'daki savaşlarda yardımcı unsurlar olarak hayvanlar büyük rol oynadı. Örneğin 1917'nin en yoğun ayı olan Ağustos'ta İngilizler Batı Cephesi'nde 368.000 at ve 82.000 katıra sahipti. Atların 3/1'i süvarilerin hizmetindeydi ve geri kalan hayvanlar nakliye ve yük taşımacılığı için kullanıldı. Genel olarak bakılırsa İngilizlerin savaştıkları alanlarda kullandıkları hayvanlar yine aynı dönemde 591.000 at, 213.000 katır, 47.000 deve ve 11.000 öküz oldu. Kuzey Amerika ana tedarik üssü olarak ateşkesten önce İngiltere'ye 429.000 at ve 275.000 katır sağladı (Singleton, 1993: 178, 186, 190). Yine de Britanya İmparatorluğu'nun ana tedarikçisi olmasa da Kıbrıs'ta bulunan katırlar Makedonya Cephesi için kullanıldı.

24 Mayıs 1916'da Yüksek Komiser Caluson'a Kıbrıs'tan katır temin edilip edilemeyeceğinin sorulmasıyla Kıbrıs'tan katır tedarik süreci başladı. Ağustos 1916 başlarında hemen Katır Satın Alma Komisyonu kuruldu. Ardından 14 Ağustos 1916'da Yüksek Komiser Clauson tarafından bir bildiri yayınladı. Bu bildiriye göre elinde katır olan herkes bölgelerine gelecek temsilcilere katırlarını ordunun ihtiyaçları için uygun olup olmadığını kontrol ettirecekti. Uygun görülen katırlar komisyonun belirlediği bedelle sahiplerinden satın alınacaktı. Fiyat konusunda anlaşmazlık yaşanırsa fiyat komitenin oy çokluğu kararı ile belirlenecekti. Eğer katır sahipleri çağrılara uymazsa para veya hapis cezaları ile cezalandırılacaktı. Katırla geçimini sağlayan Kıbrıslı çiftçilerin olduğu göz önüne alınarak ilk aşamada tarafların anlaşma yoluyla satın alınma işlemi yapılması benimsendi. Fakat bunun yararlı olmadığı görüldüğünde 26 Eylül 1916'da belirlenen fiyatla zorunlu alım süreci benimsendi. Bu şekilde Kasım 1916'ya kadar 2.750 katır yanında 1.200 eşek ve 140 küçük at (Pony) Selanik'e gönderildi. Temmuz 1919'da Kıbrıs'tan gönderilen raporda şimdiye kadar Selanik'e 3.500'den fazla katır ve 3000'den fazla eşeğin Kıbrıs'tan ihraç edildiği bilgisi verildi. Katırlar Selanik Cephesi'ndeki İngiliz birliklerin çeşitli kademelerinde kullanıldı. İlk aşamada katırlar ağır yük taşımalarına neden olan yol yapım işlerinde kullanıldı. Genel olarak bakılırsa katırlar geceleri dar yollardan ve dik vadilerden cephe hattına silah, mühimmat, su ve yiyecek taşımak ve geri dönerken cepheden yaralanmış askeri getirmekle görevliydi. (Varnava, 2016: 489-515). Katırlar Makedonya Cephesi'nde önemli rol üstlendikleri gibi İngiliz ordusunun diğer savaş alanlarında da kullanıldı. Savaş boyunca İngilizlerin Kıbrıs'tan aşağı yukarı 120.000 katır satın aldıkları tahmin ediliyor (Heraclidou, 2014: 194-195).

Makedonya Cephesi için gerekli olan katırlar yanında katırcılara da ihtiyaç vardı. Kıbrıs'tan resmi rakamlara göre Temmuz 1916-Mart 1919 tarihleri arasında İngiliz ordusunda yardımcı kuvvet olarak görev yapanlar 12.228 kişiydi (Varnava, 2014: 82). Bu rakama iki veya üç kez göreve gidenlerle ilk aşamada tam manasıyla kaydı tutulamayanlar dâhil değildi. Bir tarihçiye göre Temmuz 1916-Mart 1919 tarihleri arasında görev yapan katırcıların toplam sayısı 15.910 idi ve ada nüfusu 1914'te 274.108 kişi olduğu göz önüne alınırsa bu rakam oldukça yüksek bir sayıydı (Heraclidou, 2014: 195; Varnava, 2014: 82-92). Kıbrıslılar Makedonya Cephesi'nde yalnız değildi. Çünkü yanlarında Malta-Makedon İşçi Taburları, Hint ve Maltalı katırcılar da vardı (Wakefield, 2004: 325). 24 Mayıs 1916'da katırlarla birlikte katırcı temin edilip edilemeyeceği Yüksek Komiser Clauson'a sorulmasından yaklaşık iki ay sonra 28 Temmuz 1916'da 150 kişilik ilk kafiye Selanik'e ulaştı. İşe alım oranları düşük olduğundan 19 Ekim 1916'da askerlik çağındaki Kıbrıslıların ada dışına işgücü olarak çıkması yasaklandı. Çünkü Kıbrıslılar, Amerika'ya veya daha yakındaki Mısır'a mevsimlik işçi olarak gittikleri gibi Fransız ordusuna katılmak için adadan ayrılmak isteyenler vardı. Bunu hazırlanan broşürler izledi. Yüksek Komiser Clauson tarafından hazırlanan ve en ücra köşelere kadar ulaştırılan broşürlerde katırcılığın "*dünyayı görmek ve Büyük Savaş'ta yer almak isteyen*" Kıbrıslı gençler için bir fırsat sunduğu ifade edildi. Broşürde ayrıca aylık ustabaşılar için 4.15-6 £; eyerciler, nalbantçılar ve araba yapımcılar için 4.15 £ ve katicılar için 3.12 £ veya 90 Drahmi maaş verileceği, yiyecek ve giyeceklerin ücretsiz olarak temin edileceği belirtildi. Bu göreve kabul edilecekler 18-35 yaş aralığında olanlardan tercih edilecekti. Son olarak katırcılara geride bıraktıkları ailelerine alacakları ücretlerin yarısının veya 50 Drahmi verileceği söylenerek teklif daha da cazip hale getirildi. 1913 yılında tarım işçilerinin ücreti ayda 3 ila 18 Kıbrıs kuruşuna ve yılda 2 ila 20 Kıbrıs sterline tekabül ediyordu. Bu ücretler, katır birliklerinde hizmet etmek için teklif edilen ücretlere kıyasla çok azdı (Varnava, 2014: 92-93). Katırcılar

çatışmalardan uzakta ve cephe hattının gerisinde hizmet edeceklerse de salgın hastalıklardan dolayı ölenler oldu. İngilizler için Sina-Filistin Cephesi'nde büyük rol oynayan Mısırlı deveçiler ve develer (Özçelik, 2021: 424-432) gibi Makedonya Cephesi'nde de Kıbrıs'ın katırları ve katırcıları büyük rol oynadı. Savaş başladığında Kavanin Meclisi'nin Rum üyelerinin isteği doğrultusunda Yüksek Komiser Goold-Adams İngiliz birliklerinin kullanması için Kıbrıs'tan 3.000 ton tuz hediye etti. Fakat tuz o zaman İngiliz birlikleri için lazım değildi. Yine de Londra'daki yetkililer hediye kabul etmeyip Kıbrıslıları gücendirmek istemediklerinden tuz yerine yenilebilir bir şeyin kabul edileceğini ifade ile Kıbrıslıların Malta'daki Hint askerleri için 1200 keçi göndermesini kabul etti (Morgan, 2010: 76-77). Savaşın uzaması ile birlikte yetkililerin bu tavrında bir değişiklik meydana geldi. Kıbrıs bir tarım ülkesiydi ve orduların da talepleri vardı. 1914-1918 yılları arasında Selanik ve Mısır Seferi Kuvvetleri'ne 40.000 keçi, 800.000 yumurta ile 100.000 ton arpa ve buğday satıldı. Bunun dışında savaştaki atlar ve yük hayvanları için adanın yıllık üretimi yaklaşık 60.000 ton olan harnup (keçiboynuzu) fasulyesi mahsulünün tamamı satın alındı. Gerçekten de savaş sırasında Kıbrıs o kadar çok yenilebilir gıda maddesi ihraç etti ki gıda kıtlığını önlemek için hükümet tarafından ihracata belirli yasaklar getirilmesi gerekti. Örneğin, 1916'nın sonunda, 15.000 tondan fazla patates ihracatının ardından, patates Kıbrıslı ailelerin temel gıda maddesi olduğu için hükümet daha fazla ihracatı yasakladı. Savaş süresince soğan, makarna, kuru incir, kayısı, üzüm, saman, yulaf önemli miktarlarda ordular için Kıbrıs'ın dışına çıkan ürünlerdi. Hatta hem orduların ihtiyacı hem de Kıbrıslıların tüketmesi için ilk defa Mağusa'da tütün ekimine başlandı (Heraclidou, 2014: 195; Holland, 2019: 232).

Savaş Kıbrıs'ın ormanlarını da etkiledi. Sina-Filistin Cephesi'nin açılmasından sonra orduların ihtiyaç duyduğu kerestelerin büyük bir kısmı Kıbrıs'tan temin edildi. Baf, Limasol, Larnaka, Güzelyurt'tan sürekli biçimde getirilen keresteler Mağusa limanında bekleyen kargo gemileri ile Mısır'a sevk edildi. Mısır'a gönderilen kereste miktarı savaş süresince 100.000 tonu buldu. Bu aynı zamanda Kıbrıs'ın sahip olduğu ormanların 6/1'inin yok edilmesi anlamına geliyordu (Morgan, 2010: 76-77). Oysa İngilizler Kıbrıs'ı işgal ettikleri ilk andan itibaren Kıbrıs ormanlarının gelişmesine büyük önem vermişlerdi. Örneğin ormanlık alana tecavüz edilmesini önlemek üzere sayısız girişimlerde bulunulmuş, özel mülkler de dâhil izinsiz ağaçların kesilmesi veya budanması yasaklanmış, ormana zarar veren yarım milyon keçinin sayının azaltılması için uğraşmışlardı⁷. Savaş sırasında Kıbrıs ayrıca hem istihbarat merkezi hem de mülteci kampı olarak da kullanıldı. Gelibolu saldırısının ardından İngilizlerin Ortadoğu'ya yönelik faaliyetleri yoğunlaştığında aynı zamanda Akdeniz'deki İngiliz askerî istihbaratı yeniden organize edildi. Özellikle Kıbrıs'ta asker ve polis istihbarat birimlerini koordine etmek üzere Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu (EMSIB) kuruldu. Büronun faaliyetleri A ve B çalışma alanı olarak ikiye ayrıldı. A çalışmasının görevi Anadolu ve Suriye'deki düşmanlar hakkında bilgi edinmek, B çalışmasının görevi adadaki stratejik depoları korumak ve Mısır merkezli askeri operasyonlar hakkında Anadolu'ya bilgi geçişini önlemektir. Ajanlar genelde işsiz ve mültecilerden seçildiğinden, verilen bilgiler karşılığı alınan paralar söz konusu olduğundan uydurma bilgilerin fazlalığından ve Anadolu sahillerine çıkanların bir kısmı Mersin'de güvenlik güçleri tarafından yakalanmalarından dolayı sistemin başarılı çalıştığı söylenemez. Yine de ilk defa kurulan telefon hattı ve telgraflar aracılığı ile hem

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. HARRIS, S. E. (2007). *Colonial Forestry and Environmental History: British Policies in Cyprus, 1878-1960*. The University of Texas. *Doktora Tezi*.

İngiliz hem de Fransız donanmasına önemli bilgi akışı sağlandı (BOA, DH. EUM.5.Şb. 54/7, H. 23 Rebiülahir 1336; Morgan, 2010: 87-94). Bu dönemde Kıbrıs'taki mültecilerin sayısı az olmakla birlikte çeşitli unsurlardan oluşmaktaydı. Örneğin Kırım'dan tahliye edilen birkaç yüz subay ve aileleri, İzmir'den gelen Yahudiler (Heraclidou, 2014: 197) ile Doğu Anadolu'dan Fransızların niyetleri doğrultusunda getirilen Ermenilerden oluşmaktaydı. Ermeniler, Türk esirlerin tutulduğu kampa yerleşmişlerdi. Hatta bazı durumlarda esir kamplarında dahi çalıştılar. Savaş sonunda kampın kapatılmasına kadar burada kaldılar (Keser, 2007: 2-8).

1914-1916 yılları arasındaki savaş, Britanya İmparatorluğu'nun geneli için hissedilir olmaktan uzak kalsa da 1917-1918 yılları arasındaki savaşı kazanma çabaları başta Hindistan ve Mısır olmak üzere hissedilir derece etkiye neden oldu. Çünkü bu dönemde İngilizler geleneksel savaş lojistik anlayışlarını terk ile sömürge ve idarelerinde bulunan yerlerde müdahaleci ve daha otoriter bir kontrol sistemi kurdu. Bunun doğal sonucu olarak savaş sırasında insan ve hayvan gücü ile gıda ve yeme olan talebin artmasına bağlı olarak İngilizlerin daha emperyal ve politik kontrol kurmalarıyla sonuçlandı (Ulrichsen, 2011: 2). Fakat Kıbrıs'ın savaşa katkısı biraz farklıydı. Yine de Kıbrıs'ı 5 Kasım 1914'e himayesine aldığı ilan eden İngilizler savaşı kazanma çabalarında Kıbrıs'ı yukarıda ifade edilmeye çalışıldığı şekilde birçok amaç için kullandı. Kıbrıs'ın çatışma alanlarına coğrafi olarak yakın olması ve fakat aktif bir çatışma alanı olmaktan uzak kalması Kıbrıs ve Kıbrıslıların yararına oldu. Kıbrıs savaş süresince izole bir durumda kaldı. Çünkü gazeteler sansürlenmiş, telgraf iletişimi siviller için neredeyse kesilmişti. Ticari amaçlar için kullanılan küçük tekneler haricinde adadan seyahat etmek imkânsız hale gelmişti (Holland, 2019: 233). Bir dönem zorunlu askerlik Kıbrıslılar için düşülmüşse de Yüksek Komiser Clauson'un buna sıcak bakmaması ile engellendi (Morgan, 2010: 80). Dolayısıyla herhangi bir askeri seferberlik söz konusu olmadığından çiftçiler üretimlerine devam etti. İngilizlerin gıda ve hayvan yemine yönelik talepleri olsa da Kıbrıs tarımsal olarak kendi kendine yeter olduğundan kıtlık veya ürüne ulaşamama gibi bir sorun yaşanmadı. Savaşa bağlı olarak gıda maddelerinin fiyatlarında artış olsa da sabit fiyat politikası aşırı pahalılaşmayı önledi. Sıradan şehir halkının tarımsal ürünlere ulaşımı oldukça kolaydı. Enflasyonun varlığı söz konusuydu ama Kıbrıs'ta enflasyondan etkilenecek büyük ölçekli orta sınıf ve işçi sınıfı yoktu. Savaş aynı zamanda Kıbrıs gelirlerinin artmasını da sağladı. Örneğin Kıbrıs'ın ormanlarının zararına olarak Mısır'a ihraç edilen keresteler 120.000 £ değerindeydi. Savaş sonunda Kıbrıs'ın yıllık geliri 598.800 £ idi (Holland, 2019: 232; Heraclidou, 2014: 199). 1913-14 ila 1916-1917 yılları gelirleri ortalama 332.050 £ giderleri de 306.318 £ (Prothero, 1920: 59) olduğu göz önüne alınırsa ve harcamaların değişmediği düşünülürse tarımsal nüfus yoğunluğu fazla ve yoksul bir toplum için savaşın iyileşme ve gelişme imkânı sağlamış olduğunu söylemek mümkündür.

4. Savaş Sonrasında Talepler ve İngiliz Politikası

Kasım 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın resmen sona ermesi ile birlikte savaş sonrası yapılacak antlaşmalar için savaşın galipleri tarafından Ocak 1919'da Paris'te Barış Konferansı'nın toplanması kararlaştırıldı. Savaşın sona ermesi ile birlikte Kıbrıs nüfusunun yaklaşık %80'ini oluşturan Rumlar hemen harekete geçti. İngilizlerin Kıbrıs'ı 1878 Sözleşmesi akabinde idareten devralması ile birlikte başlayan Kıbrıslı Rumların Yunanistan ile birleşme (Enosis) talepleri ilhak kararıyla daha da artmış, savaş boyunca Enosis umutları canlı kalmış ve Wilson İlkeleri sonucu

ortaya çıkan kendi kaderini tayin hakkı ile Rumların hayallerinin yakında gerçekleşeceğine dair umutları iyice ateşlenmişti. Ocak 1919'da başlayacak konferans öncesi Rumlar, savaş sırasında işbirliği içinde olmaya yönelik tutumlarının İngilizleri Enosis konusunda olumlu adım atmaya yönlendireceğini umdular. Bunun için Aralık 1918'de Başpiskopos III. Kyrillos liderliğinde bir heyet Londra'ya doğru hareket etti. Heyet Londra öncesi Paris'te Yunan Başbakan Eleftherios Venizelos ile de görüştü. Başbakan onlara Enosis konusunda iyimser olduğunu ve sabırlı davranmalarını söyledi. Ocak 1919'da heyet Londra'ya varmasına rağmen İngiltere Başbakanı Lloyd George onlarla görüşmedi. Heyet, hükümet üyeleri, milletvekilleri ile görüşüp basın yoluyla kamuoyunu etkilemeye çalışsa da Enosis konusunda İngilizler adadaki Müslümanların da dikkate alınması gerektiği ifade ettiklerinden herhangi bir gelişme olmadı (Barham, 1982: 111-113; Samani, 2007: 189). Kıbrıslı Müslüman Türkler ise savaşın sona ermesinden hemen sonra artan Enosis faaliyetlerine tepki olarak birtakım faaliyetlerde bulundu. Savaş bitiminde Anadolu'da bulunan Kıbrıslı Hüseyin Sırrı Bey ve arkadaşları barış görüşmelerine gidecek Sadrazam Tevfik Paşa'ya mektup göndererek iki talepte bulundu. Bunlardan ilki İngilizler herhangi bir şekilde Kıbrıs'ı üçüncü bir tarafa terk edecek olmaları halinde Kıbrıs'ın esas sahibi Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi diğeri ise İngilizler Kıbrıs'ta kalacak olursa Müslüman Türklerin haklarının korunması ile Evkaf idaresinin Kıbrıslı Türklere geri verilmesiydi. Fakat bu talep dikkate alınmadı. Bu sırada Kıbrıs'ta 12 Aralık 1918'de Müftü Mehmet Ziyaeddin Efendi'nin girişimiyle 200 kişilik bir kongre toplandı. Kongre kendini Meclis-i Milli olarak nitelendirdi. Kongre sonunda Enosis konusunda kendilerinin dikkate alınmamasının rencide edici olduğu ifade edilerek Kıbrıs'ın yeniden Osmanlı Devleti'ne terki talep edildi. Ayrıca bir heyet oluşturularak barış görüşmelerine gönderilmesi kararlaştırıldı. İngilizlerin heyet başkanı olarak seçilen Mehmet Ziyaeddin'in yurt dışına çıkışını yasaklamasıyla bu karar uygulanamadı. Bundan başka Dr. Mehmet Esad, Dr. Behiç Hüseyin ve Hasan Karabardak tarafından Türkiye ile Birleşme Partisi kurulduysa da İngilizlerin parti yöneticilerini tutuklamasıyla parti faaliyetleri sona erdi (Balyemez, 2017: 18-21).

Rumların Enosis ve Türklerin Osmanlı Devleti ile birleşme talepleri İngilizlerin Kıbrıs'a yönelik savaş sonrası bakışı ile zaten kabul edilemezdi. Barış görüşmeleri öncesi Osmanlı Devleti 3 Mart 1918'de Ruslarla yapılan Brest-Litovsk Antlaşması maddeleri uyarınca Kıbrıs'ın kendilerine iade edilmesi tezini savunmayı kararlaştırdı. Çünkü bu antlaşma ile Ruslar Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne iade etmişlerdi. Dolayısıyla 1878 Sözleşmesi'nin hukukî dayanağı olan bu yerlerin Rus işgalinde kalması durumu da son bulmuştu. Fakat İngilizler için savaştan yenik çıkmış Osmanlı Devleti'nin bu tezi bir anlam ifade etmeyecekti. Ayrıca Kıbrıs'ın savaş sonrası dönemde ortaya çıkacak yeni düzenlemelere bağlı stratejik öneminin artacağı biliniyordu. Barış görüşmelerine katılan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un elinde İngiliz genelkurmayı ve deniz kuvvetlerinin hazırlamış olduğu tezkire Kıbrıs'ın stratejik değerini açıklıyordu. Bu tezkereye göre özetle (1) Kıbrıs'ın İngilizler haricinde bir güç elinde bulunması ve tahkim edilmiş bir üs haline getirilmesi İngilizlerin Malta'da konuşlanmış donanmasının faaliyetlerine ve Doğu Akdeniz'deki İngiliz varlığına bir tehdit olabileceği değerlendirildi. (2) Savaştan sonra İtalya ve Fransa eline geçmesi muhtemel Anadolu ve Suriye limanlarında bir deniz üssünün kurulmasına karşı Kıbrıs geliştirilecek veya yeniden inşa edilecek donanmaya uygun bir limanı ile bu üslere müdahalede bulunmada stratejik avantaj sağlayacaktı. (3) Kıbrıs'ın Anadolu'ya yakınlığından dolayı ileride karadan veya havadan yapılacak operasyonlara kolaylık sağlayacağı gibi Bağdat Demiryolu'nun denize en yakın ve savunmasız olduğu İskenderun

Körfezi'ne Kıbrıs'ın yakınlığı büyük avantajdı. Şöyle ki Kıbrıs'ta kurulacak bir hava üssü ile hem Bağdat ve Hicaz Demiryolu'na hem de önemli konumdaki köprülere havadan müdahale imkânının olmasıyla istenildiği vakit Anadolu, Mezopotamya, Suriye ve Arabistan'ın bağlantısının kesilebileceği ön görülmüştü (Satan, 2018: 110-114) Kıbrıs'ın yeni stratejik değerinin ortaya konulduğu bu görüşler doğrultusunda İngilizlerin Kıbrıs'ı terk etmelerini beklemek zaten mümkün değildi. Kıbrıs'taki Türk hâkimiyetinin nihayete ermesi Sevr Antlaşması ile kabul edilecek Lozan Antlaşması ile resmîyet kazanacaktı.

SONUÇ

İngiltere'nin ilhak kararıyla birlikte 5 Kasım 1914'ten itibaren Britanya İmparatorluğu'nun bir parçası olarak Kıbrıs, Birinci Dünya Savaşı'na dâhil oldu. Savaşın kendisi büyük olasına rağmen Kıbrıs özelinde küçük kaldı. Bunun birkaç nedeni vardı. En başta İngilizlerin Kıbrıs'ın sükûnet hali içinde kalması için aldıkları sıkıyönetim kararları ile halkın ve adanın izole bir hale gelmesiydi. Diğeri ise adanın aktif çatışma alanlarına yakın olmasına rağmen bir çatışma sahasına dönüşmemesiydi. Yine de Kıbrıs imparatorluğun savaş çabalarına ortak edildi. Fakat bu Hindistan, Mısır, Malta'nın vd. yük ve çabasına oranla oldukça hafif ve askeri olmayan bir çabaydı. Savaş sırasında Kıbrıs, Gelibolu'daki cepheye geri dönmeden önce Mısır'da hastalık ve yaradan kurtulmuş müttefik askerlerin dinlenme ve bir bakıma karantina yeri olmak üzere nekahet merkezi, Gelibolu ve Sina-Filistin Cephesi'nde esir alınan düşük rütbeli ve rütbesiz askerlerin tutulduğu esir kampı, Makedonya Cephesi için gerekli olan yardımcı kuvvetlerden katır, eşek ve at gibi yük hayvanları ile katırcılar temin edilen bir alan, farklı cephelerdeki İngiliz askerleri için tarımsal ve hayvansal gıda ve hayvanları için yem deposu, Doğu Akdeniz'de istihbarat merkezi, mülteci kampı ve kereste deposu olarak kullanılmıştır. Savaşın hemen ardından Rumlar, kendileri adına, savaş sırasındaki tutum ve yardımlarının sonucunu almak istedi. İngilizler ise Kıbrıs'ın savaştaki durumu ve savaş sonrası ortaya çıkan Kıbrıs'ın yeni stratejik önemine (donanma ve hava üssü için uygunluğu) bağlı olarak buna müsaade etmedi. Savaş Kıbrıs'ta hissedilir olsa da savaş boyunca izole hali ve herhangi bir karışıklığın yaşanmaması Kıbrıs'ın faydasına olan gelişmeler sağladı. Kıbrıs'ın savaş ile birlikte hukuki statüsünde değişiklik olduğu gibi savaştan sonra stratejik değeri İngilizler nazarında hiç olmadığı kadar önemli hale geldi.

EXTENDED ABSTRACT

Britain, which was responsible for the administration of Cyprus since June 4, 1878, was taken under the domination of the British Empire with the decision to unilaterally annex Cyprus on November 5, 1914, as a result of the Ottoman Empire's involvement in the First World War. Subsequently, Cyprus was indirectly involved in the war as part of the warring British Empire. During the First World War, Britain's war effort and burden were largely borne by the dominions and colonies. Even though the great war was lived in small dimensions for Cyprus, it also had its share of the war burden.

Cyprus was not affected much in the first stage by the war that started between England and Germany. Because Cyprus was far from the battlefields in Europe. Nevertheless, as martial law was declared in Cyprus on 5 August 1914, a defense committee was established to take and implement any extraordinary administrative measures necessary during the war. It was decided by the committee to apply censorship to telegraphic communication. Fixed prices were imposed on certain foodstuffs, and the export of grain, animal feed and livestock was prohibited unless the British authorities in Egypt made special requests.

With the entry of the Ottoman Empire into the war, the legal status of Cyprus and the British presence in Cyprus became complicated. Cyprus was actually under the dominance of one of the two warring states and under the administration of the other. As the Cypriots were Ottoman subjects, the British were

the rulers. With the entry of the Ottoman Empire into the war, now practically the Ottoman citizens in Cyprus were in a sense under the control of their enemies. On the other hand, the British became administrators in enemy territory. According to a council order published in the extraordinary edition of Cyprus Gazette dated 5 November 1914, due to the outbreak of war between the Ottoman Empire and England, the 1878 contract and its annexes were canceled and it was declared that Cyprus was annexed to British territory. Thus, the legal status of Cyprus was changed. The annexation decision was followed by another statement issued by High Commissioner Goold-Adams explaining the citizenship status of Cypriots.

The use of Cyprus during the war began with both the Canal campaign and the Gallipoli attack. With the opening of the front, which closely concerns the Middle East, Cyprus became the refueling depot of the British navy. Especially Famagusta became an important coal and subsistence depot for the French navy and British seaplanes. During the Gallipoli attack of the Allies between February 1915 and January 1916, Cyprus was used as a recovery and resting center for the soldiers of the Allied Forces. There were Turkish prisoners of war captured by the British and they were placed in prison camps. Among the British prison camps, Baghdad, Basra, India, Burma, Egypt, Cyprus, Thessaloniki, Malta and the Isle of Man were the most important. The sending of Turkish prisoners of war to Cyprus began in the last months of 1916. The first prisoner caravan arrived in Cyprus after the Dardanelles prisoners of war in Egypt were sent to the Famagusta Prisoner Camp. The British especially preferred to send low-ranking soldiers and soldiers to Cyprus. This was because Cyprus was close to Anatolia. In the following times, the prisoners of Çanakkale were followed by the soldiers and civilian prisoners who were taken prisoner on the Hejaz and Canal fronts.

When the Macedonian Front was opened, it was revealed that this region had geographical difficulties and climatic difficulties. Therefore, more auxiliary forces were needed. In general, animals played a great role as auxiliary elements in the wars in Europe. As North America's main supply base, it supplied Britain with 429,000 horses and 275,000 mules before the armistice. Still, although not the main supplier to the British Empire, mules found in Cyprus were used for the Macedonian Front. Mules played an important role in the Macedonian Front and were also used in other battlefields of the British army. It is estimated that the British purchased approximately 120,000 mules from Cyprus during the war. In addition to the mules needed for the Macedonian Front, there was a need for mules. According to official figures from Cyprus, 12,228 people served as auxiliary forces in the British army between July 1916 and March 1919.

With the prolongation of the war, there were also products demanded from Cyprus. Cyprus was an agricultural country and the armies also had demands. Between 1914 and 1918, 40,000 goats, 800,000 eggs, and 100,000 tons of barley and wheat were sold to the Thessaloniki and Egypt Expeditionary Forces. Apart from this, the entire carob bean crop, with an annual production of approximately 60,000 tons, was purchased for war horses and pack animals. Indeed, during the war, Cyprus exported so many edible foodstuffs that certain export bans were required by the government to prevent food shortages. For example, at the end of 1916, after exporting more than 15,000 tons of potatoes, the government banned further exports as potatoes were the staple food of Cypriot families. During the war, onions, pasta, dried figs, apricots, grapes, straw, oats were the products that went out of Cyprus for the armies in significant quantities. In fact, tobacco cultivation was started for the first time in Famagusta, both for the needs of the armies and for the consumption of the Cypriots.

The war also affected the forests of Cyprus. After the opening of the Sinai-Palestine Front, most of the timber needed by the armies was procured from Cyprus. The timber, which was constantly brought from Paphos, Limassol, Larnaca, and Güzelyurt, was shipped to Egypt by cargo ships waiting at the port of Famagusta. The amount of timber sent to Egypt amounted to 100,000 tons during the war. This also meant the destruction of 6/1 of the forests Cyprus had.

The Greeks' demands for Enosis and the Turks' union with the Ottoman Empire were already unacceptable with the British post-war view of Cyprus. The memorandum prepared by the British general staff and the navy in the hands of Lord Curzon, the British Foreign Minister, who participated in the peace talks, explained the strategic value of Cyprus. According to this memorandum, in summary (1), it was evaluated that Cyprus being in the hands of a power other than the British and making it a fortified base might be a threat to the activities of the British navy stationed in Malta and the British presence in the Eastern Mediterranean. (2) Against the establishment of a naval base in the Anatolian and Syrian ports, which are likely to fall into the hands of Italy and France after the war, Cyprus would have a strategic advantage in intervening in these bases with a port suitable for the navy to be developed or rebuilt. (3) The proximity of Cyprus to the Iskenderun Bay, where the Baghdad Railway is closest to the sea and vulnerable, was a

great advantage, as it would facilitate future land or air operations due to the proximity of Cyprus to Anatolia.

In line with these views, in which the new strategic value of Cyprus was revealed, it was not possible to expect the British to leave Cyprus. The end of Turkish domination in Cyprus would become official with the Treaty of Lausanne to be accepted with the Treaty of Sèvres.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur. Bu araştırma için etik kurul iznine ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.Mtz. Kb. 1/1, H. 14 Safer 1335 (M. 10 Aralık 1916).

Dh. Eum.5.Şb. 54/7, H. 23 Rebiülahir 1336 (M. 5 Şubat 1918).

Hr. Sfr. 3. 685/3, M. 1 Şubat 1913

Hr. Sys. 1754/19, M. 20 Ağustos 1902

Y. Ee. 94/76, H. 06 Recep 1295 (M. 6 Temmuz 1878).

Y. A. Hus. 434/33, H. 10 Cemaziyelahir 1320 (14 Eylül 1902)

Telif Eserler

Balyemez, M. (2017). İngiliz yönetimi döneminde Kıbrıs Türklerinin siyasi örgütlenmeleri (1923-1960). Ankara Üniversitesi. *Doktora Tezi*.

Barham, R. W. (1982). Enosis: from ethnic communalism to Greek nationalism in Cyprus, 1878-1955. Columbia University. *Doktora Tezi*.

Çelik, C. (2012). İngiliz yönetiminde Kıbrıs'ın idari ve sosyal durumu (1878-1914). Akdeniz Üniversitesi. *Doktora Tezi*.

D'andurain, J. (2010). La méditerranée orientale durant la grande guerre, Nouvel Enjeu Entre La France Et La Grande-Bretagne. *Cahiers De La Mediterranee*. S. 81. Ss. 25-44.

Garton, S. (2016). Dominyonlar, İrlanda ve Hindistan. *Savaşta İmparatorluklar 1911-1923*. Robert Gerwarth – Erez Manela (Ed.). Gül Çağalı Güven (Çev.). İletişim Yayınları. Ss. 259-300.

Gerwarth, R. & Manela, E. (2016). Savaşta İmparatorluklar 1911-1923. Gül Çağalı Güven (Çev.). İletişim Yayınları.

Harris, S. E. (2007). Colonial forestry and environmental history: British policies in Cyprus, 1878-1960. The University Of Texas. *Doktora Tezi*.

Heraclidou, A. (2014). Cyprus's non-military contribution to the allied war effort during World War I. *The Round Table*. C. 103. S. 2. Ss. 193-200.

Hill, G. (2016). Kıbrıs tarihi – Osmanlı ve İngiliz idaresi dönemi. Nazım Can Serbest (Çev.). İş Bankası Yayınları.

Holland, R. (2019). Cyprus and the Great War of 1914-18. *The Round Table*. C. 108. S. 3. Ss. 229-240.

- Keser, U. (2007). Kıbrıs'ta çanakkale savaş esirleri ve savaş döneminde adada yaşananlar. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*. Ss. 1-68.
- Macmunn, G. & Falls, C. (1928). Military operations egypt and palastine (1914-1917). Published By Stationary Office.
- Morgan, T. (2010). Sweet and bitter island - a history of the british in cyprus. I. B. Tauris.
- Nasson, B. (2016). İngiliz emperyal afrikası. *savaştaki imparatorluklar 1911-1923*. Robert Gerwarth – Erez Manela (Ed.). Gül Çağalı Güven (Çev.). İletişim Yayınları. Ss. 223-258.
- Onurkan Samani, M. (2007). Kıbrıs'ta bir sömürge kurumu: kavanin meclisi (1882-1931). Hacettepe Üniversitesi. *Doktora Tezi*.
- Özçelik, F. (2021). İngiliz işgalinden lozan'a mısır (1882-1923). Fırat Üniversitesi. *Doktora Tezi*.
- Öztürk, M. (2007). Birinci dünya savaşından sonra kurulan yeni dünya düzeninin değerlendirilmesi. *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ss. 299-307.
- Prothero, G. W. (1920). Cyprus. H. M. Stationery Office.
- Satan, A. (2018). İki imparatorluk iki kıbrıs dosyası: 1919 yılında osmanlı ve ingiltere diplomatlarının çantalarındaki kıbrıs evrakı. *Kıbrıs Araştırmaları Ve İncelemeleri Dergisi*. C. 1. S. 2. Ss. 108-119.
- Singleton, J. (1993). Britain's military use of horses 1914-1918. *Past & Present*. S. 139. Ss. 178-203.
- Turan, O. (2016) 1878'den günümüze kıbrıs'tan türk göçleri. Atatürk Üniversitesi. *Doktora Tezi*.
- Tüfekçi, V. (2019). Birinci dünya savaşında ingilizlere esir düşen türk askerleri. İstanbul Üniversitesi. *Doktora Tezi*.
- Ulrichsen, K. C. (2011). the logistics and politics of the british campaigns in the middle east 1914-1922. Palgrave Macmillan.
- Varnava, A. (2014). Recruitment and volunteerism for the cypriot mule corps, 1916-1919. pushed or pulled?. *Itinerario*. C. 38. S. 3. Ss. 79-101.
- Varnava, A. (2016). Fighting asses: british procurement of cypriot mules and their condition and treatment in macedonia. *War In History*. C. 34. S. 4. Ss. 489-415.
- Wakefield, A. S. (2004). Mountains, mules and malaria: the british frontline soldier's experience of campaigning in macedonia, 1915-1918. *Journal Of The Society For Army Historical Research*. C. 82. S. 332. Ss. 325-340.
- Wosgian, D. S. (1963). Turks and british rule in cyprus. Columbia University. *Doktora Tezi*.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

COVID-19 SALGININA YAKALANMA KORKUSU VE KAYGISININ
ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARILARI ÜZERİNE ETKİSİ: BİR ALAN
ARAŞTIRMASI

Bilge GÜLER

Buket SEZER

Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi, Bor Meslek Yüksekokulu, Tapu ve
Kadastro Bölümü, bilgeeguler@gmail.com,
ID 0000-0001-5361-8304

Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İİBF, İşletme Bölümü, buketsezer86@gmail.com,
ID 0000-0002-2060-3330

Atf / Citation: Güler B. & Sezer B., (2023). Covid-19 salgınına yakalanma korkusu ve kaygısının öğrencilerin akademik başarıları üzerine etkisi: bir alan araştırması. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 12(1), 55-72

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1138648>

Öz

COVID-19 salgını ile önemli ölçüde dönüşüme uğrayan alanlardan birisi eğitimidir. Bu çalışmanın amacı, COVID-19 salgınına yakalanma kaygı ve korkusunun üniversite öğrencilerinin akademik başarıları üzerinde etkisi olup olmadığını araştırmaktır. Ayrıca çalışmada çeşitli sosyo-demografik özelliklere göre COVID-19 korkusu, kaygısı ve akademik başarı algılarının incelenmesidir. Bu çalışmada, Türkiye'nin farklı üniversitelerinde öğrenim gören ve basit tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 505 üniversite öğrencisine anket uygulanmıştır. Anket yöntemiyle elde edilen veriler SPSS 22 paket programı kullanılarak faktör, güvenilirlik, frekans, korelasyon, regresyon, T-Testi ve ANOVA analizleri ile test edilmiştir. Araştırma sonucunda, üniversite öğrencilerinin COVID-19'a yakalanma kaygı ve korkularının akademik başarıları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Yapılan farklılık analizleri sonucu elde edilen bulgulara göre ise kız öğrencilerin COVID-19 kaygı düzeyi algılarının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu, ön lisans öğrencilerinin COVID-19 korku düzeyi algılarının lisans öğrencilerine göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kaygı, Korku, Akademik başarı, COVID-19

THE EFFECT OF THE FEAR AND ANXIETY OF BEING CAUGHT COVID-19 ON STUDENTS' ACADEMIC ACHIEVEMENT: AN AMPRICAL RESEARCH

Abstract

One of the fields that has undergone a significant transformation with the COVID-19 epidemic is education. The aim of this study is to investigate whether the anxiety and fear of being caught COVID-19 epidemic have an effect on the academic achievement of university students. However, it is the examination of fear, anxiety and academic success perceptions of COVID-19 according to various socio-demographic characteristics. In this study, a survey was conducted with 505 university students studying at different universities in Turkey and selected by simple random sampling. The data obtained as a result of the survey were tested with factor, reliability, frequency, correlation, regression, T-Test and ANOVA analyzes using SPSS 22 packace programme. As a result of the research, it was determined that university students' anxiety and fear of being caught COVID-19 had a positive and significant effect on their academic achievement. According to the findings obtained as a result of the difference analyzes, it was found that female students' perceptions of COVID-19 anxiety level were higher than male students, associate degree students' perceptions of COVID-19 fear level were higher than undergraduate students.

Keywords: Anxiety, Fear, Academic success, COVID-19

GİRİŞ

Küresel ölçekte olduğu gibi COVID-19 salgını Türkiye'de de sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel, iktisadi, idari, dini ve eğitim gibi pek çok alanda köklü değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Karantina, sokağa çıkma yasakları, maske, mesafe, hijyen kuralları gibi konfor alanlarını zorlayan süreçlerin yanında, her gün bu salgın yüzünden hayatını kaybeden kişi sayısının artması da toplumu psikolojik olarak yıpratmıştır.

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de olağanüstü bu durumla baş etmenin çareleri aranmıştır. Daha önce benzeri bir kriz yaşanılmadığı düşünülecek olursa, Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı bu krizi en iyi şekilde atlarmaya çalıştığı söylenebilmektedir. Dünyaca alınan önlemlerin yanı sıra, Türkiye kendi strateji ve politikalarını izleyerek krizden en az hasarla çıkmının yol ve yöntemlerini belirlemiş ve ivedilikle uygulamaya koymuştur. Bu uygulamaların neticesinde toplum olarak alışık olunmayan yeni prosedürlere uyum sağlanması söz konusu olmuştur. Söz konusu değişikliklerin cereyan ettiği alanlardan biri de hiç şüphesiz eğitim hayatında görülmüştür. Pandemi sürecinde sokağa çıkma yasakları nedeniyle eğitim sektörü sekteye uğradığından yeni çözüm arayışları sonucunda EBA (Eğitim Bilişim Ağı) başta olmak üzere çevrimiçi uzaktan eğitim programları devreye sokulmuştur. Bu şekilde öğrencilerin ve ailelerin geleceğe dair kaygı ve korkuları giderilmeye çalışılmıştır.

Vaka sayılarının düşmesi ve aşı oranlarının yükselmesiyle birlikte, ilgili kurumların uyarılarıyla maske-mesafe-hijyen kuralları çerçevesinde 2022 yılının Eylül ayında yüz yüze eğitime geçiş yapılmıştır. Üniversite eğitimi ve öğrencilerin akademik başarısı hem öğrenciler hem de toplum açısından oldukça önemli olan bir konudur. Bu nedenle üniversite öğrencilerinin COVID-19 salgınına yakalanma korku ve kaygılarının akademik başarılarını nasıl ve ne düzeyde etkilediğinin araştırılmasının önemli olduğu düşünülmüştür. Bununla birlikte çeşitli sosyo-demografik özelliklere göre COVID-19 salgınına yakalanma korkusu ve kaygısı ile akademik başarının farklılaşp farklılaşmadığını incelemek de araştırmanın diğer bir amacıdır. Daha önce

yapılan çalışmalar incelendiğinde, COVID-19 salgınına yakalanma kaygı ve korkusunun üniversite öğrencilerinin akademik başarıları üzerine etkisini araştıran bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilk kez yapılıyor olması bakımından önem taşımakta ve literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Yazın taramasının ardından, kısaca kavramlar tanıtıldıktan sonra araştırma yönteminden bahsedilmiştir. Yapılan analizler sonucu elde edilen bulgular paylaşılmış ve sonuç kısmı sunulmuştur.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Bütün dünya, etkisi azalarak da olsa halen devam eden bir pandemi sürecinden geçmiştir. 2019 yılının sonlarında Çin'de ortaya çıkan ve yeni tip korona virüs (COVID-19) olarak adlandırılan bu salgın hastalık, taşıdığı ölümcül risk yüzünden dünya üzerinde yer alan tüm toplumlarda büyük bir endişe ve kaygının yaşanmasına neden olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından paylaşılan son verilere göre dünya çapında 6,5 milyonu aşkın insan bu salgın yüzünden hayatını kaybetmiştir (WHO, 2022).

Yaşanılan olağanüstü durum karşısında araştırmacıların ve akademisyenlerin dikkati COVID-19'a yoğunlaşmış ve COVID-19 pandemisinin yol açtığı olumsuz etkilere pek çok çalışmada rastlanılmıştır (Gul, vd., 2020; Sattari ve Billore, 2020; Aslam vd., 2021). Mahdy (2020) Veterinerlik Fakültesi öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada, COVID-19 pandemisinin akademik performans üzerine etkisini incelemiştir. 92 farklı ülkeden toplam 1392 veri elde edilmiş olup veriler COVID-19 pandemisinin çoğu katılımcının (%96,7) akademik performansını değişen derecelerde etkilediğini göstermiştir. Veterinerlik bölümünde konuların çoğu uygulamalı olduğu için öğrenciler veterinerlik yeterliklerini sadece online eğitim sistemi ile yerine getirmenin zor olduğunu belirtmişlerdir. Ece (2020) yaptığı araştırmada, COVID-19 pandemisi sürecinde üniversite öğrencilerinin yaşadıkları stres, depresyon ve kaygının kariyer iyimserliğini negatif yönde etkilediğini belirlemiştir. Tekin (2020), araştırmasında COVID-19 salgını nedeniyle sosyalleşme kaygısının öğrencilerin hem iç hem de dış motivasyonunu anlamlı ve olumsuz yönde etkilediğini bulmuştur.

Memiş Doğan ve Düzel (2020) çalışmalarında, bireylerin yaşamlarında ve alışkanlıklarında olumlu veya olumsuz beklenmeyen ani değişikliklerin korku ve kaygı duygularını yükselttiğine değinmişlerdir. COVID-19 salgını da kaygı, korku, öfke, stres, uykusuzluk gibi psikolojik etkilere neden olmuştur (Bekaroğlu ve Yılmaz, 2020). Gul vd. (2020), COVID-19'un tıp eğitimi üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla Pakistan, Bahawalpur'da çevrimiçi tıp eğitimi alan 688 öğrenciye anket uygulamışlardır. Araştırma sonucu, COVID-19'un tıp eğitimi alan öğrencilerin algıları üzerinde hem destekleyici hem de engelleyici etkileri olduğu yönünde olmuştur. Genç kuşağın, çoğunun sosyal medya bağımlısı olduğundan çevrimiçi eğitim almanın pek çok öğrenci tarafından sevildiğine, yarattığı zorlukların yanı sıra öğrencilere eğitim fırsatı sunduğuna dikkat çekerken, sanal sınıflarda öğrenci-öğretmen etkileşimi ve iletişimi konusunda yetersizlikler olduğu için özellikle tıp eğitimi gibi alanlarda boşluklar oluştuğunu belirtmiştir. Duman (2020), üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada, COVID-19 korkusunun belirsizliğe tahammülsüzlüğü anlamlı olarak etkilediğini ve koronavirüs nedeniyle yakınını kaybeden öğrencilerin korku

düzeylerinin daha yüksek olduğunu saptamıştır. Baykal (2020) hizmet sektöründe çalışan 191 kişi üzerine yaptığı araştırmada, COVID-19 salgını sürecinde deneyimlenen yüksek kaygının psikolojik dayanıklılığı azalttığını ve bunun da bireylerin yaşam doyumu düzeylerini düşürdüğünü belirlemiştir.

Pandemiyle birlikte odaklanma sorunu, dikkat dağınıklığı, anksiyete, öfke nöbetleri ve depresyon gibi şikayetlerin arttığı belirtilmiştir (Aslam, vd., 2021, Gautam ve Gautam, 2021). COVID-19 salgının neden olduğu korku, takıntı, kaygı, stres ve psikolojik iyi oluş hali arasındaki ilişkiyi inceleyen Aslam vd. (2021), Pakistan'da yaşayan 250 yetişkine uygulanan online anket verilerinin analiz edilmesiyle elde ettikleri sonuçlara göre, COVID-19 kaynaklı korku, takıntı, kaygı ve stres değişkenleriyle psikolojik iyi oluş değişkeni arasında negatif yönde bir ilişki olduğunu saptamıştır. Çalışmada, COVID-19 kaynaklı korku, takıntı, kaygı ve stresin yetişkinlerin psikolojik iyi oluşunu olumsuz etkilediği öne sürülmüştür.

Gautam ve Gautam (2021) Nepal'de COVID-19 salgınına yakalanma korkusundan dolayı sosyal mesafeye dikkat etmek için akademik enstitülerin eğitime ara vermesi üzerine, fakülte öğrencilerinin çevrimiçi (online) ders almaya yönelik algılarını araştırmışlardır. Karma method kullandıkları araştırmalarında, salgın sırasında online derslerin etkinliğini belirleyen faktörlerin teknik altyapı, öğretmen ve öğrenci olduğunu belirlemiştir. Teknolojik destek, altyapının elverişliliği ve öğrenci algısıyla, online yapılan derslerin etkinliği arasında önemli bir ilişki olduğunu, öğrencilerin salgın sırasında COVID-19'a yakalanma kaygısıyla karşılaştıklarını ama yüksek düzeyde öğrenme isteğinin bu kaygı düzeyini azalttığını belirtmişlerdir. Pandemi sürecinde pek çok öğrencinin kaygı, stres ve odaklanamama gibi problemlerle karşı karşıya kaldığını belirten Prof. Dr. Uludüz, COVID-19'un zihin dağınıklığına sebep olduğu için, akademik başarıyı düşürdüğüne değinmiştir (Erkeç, 2021). Kocaman ve Ersoy (2021), çalışmalarında öğrencilerle yaptıkları mülakatta, uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin yüz yüze eğitime geçilip geçilmeyeceği konusunda yaşadıkları belirsizliğin, online eğitim için gerekli teknik alt yapının, araç-gereç ve iletişim eksikliğinin, yalnızlık ve benzeri durumların öğrencilerde akademik başarılarına yönelik kaygı ve stresi tetiklediği sonucuna ulaşmışlardır. COVID-19 salgınına yakalanma korkusu nedeniyle öğrencilerin derslerine odaklanmakta ve çalışmalarını planladıkları gibi yerine getirmede güçlük yaşadıkları ifade edilmiştir (Çetinkaya ve Asıcı, 2021).

Yanık ve Yeşilçınar (2021), COVID-19 pandemisi sürecinde yaşanan sosyal izolasyonun hemşirelik öğrencileri üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, izolasyon sürecinin öğrencilerin hayatını hem olumlu hem de olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Aile içi iletişimin artması, bireylerin hem kendilerine hem de hobilerine daha fazla zaman ayırabilmesi, farkındalık düzeyinin, hijyenin, maneviyatın, mücadele ve motivasyonun artması izolasyonun olumlu etkileri olarak belirtilmiştir. Olumsuz etkileri ise stresle başa çıkamama, aile içindeki problemlerin akademik başarıya olan olumsuz etkisi, maddi yetersizlikle ilgili kaygılar ve ev içi iş yükünün artması şeklindedir. Dağ vd. (2021), COVID-19 pandemisinde çocukların oyun bağımlılıklarının uyku ve akademik başarıları üzerine etkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda, çocukların akademik başarıları ile uyku süreleri arasında pozitif ilişki olduğu, oyun bağımlılıkları ile ise negatif bir ilişki olduğu saptanmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma evreni, Türkiye'nin farklı bölgelerindeki üniversitelerde öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmanın örnekleme olasılıklı örneklem türlerinden basit tesadüfi örnekleme yoluyla seçilen 505 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. %95 güven seviyesinde, %5 kabul edilebilir hataya göre, 10.000.000 evren için asgari örneklem sayısı 384' tür (Gürbüz ve Şahin, 2016). Buna göre ulaşılan örneklem sayısı yeterli kabul edilmiştir.

2.2. Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Verilerin toplanması için anket tekniği kullanılmış ve Google Formlar üzerinden oluşturulan anket online olarak uygulanmıştır. Anket formunu oluştururken yaralanılan ölçeklerle ilgili bilgiler aşağıdaki gibidir.

COVID-19 Korkusu Ölçeği: Bu ölçek Ahorsu vd. (2020) tarafından geliştirilmiş olup Türkçeye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirliği ise Satıcı vd. (2020) tarafından yapılmıştır. 7 sorudan oluşan ölçeğin bütün maddeleri pozitif puanlanmaktadır.

COVID-19 Kaygısı Ölçeği: Bu ölçek Tekkurşun Demir vd. (2020) tarafından geliştirilmiş olup bireysel kaygı ve sosyalleşme kaygısı olmak üzere 2 alt boyuttan ve 16 ifadeden oluşmaktadır. Bu ölçekteki iki ifade örneklem grubuna uygun olmadığı için çıkarılmış olup öğrencilerin COVID-19 salgınına yakalanma kaygıları 14 ifade ile ölçülmüştür.

Akademik Başarı Ölçeği: Bu ölçek Prevatt vd. (2011) tarafından geliştirilmiş olup Türkçeye uyarlanması, geçerliliği ve güvenilirliği Orçanlı ve arkadaşları (2021) tarafından yapılmıştır. Bu ölçek 12 ifade olmak üzere tek boyutludur.

Araştırmada kullanılan ölçeklerde ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Ayrıca araştırmada, 5'li Likert tipi dereceleme kullanılmış olup anket tekniği ile toplanan veriler SPSS 22 programıyla araştırmanın amacına uygun olarak faktör, güvenilirlik, frekans, korelasyon, regresyon, T-Testi ve ANOVA analizlerine tabi tutulmuştur.

2.3. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezleri

COVID-19 salgınına yakalanma korkusu ve kaygısının akademik başarıyı etkilediği varsayımına ilişkin model Şekil 1'de gösterilmiştir. Literatür bilgileri ışığında H₁ ve H₂ ana hipotezleri oluşturulmuş ve COVID-19 kaygısı ölçeğinin alt boyutlarının da dahil edilmesiyle birlikte 4 hipotez test edilmiştir.

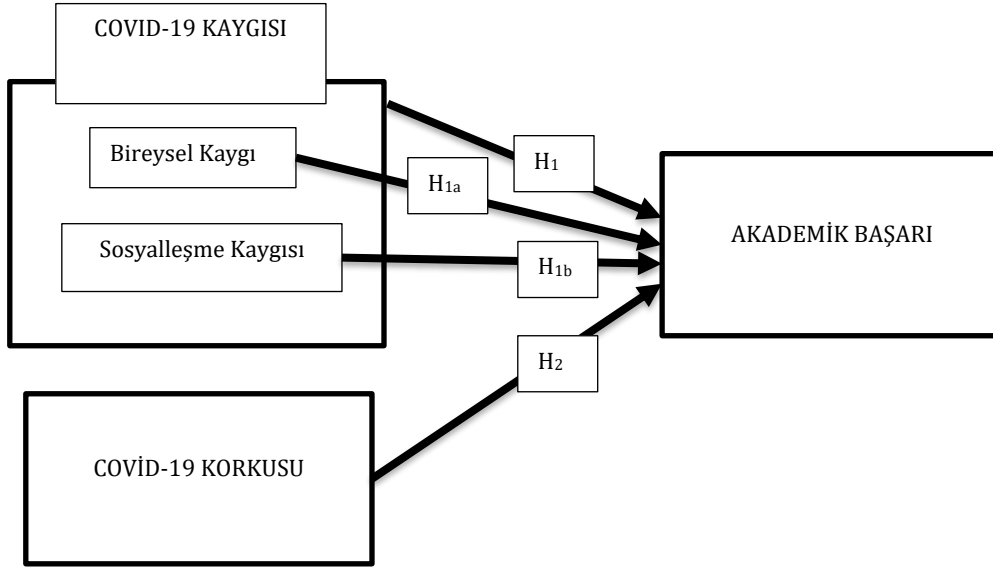
H₁: COVID-19'a yakalanma kaygısı akademik başarıyı etkilemektedir.

H_{1a}: Bireysel kaygı boyutu akademik başarıyı etkilemektedir.

H_{1b}: Sosyalleşme kaygısı boyutu akademik başarıyı etkilemektedir.

H₂: COVID-19'a yakalanma korkusu akademik başarıyı etkilemektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Çeşitli sosyo-demografik değişkenlere göre COVID-19 salgınının yarattığı korku ve kaygıyı inceleyen araştırmalar bulunmaktadır. Memiş Doğan ve Düzel (2020) yaptıkları araştırmada, COVID-19 salgınının yarattığı korkuyu, kaygıyı, aşıya yönelik algıyı ve bazı demografik değişkenlere göre algı farklılıklarını incelemişlerdir. Çifçi ve Demir (2020), COVID-19 pandemisi sürecinde futbolcuların korku ve kaygı düzeylerini çeşitli demografik değişkenler açısından ele almışlardır. Gencer (2020), bireylerin COVID-19 salgınına yönelik korkularını bazı değişkenler açısından incelemiştir. Araştırma sonucunda, COVID-19 korkusunun orta düzeyde olduğu, cinsiyet, yaş ve medeni duruma göre korku düzeyinin değiştiği tespit edilmiştir. Öz Ceviz vd. (2020), COVID-19 pandemi sürecinin üniversite öğrencilerinin kaygı düzeylerini nasıl etkilediğini ve demografik özelliklere göre kaygı düzeylerinin anlamlı farklılık gösterip göstermediğini araştırmışlardır. Çölgeçen ve Çölgeçen (2020), COVID-19 pandemisi nedeniyle bireylerin yaşadıkları kaygı düzeylerini ve bazı değişkenler açısından kaygıyı değerlendirmişlerdir.

Bu çalışmanın amacı, COVID-19 salgınına yakalanma kaygı ve korkusunun üniversite öğrencilerinin akademik başarıları üzerinde etkisi olup olmadığını araştırmak ve çeşitli sosyo-demografik değişkenler açısından araştırma değişkenlerinin anlamlı farklılık gösterip göstermediğini incelemektir.

2.4. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Geçerliliği ve Güvenilirliği

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapısal geçerliliklerini kanıtlamak için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Tablo 1. COVID-19 Kaygısı Ölçeğinin Faktör Analizi

	Bireysel Kaygı	Sosyalleşme Kaygısı
5. Koronavirüs'ün vücudumda yaratacağı fiziksel tahribattan korkarım.	,829	
9. Koronavirüs bana bulaşmış olsa kaygılı hissederdim.	,819	
11. Koronavirüs bulaşırda ne kadar sürede iyileşeceğimi bilememek beni kaygılandırır.	,814	
10. Koronavirüs bulaştığında başıma neler geleceğini bilememek beni tedirgin eder.	,785	
7. Koronavirüs'ün bende yaratacağı duygusal tahribattan korkarım.	,745	
4. Koronavirüs yaşamımı kısıtlayacağı için gerilirim.	,730	
6. Koronavirüs'e yakalanmış biriyle karşılaşmaktan endişe ederim.	,712	
8. Koronavirüs'e yakalanırsam kendi ihtiyaçlarımı karşılayamam diye endişelenirim.	,705	
1. Koronavirüs'ün performansımı düşürebileceğini düşününce endişelenirim.	,661	
3. Sportif ortamlarda bulunursam yeni tip Koronavirüs bana bulaşacak diye korkarım.	,586	
2. Koronavirüs'e yakalanmış biriyle karşılaştığımda kendimi rahat hissetmem.	,567	
13. Koronavirüs bulaşacak diye alışverişimi ertelerim.		,895
12. Koronavirüs bulaşacak diye dışarı çıkmaktan sakınıyorum.		,884
14. Koronavirüs bulaşır diye kalabalığa girmekten kaçınıyorum.		,792
	Öz değer: 7,861 Açıklanan Varyans: 56,150	Öz değer: 1,313 Açıklanan Varyans: 9,377
Toplam Varyans: 65,528; KMO: 0,942; Barlett's Küresellik Testi Ki-Kare Değeri: 4925,424; p: ,000		

Tablo 1'deki faktör analizi sonucuna göre, COVID-19 kaygısı ölçeğine ait KMO 0,50'nin üzerinde olduğundan (KMO=0,942; $p < 0,05$) faktör analizi yapmak için veri seti uygundur. Analiz sonucunda, 14 ifadeden oluşan kaygı ölçeğinin öz değeri 1'den büyük iki faktörlü bir yapıdan oluştuğu görülmüştür. Birinci faktörde (Öz değer: 7,861) 11 ifade bulunmakta olup bu ifadelerin faktör yükleri 0,567-0,829 arasındadır. İkinci faktörde (Öz değer: 1,313) 3 ifade bulunmakta olup bu ifadelerin faktör yükleri ise 0,792-0,885 arasında bulunmaktadır. Oluşan iki faktörlü yapı toplam varyansın %65,528'ini açıklamaktadır. Yapılan analizler sonucu, COVID-19 kaygısı ölçeğinin orijinalinde olduğu gibi iki faktörden oluştuğu ve ölçek ifadelerinin aynı boyutlar altında toplandığı belirlenmiştir.

Tablo 2. COVID-19 Korkusu Ölçeğinin Faktör Analizi

1. Koronavirüsten (Covid-19) çok korkuyorum.	,847
3. Koronavirüs'ü düşündüğümde ellerim soğuk soğuk terliyor.	,843
7. Koronavirüs'e yakalanacağımı düşündüğümde kalbim hızla çarpmaya başlıyor.	,825
6. Koronavirüs'e yakalanacağım korkusundan dolayı uyuyamıyorum.	,817
5. Sosyal medyada Koronavirüsle ilgili hikayeleri ve haberleri gördüğümde gerilir veya endişelenirim.	,813
4. Koronavirüs nedeniyle hayatımı kaybetmekten korkuyorum.	,773
2. Koronavirüs'ü düşünmek beni rahatsız ediyor.	,769
Toplam varyans: 66,115; Öz Değer: 4,628; KMO: 0,880; Barlett's Küresellik Testi Ki-Kare Değeri: 2453,125; p: ,000	

Tablo 2'deki COVID-19 korkusu ölçeğine ilişkin KMO değeri incelendiğinde 0,50'nin üzerinde olduğu (KMO=0,880; $p < 0,05$) ve varimax yöntemi seçilerek yapılan faktör analizi sonucunda, 7 ifadeden oluşan korku ölçeğinin öz değeri 1'den büyük tek faktörlü bir yapıdan oluştuğu

görülmüştür (Öz değer: 4,628). Ölçek ifadelerinin faktör yükleri 0,769-0,847 arasında değişmektedir. Bu tek faktörlü yapı toplam varyansın %66,115'ini açıklamaktadır.

Tablo 3. Akademik Başarı Ölçeğinin Faktör Analizi

9. Pandemi sürecinde derslerime iyi hazırlandım.	,893
6. Pandemi sürecinde çok sıkı çalıştım, çünkü bu senenin konularını anlamak istedim.	,888
5. Pandemi sürecinde ders çalışma konusunda yeteneklerimi çok iyi kullandığımı düşünüyorum.	,881
10. Pandemi sürecinde iyi bir not alabileceğimi ispatlamak için sıkı çalıştım.	,872
4. Pandemi sürecinde çok çalıştım.	,854
8. Pandemi sürecinde hedef belirleme stratejisini kullandım.	,848
2. Pandemi sürecinde gerçekten çok sıkı çalıştım.	,841
12. Pandemi sürecinde sınavlara hazırlanırken doğru konulara çalıştım.	,800
7. Pandemi sürecinde ödevler konusunda çok iyiydim.	,800
11. Pandemi sürecinde ajanda ve takvim gibi planlama araçlarımı çok iyi kullandım.	,797
3. Pandemi sürecinde başarılı olabilmek için yapabileceğim her şeyi denedim.	,770
1. Pandemi sürecinde iyi bir çalışma programı uyguladım.	,757
Toplam varyans: 69,651; Öz Değer: 8,358; KMO: 0,956; Barlett's Küresellik Testi Ki-Kare Değeri:5809,504; p: ,000	

Tablo 3'teki akademik başarı ölçeğine ilişkin KMO değeri, 0,50'nin üzerindedir (KMO=0,956; $p < 0,05$). Varimax yöntemi seçilerek yapılan faktör analizi sonucunda, 12 ifadeden oluşan akademik başarı ölçeğinin öz değeri 1'den büyük tek faktörlü bir yapıdan oluştuğu (Öz değer: 8,358), ölçek ifadelerinin faktör yüklerinin 0,757-0,893 arasında değiştiği görülmüştür. Oluşan tek faktörlü yapı toplam varyansın %69,651'ini açıklamaktadır.

Araştırmada kapsamında ele alınan ölçeklerin yapısal geçerlilikleri kanıtlandıktan sonra güvenilirliklerini belirlemek amacıyla Cronbach's Alpha değerlerine bakılmış ve sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Güvenilirlik Analizi

	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha	Çarpıklık	Basıklık
COVID-19 Kaygısı	14	,937	-,623	,213
Bireysel Kaygı Boyutu	11	,931	-,845	,459
Sosyalleşme Kaygısı Boyutu	3	,896	,226	-,793
COVID-19 Korkusu	7	,912	,427	-,301
Akademik Başarı	12	,960	-,090	-,566

Tablo 4'teki güvenilirlik analizi sonuçlarına göre; 11 ifadeden oluşan bireysel kaygı boyutunun Cronbach's Alpha değerinin 0,931; 3 ifadeden oluşan sosyalleşme kaygısının 0,896; COVID-19 korkusunun 0,912; akademik başarı ölçeğinin ise 0,960 olduğu görülmüştür. COVID-19 kaygısı ölçeğinin genel boyutunun Cronbach's Alpha değeri ise 0,937'dir. Cronbach's Alpha değerleri 0,60-0,70 arasında ise ölçek güvenilir olarak kabul edilmektedir (Hair vd., 2014: 90). Tüm bu sonuçlara göre araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin geçerli ve güvenilir araçlar olduğu belirlenmiştir.

Normallik varsayımı, çarpıklık ve basıklık değerlerine göre yapılabilmekte olup en sık kullanılan değerler $\pm 2,58$ ve $\pm 1,96$ 'dır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin bu aralıkta olması verilerin normal dağıldığını göstermektedir (Hair vd., 2014). Araştırma değişkenlerinin çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde bu varsayımı karşıladıkları belirlenmiştir. Normallik varsayımının karşılanması sebebiyle korelasyon analizinde pearson korelasyon katsayısı ve farklılık testleri analizlerinde parametrik testler (T-Testi ve ANOVA) kullanılmıştır.

2.5. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırma değişkenlerine yönelik tanımlayıcı istatistikler Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
COVID-19 Kaygısı	505	1,00	5,00	3,51	,89546
Bireysel Kaygı	505	1,00	5,00	3,69	,91752
Sosyalleşme Kaygısı	505	1,00	5,00	2,84	1,13681
COVID-19 Korkusu	505	1,00	5,00	2,64	,99684
Akademik Başarı	505	1,00	5,00	3,07	,97941

Katılımcıların COVID-19 korku, COVID-19 kaygı ve akademik başarı düzeyleri, bu değişkenlerin ortalamalarına göre değerlendirilmiştir. Likert ölçeklere ilişkin ortalamaların yorumlanması; "1,00-1,79: Çok olumsuz, 1,80-2,59: Olumsuz, 2,60-3,39: Orta, 3,40-4,19: Olumlu ve 4,20-5,00: Çok olumlu" şeklindedir (Uras, 2000). Araştırma değişkenlerinin ortalamalarına bakıldığında; sosyalleşme kaygısı (ort.: 2,84), COVID-19 korkusu (ort.: 2,64) ve akademik başarı (ort.: 3,07) değişkenlerinin ortalamalarının 2,60-3,39 aralığında "orta" düzeyde oldukları görülmektedir. Buna göre öğrencilerin sosyalleşme kaygısı, COVID-19 korkusu ve akademik başarı düzeylerinin orta düzeyde oldukları belirtilebilir. COVID-19'a yakalanma kaygısı boyutlarından bireysel kaygının ortalamasının ise 3,40-4,19 aralığında olumlu (ort.:3,69) olduğu belirlenmiştir. Buna göre öğrencilerin COVID-19'a yakalanmada bireysel kaygılarının nispeten daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

3. BULGULAR

3.1. Sosyo-Demografik Bulgular

Katılımcıların sosyo-demografik (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, vs.) özelliklerini belirlemek için yapılan frekans analizine ilişkin bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 6. Frekans Analizi Bulguları

Demografik Özellikler	Katılımcı Sayısı (N)	Yüzde (%)	Demografik Özellikler	Katılımcı Sayısı (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet			Eğitim Durumu		
Kadın	319	63,2	Ön lisans	264	52,3
Erkek	186	36,8	Lisans	181	35,8
			Lisansüstü	60	11,9
Toplam	505	100	Toplam	505	100
Yaş			Üniversitenizin Bulunduğu Bölge		
19 yaş ve altı	135	26,7	İç Anadolu	132	26,1
20-24 yaş	285	56,4	Karadeniz	39	7,7
25 ve üzeri yaş	85	16,8	Akdeniz	151	29,9
			Marmara	54	10,7
			Ege	50	9,9
			Doğu Anadolu	45	8,9
			Güneydoğu Anadolu	34	6,7
Toplam	505	100	Toplam	505	100
Üniversite okurken kaldığınız yer			Kendi memleketinizde mi okuyorsunuz		
Aileyle birlikte	136	26,9	Evet	138	27,3
Öğrenci evi	69	13,7	Hayır	367	72,7
Devlet yurdu	202	40,0			
Özel yurt	63	12,5			
Diğer	35	6,9			
Toplam	505	100	Toplam	505	100
COVID-19 pozitif tanısı aldınız mı?			Aşı oldunuz mu?		
Evet	91	18,0	Evet	472	93,5
Hayır	414	82,0	Hayır	33	6,5
Toplam	505	100	Toplam	505	100

Tablo 1’de yapılan frekans analizi sonuçlarına göre; katılımcıların büyük çoğunluğunun kadınlardan oluştuğu (%63,2), ön lisans düzeyinde eğitim gördükleri (%52,3), 20-24 yaş arasında oldukları (%56,4’ü), kendi memleketlerinde okumadıkları (%72,7), COVID-19 pozitif tanısı almadıkları (%82) ve aşı oldukları (%93,5) görülmüştür.

3.2. Korelasyon ve Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

Hipotezler test edilmeden önce araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır, korelasyon tablosu Tablo 7’de yer almaktadır.

Sungur’a (2018) göre; 0,00-0,25 arası korelasyon katsayısı “çok zayıf düzey”, 0,26-0,49 arası korelasyon katsayısı ise “zayıf düzey” olarak değerlendirilmektedir. Tablo 3’teki korelasyon analizi sonuçlarına göre; COVID-19 kaygısı ($r: ,256$; $p<0,01$) ve bireysel kaygı ($r: ,221$; $p<0,01$) ile akademik başarı arasında pozitif yönde “çok zayıf” düzeyde anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Bununla birlikte sosyalleşme kaygısı ($r: ,286$; $p<0,01$) ve COVID-19 korkusu ile ($r: ,316$; $p<0,01$) ile akademik başarıları arasında ise pozitif yönde “zayıf” düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Tablo 7. Korelasyon Analizi Bulguları

Değişkenler	COVID-19 Kaygısı	Bireysel Kaygı	Sosyalleşme Kaygısı	COVID-19 Korkusu	Akademik Başarı
COVID-19 Kaygısı	1				
Bireysel Kaygı	,978**	1			
Sosyalleşme Kaygısı	,783**	,634**	1		
COVID-19 Korkusu	,762**	,701**	,727**	1	
Akademik Başarı	,256**	,221**	,286**	,316**	1

Yapılan korelasyon analizinin, değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermesi sonucu araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla basit regresyon analizine geçilmiştir. COVID-19 kaygısının akademik başarı üzerine etkisine ilişkin basit regresyon analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 8. COVID-19 Kaygısının Akademik Başarıya Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Standart Hata	Beta	t	p
	Sabit	2,090	,171		12,239	,000
Akademik Başarı	COVID-19 Kaygısı	,280	,047	,256	5,937	,000
R: ,256; R²: ,065; Düzeltilmiş R²: ,064; Tahmini Standart Hata: ,94774; F: 35,244; Model (p): ,000						

Tablo 8'teki basit regresyon analizi sonucu, oluşturulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu (F: 35,244; p<0,01) ve COVID-19 kaygısının akademik başarı üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (β : 0,256; p<0,01). Akademik başarıdaki değişimin %6,5'i COVID-19 kaygısı tarafından açıklanmaktadır (R²: ,065). Bu sonuçlar doğrultusunda H₁ kabul edilmiştir.

Tablo 9. Bireysel Kaygının (COVID-19 Kaygısı Boyutu) Akademik Başarıya Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Standart Hata	Beta	t	p
	Sabit	2,200	,177		12,459	,000
Akademik Başarı	Bireysel Kaygı	,236	,046	,221	5,089	,000
R: ,221; R²: ,049; Düzeltilmiş R²: ,047; Tahmini Standart Hata: ,95608; F: 25,895; Model (p): ,000						

Tablo 9'daki basit regresyon analizi sonucu, oluşturulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu (F: 25,895; p<0,01) ve COVID-19 kaygısı boyutlarından bireysel kaygının akademik başarı üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (β : 0,221; p<0,01). Akademik başarıdaki değişimin %4,9'u bireysel kaygı tarafından açıklanmaktadır (R²: ,049). Bu sonuçlar doğrultusunda H_{1a} kabul edilmiştir.

Tablo 10. Sosyalleşme Kaygısının (COVID-19 Kaygısı Boyutu) Akademik Başarıya Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Standart Hata	Beta	t	p
	Sabit	2,373	,113		21,073	,000
Akademik Başarı	Sosyalleşme Kaygısı	,246	,037	,286	6,689	,000
R: ,286; R²: ,082; Düzeltilmiş R²: ,080; Tahmini Standart Hata: ,93949; F: 44,745; Model (p): ,000						

Tablo 10'daki basit regresyon analizi sonucu, oluşturulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu (F: 44,745; $p < 0,01$) ve COVID-19 kaygısı boyutlarından sosyalleşme kaygısının akademik başarı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (β : 0,286; $p < 0,01$). Akademik başarıdaki değişimin %8,2'si sosyalleşme kaygısı tarafından açıklanmaktadır (R^2 : ,082). Bu sonuçlar doğrultusunda H_{1b} kabul edilmiştir.

Tablo 11. COVID-19 Korkusunun Akademik Başarıya Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Standart Hata	Beta	t	p
	Sabit	2,251	,117		19,176	,000
Akademik Başarı	COVID-19 Korkusu	,311	,042	,316	7,478	,000
R: ,316; R²: ,100; Düzeltilmiş R²: ,098; Tahmini Standart Hata: ,93004; F: 55,925; Model (p): ,000						

Tablo 11'deki basit regresyon analizi sonucu, oluşturulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu (F: 55,925; $p < 0,01$) ve COVID-19 korkusunun akademik başarı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (β : 0,316; $p < 0,01$). Akademik başarıdaki değişimin %10'u COVID-19 korkusu tarafından açıklanmaktadır (R^2 : ,100). Bu sonuçlar doğrultusunda H_2 kabul edilmiştir.

3.3. Sosyo-Demografik Özellikler Göre Araştırma Değişkenlerinin Farklılaşmasına İlişkin Bulgular

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre COVID-19 kaygısı, korkusu ve akademik başarılarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini saptamak amacıyla parametrik testler olan T-Testi ve Tek Yönlü ANOVA analizleri yapılmıştır.

Tablo 12'deki T-Testi analizi sonuçlarına göre; cinsiyete göre COVID-19 kaygısının anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir (t: 2,140; $p < 0,05$). Ortalamalar incelendiğinde kadınların COVID-19 kaygısının erkeklere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların cinsiyetine göre COVID-19 korkusu ve akademik başarılarının anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p > 0,05$). Ayrıca katılımcıların kendi memleketlerinde okuma durumu ve COVID-19 pozitif tanısı alma durumlarına göre COVID-19 kaygısı, korkusu ve akademik başarılarının anlamlı bir farklılık göstermediği de saptanmıştır ($p > 0,05$).

Tablo 12. T-Testi Bulguları

Demografik Özellik	Değişkenler		N	Ortalama	Std. Sapma	T	P
Cinsiyet	COVID-19 Kaygısı	Kadın	319	3,57	,81597	2,140	,033
		Erkek	186	3,40	1,01012		
	COVID-19 Korkusu	Kadın	319	2,69	,95165	1,419	,157
		Erkek	186	2,56	1,06754		
	Akademik Başarı	Kadın	319	3,08	,97780	,269	,503
		Erkek	186	3,06	,98461		
Kendi memleketinizde mi okuyorsunuz	COVID-19 Kaygısı	Evet	138	3,56	,92708	,771	,441
		Hayır	367	3,49	,88384		
	COVID-19 Korkusu	Evet	138	2,70	1,11208	,756	,450
		Hayır	367	2,62	,95073		
	Akademik Başarı	Evet	138	3,13	1,01299	,827	,409
		Hayır	367	3,05	,96697		
COVID-19 pozitif tanısı aldınız mı?	COVID-19 Kaygısı	Evet	91	3,54	,93455	,336	,737
		Hayır	414	3,50	,88769		
	COVID-19 Korkusu	Evet	91	2,70	1,03048	,587	,557
		Hayır	414	2,63	,99016		
	Akademik Başarı	Evet	91	3,15	,99554	,798	,425
		Hayır	414	3,06	,97629		

ANOVA analizi sonuçları ise şu şekilde özetlenebilir:

- Katılımcıların eğitim düzeyine göre COVID-19 kaygılarının ve akademik başarılarının anlamlı farklılık göstermediği fakat COVID-19 korkularının anlamlı farklılık gösterdiği (F: 4,121; p: ,017) tespit edilmiştir. TUKEY testi sonucunda ise ön lisans öğrencilerinin lisans öğrencilerine göre COVID-19 korkularının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

- Katılımcıların yaşları ile COVID-19 kaygıları ve korkuları arasında anlamlı farklılık bulunmazken, akademik başarı algıları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur (F: 6,942, p: ,001). TUKEY testi sonucunda anlamlı farklılığın 25 ve üzeri yaş-19 yaş ve altı, 25 ve üzeri yaş-20-24 yaş gruplarından kaynaklandığı; 25 ve üzeri yaş grubu öğrencilerin akademik başarılarını daha yüksek olarak algıladıkları görülmüştür.

- Katılımcıların üniversite okurken kaldıkları yere ve üniversitelerinin bulunduğu bölgeye göre akademik başarılarının, COVID-19 kaygı ve korku algılarının anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur (p>0,05).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, COVID-19 korkusunun ve kaygısının öğrencilerin akademik başarıları üzerine etkisini belirlemek ve sosyo-demografik özellikler bağlamında araştırma değişkenlerinin

farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerine online anket uygulanmış ve 505 veri elde edilmiştir. Bu veriler SPSS 22 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir.

Araştırma değişkenlerinin ortalamalarının incelenmesi sonucu, COVID-19 bireysel kaygı algılarının (ortalama: 3,69), COVID-19 sosyalleşme kaygısı (ortalama: 2,84), COVID-19 korkusu (ortalama: 2,64) ve akademik başarı algılarına (ortalama: 3,07) göre nispeten daha yüksek olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlar, daha önce yapılan bazı araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Gencer (2020) yaptığı çalışmada bireylerin COVID-19 salgınına yönelik korkularının orta düzeyde olduğunu (ortalama: 2,42) tespit etmiştir. Duman (2020), üniversite öğrencilerinin COVID-19 korkusu ve belirsizliğe tahammülsüzlük düzeylerinin orta düzeyde olduğunu belirlemiştir. Çifçi ve Demir (2020) futbolcular üzerine yaptıkları çalışmada, futbolcuların COVID-19'a bağlı korku ve streslerinin orta düzeyde olduğunu ve futbolcuların bu süreçten çok etkilenmediklerini saptamışlardır. Bu çalışmada da üniversite öğrencilerinin COVID-19 korkularının orta düzeyde olduğu görülmüştür. Katılımcıların COVID-19 korku ve kaygılarının yüksek düzeyde olmamasının sebebi, büyük bir çoğunluğunun (%82) COVID-19 pozitif tanısı almamış olmasına ve aşı olmasına (%93,5) bağlanabilir.

Yapılan korelasyon analizi sonucu, COVID-19 kaygısı alt boyutları ve COVID-19 korkusu ile akademik başarı arasında pozitif yönde bir ilişki belirlenmiştir. Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla yapılan basit regresyon analizi sonucu ise COVID-19 kaygısının, COVID-19 kaygısı alt boyutlarının ve COVID-19 korkusunun akademik başarıyı pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Özellikle COVID-19 kaygısı alt boyutlarından sosyalleşme kaygısının akademik başarı üzerindeki etkisinin bireysel kaygıya göre daha yüksek olduğu görülmüştür. COVID-19 kaygısının akademik başarıyı etkilediği yönündeki bu bulgu, daha önce yapılan araştırma sonuçlarıyla benzerlikler taşımaktadır. Hatun vd. (2020) yaptıkları çalışmada, COVID-19 salgın sürecinde yaşanan belirsizlikler, gelecekte yaşanması muhtemel ekonomik sıkıntılar, hastalığın bulaşma ve yakınlarını kaybetme ihtimalleri nedeniyle korku, kaygı, öfke ve umutsuzluk gibi olumsuz duyguları tetiklemesiyle birlikte olumlu sonuçlarının da olduğunu belirlemiştir. Salgın sürecinde hayata dair öz farkındalık kazanmaları, bu sürecin kendilerini geliştirme fırsatı sunması, bu süreçte psikolojik sağlık düzeylerinin artması, ruhsal ve bedensel açıdan tazelenmeleri salgının olumlu sonuçları olarak belirtilmektedir. Salgının özgürlüğü ve sosyal ilişkileri kısıtlaması sebebiyle bu süreçte özellikle üniversite öğrencilerinin kendilerini geliştirme baskısı yaşadıkları tespit edilmiştir. Özdoğan ve Berkant (2020) yaptıkları çalışmada, COVID-19 pandemisi dönemindeki uzaktan eğitime ilişkin çeşitli paydaşların görüşlerini incelemiştir. Yaptıkları içerik analizi sonucu; uzaktan eğitimin zamandan ve mekândan bağımsız olma, hastalığın bulaşmasının engellenmesi, derslerin tekrar izlenebilmesi, teknolojik beceri geliştirme ve eğitim ihtiyacını karşılayabilmesi gibi avantajlara sahip olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin motivasyonlarındaki düşme, internet ve bilgisayar olanaklarının yetersiz olması, derslerde ölçme ve değerlendirilmenin olmaması, teknik sorunlar, uzaktan eğitim sürecine hazırlıksız yakalanma, iletişim, etkileşim ve sosyalleşme yetersizliği ise uzaktan eğitimin belirtilen dezavantajları arasında yer almıştır. Işık ve Küğcümen (2021) yaptıkları çalışmada, akademisyenlerin öğrencilerinin kaygılarını ifade etmelerini sağlamlarının ve akademik motivasyonlarını arttıracak seminerlerin düzenlemelerinin, öğrencilerin akademik başarılarını olumlu

etkileyeceğini belirtmişlerdir. Bu araştırmada, COVID-19 boyutlarından sosyalleşme kaygısının akademik başarı üzerindeki etkisi bireysel kaygıya göre nispeten daha yüksek çıkmıştır. Buna göre, öğrencilerin bu süreçteki sosyalleşme kaygıları akademik başarıları üzerinde motive edici bir rol oynamıştır denebilir. Öğrencilerin bu süreçte yaşadıkları kaygı ve korkuya rağmen uzaktan eğitimin avantajlarından yararlanarak akademik başarılarına yansıttıkları söylenebilir. Bu araştırmanın sonuçlarını destekleyici çalışmalar olmasına rağmen literatür incelemesi ve araştırma sonuçları doğrultusunda, COVID-19 salgınına yakalanma korkusu ve kaygısının akademik başarıyı hangi yönde ve ne düzeyde etkileyeceğinin daha net anlaşılması adına bu ilişkinin aracı veya düzenleyici değişkenlerle (örneğin akademik öz yeterlilik, akademik motivasyon, uzaktan eğitime ilişkin algı, aile içi ilişkiler gibi) incelenmesi önerilebilir.

Bu çalışmada COVID-19 kaynaklı korku ve kaygının akademik başarıyı olumsuz değil, aksine pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Bu da gençlerin karşılaştıkları olağanüstü durumlara uyum sağlama becerilerinin olduğunu göstermektedir. İlk kez yaşanan böyle bir durum karşısında tüm kurumlarda olduğu gibi eğitim kurumlarında da nasıl bir yol izleneceği konusundaki karmaşıklık ve online olarak ders alma sürecine alışma döneminin öğrencilerde strese neden olduğu düşünülmektedir. Fakat gerek öğretmenlerin gerek kurumların bu olağanüstü durum karşısında öğrencilere kolaylık sağlamanın ve not konusunda endişeye mahal verilmemesinin öğrencileri rahatlatığı ve öğrencilerin notlarının yükselmesine neden olmuştur. Bu sonuç, üniversite öğrencilerinin içinde buldukları sürece ve şartlara uyum sağlama konusunda bilinçli hareket ederek, krizi fırsata çevirme konusunda adımlar attıklarını göstermektedir. Pandemi süreciyle birlikte çevrimiçi eğitim imkânlarının sunulması ve bu imkânlara olan ilginin artması çalışmanın sonucunu destekleyen bulgulardandır.

Yapılan farklılık analizi sonucunda; kadınların COVID-19 kaygı düzeylerinin, ön lisans öğrencilerinin COVID-19 korku düzeylerinin ve 25 ve üzeri yaş grubunun ise akademik başarı algılarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Literatürde bu sonuçlarla paralel nitelikte araştırma sonuçları mevcuttur. Çölgeçen ve Çölgeçen (2020) ile Öz Ceviz vd. (2020) kadınların durumluksürekli kaygı düzeylerinin erkeklere oranla daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Gencer (2020), kadınların koronavirüs korkusu düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Memiş Doğan ve Düzel (2020) ise yaptıkları araştırmada, ortaöğretim mezunlarının salgın korkusu ve kaygısı düzeylerinin lisans mezunlarından daha yüksek olduğunu saptamışlardır. Gencer (2020) ise eğitim durumu ile koronavirüs korkusu arasında anlamlı bir farklılık tespit etmemiştir.

Alan araştırması kapsamında toplanan verilerin kesitsel olması ve basit tesadüfi örnekleme yönteminin kullanılması sebebiyle sosyo-demografik verilerin dağılımında eşitsizliklerin olması bu araştırmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. Ayrıca regresyon analizinde açıklanan varyans düzeyinin düşük çıkması da araştırmanın bir kısıtıdır. Akademik başarıyı etkileyen birçok unsur bulunmasından, bu araştırmanın COVID-19 sürecinde yapılmasından ve bu konuda yapılan başka bir çalışma olmamasından dolayı bu oranın düşük çıktığı ifade edilebilir. Bu durum sonuçların genellenebilirliğini sınırlandırmaktadır. Bu nedenle gelecekte yapılacak çalışmalarda bunların dikkate alınması önem taşımaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

As in the global scale, the COVID-19 epidemic has caused radical changes in many areas such as social, political, economic, cultural, economic, administrative, religious and educational in Turkey. In addition to the processes that force comfort areas such as quarantine, curfews, masks, distance, and hygiene rules, the increase in the number of people who lost their lives due to this epidemic every day has also psychologically worn out the society.

COVID-19 has led to radical steps and radical changes in many areas all over the world. As in many countries, solutions have been sought to cope with this extraordinary situation in Turkey. Considering that no similar crisis has been experienced before, it can be said that Turkey is trying to overcome this crisis in the best way possible. In addition to the measures taken around the world, Turkey followed its own strategies and policies, determined the ways and methods to get out of the crisis with the least damage and put them into practice immediately. Because of these practices, it was possible to adapt to new procedures that were not accustomed to as a society. Undoubtedly, one of the areas where these changes took place was seen in the education life. Since the education sector was interrupted due to curfews during the pandemic process, online distance education programs, especially EBA (Education Information Network), were put into use as a result of the search for new solutions. In this way, it was tried to eliminate the anxiety and fears of students and families about the future.

With the decrease in the number of cases and the increase in the vaccination rates, face-to-face training was carried out in September 2022 within the framework of mask-distance-hygiene rules with the warnings of the relevant institutions. University education and academic success of students is an issue that is very important for both students and society. For this reason, it is thought that it is important to investigate how and to what extent university students' fear and anxiety of contracting the COVID-19 epidemic affect their academic success. In addition, it is another aim of the research to examine whether the fear and anxiety of catching the COVID-19 epidemic and academic achievement differ according to various socio-demographic characteristics. When previous studies were examined, no study was found that investigated the effect of anxiety and fear of contracting the COVID-19 epidemic on the academic achievement of university students. Therefore, this study is important in terms of being conducted for the first time and it is thought that it will contribute to the literature.

In the face of the extraordinary situation, the attention of researchers and academics has focused on COVID-19, and the negative effects of the COVID-19 pandemic have been encountered in many studies. Previous studies have shown that the COVID-19 pandemic affects students' academic performance, and that COVID-19-induced stress, depression and anxiety negatively affect students' career optimism. In addition, it was mentioned that with the pandemic, complaints such as focusing problem, distraction, anxiety, tantrums, depression and inability to focus increased, thus reducing academic achievement.

The aim of this study is to investigate whether the anxiety and fear of being caught COVID-19 epidemic have an effect on the academic achievement of university students. However, it is the examination of fear, anxiety and academic success perceptions of COVID-19 according to various socio-demographic characteristics. In this study, a survey was conducted with 505 university students studying at different universities in Turkey and selected by simple random sampling. The data obtained as a result of the survey were tested with factor, reliability, frequency, correlation, regression, T-Test and ANOVA analyzes using SPSS 22 package programme.

The exploratory factor analysis results to prove the structural validity of the scales showed that the data set was suitable for factor analysis. It has been determined that the scales used in the research are valid and reliable according to the reliability analysis. As a result of the correlation analysis, a positive relationship was determined between the COVID-19 anxiety sub-dimensions and the fear of COVID-19 and academic achievement. As a result of the simple regression analysis performed to test the research hypotheses, it was determined that COVID-19 anxiety, COVID-19 anxiety sub-dimensions and fear of COVID-19 positively affect academic achievement. In particular, the effect of socialization anxiety, one of the sub-dimensions of COVID-19 anxiety, on academic achievement was found to be higher than individual anxiety. As a result of the difference analysis; it has been seen that the COVID-19 anxiety levels of women, the COVID-19 fear levels of associate degree students and the perception of academic success of the 25 and over age group are higher.

In this study, it was determined that fear and anxiety caused by COVID-19 did not affect academic achievement negatively, but on the contrary, positively. This shows that young people have the ability to adapt to extraordinary situations they face. In the face of such a situation, which is experienced for the first time, it is thought that the complexity of how to follow in educational institutions, as in all

institutions, and the period of getting used to the process of taking courses online, cause stress in students. However, the fact that both the teachers and the institutions did not bore the students in the face of such an extraordinary situation and not worrying about the grades relieved the students, and the provision of conveniences caused the grades of the students to increase, not decrease. This result shows that university students have taken steps to turn the crisis into an opportunity by acting consciously in adapting to the conditions and conditions they are in.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur. Bu araştırma için Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 17.12.2021 tarihli ve 18 sayılı toplantısının 22 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Yazar Katkı Oranı: Sorumlu Yazar Bilge GÜLER'in katkı oranı %50, ikinci yazar Buket SEZER'in katkı oranı %50'dir.

KAYNAKÇA

- Ahorsu, D. K., Lin, C-Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2020). The fear of covid-19 scale: Development and initial validation. *International Journal of Mental Health and Addiction*.
- Aslam, N., Shafique, K., & Ahmed, A. (2021), Exploring the impact of covid-19 -related fear, obsessions, anxiety and stress on psychological well-being among adults in Pakistan. *The Journal Of Mental Health Training, Education And Practice*, 16(4), 313-321.
- Baykal, E. (2020). Covid-19 bağlamında psikolojik dayanıklılık, kaygı ve yaşam doyum ilişkisi. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(2), 68-80.
- Bekaroğlu, E., & Yılmaz, T. (2020). Covid-19 ve psikolojik etkileri: Klinik psikoloji perspektifinden bir derleme. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 8(18), 573-584.
- Çetinkaya, M., & Asıcı, E. (2021). Covid-19 pandemisinin 12. sınıf öğrencilerinin üniversite sınavına hazırlık sürecine yansımaları. *Milli Eğitim Özel Eğitim ve Rehberlik Dergisi*, 1(2), 62-94.
- Çifçi, F., & Demir, A. (2020). Covid-19 pandemisinde türk profesyonel futbolcuların covid-19 korkusu ve kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Dergisi*, 2(Özel Sayı 1), 26-38.
- Çölgeçen, Y., & Çölgeçen, H. (2020). Covid-19 pandemisine bağlı yaşanan kaygı düzeylerinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği, *Turkish Studies*, 15(4), 261-275.
- Dağ, Y. S., Yayan, Y. Ö., & Yayan, E. H. (2021). Covid-19 sürecinde çocukların oyun bağımlılığı düzeylerinin uyku ve akademik başarılarına etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 22(4), 447-454.
- Duman, N. (2020). Üniversite öğrencilerinde covid-19 korkusu ve belirsizliğe tahammülsüzlük. *The Journal of Social Science*, 4(8), 426-437.
- Ece, S. (2020). Covid-19 pandemi sürecindeki tam kapanma döneminde üniversite öğrencilerinin stres, depresyon ve kaygı düzeylerinin kariyer iyimserliğine etkisi. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 257-270.
- Erkeç, A. (2021). Kovid-19'un nörolojik etkileri çocukların okuldaki başarısını düşürüyor. <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/kovid-19un-norolojik-etkileri-cocuklarin-okuldaki-basarisini-dusuruyor/2223071>.
- Gautam, D. K., & Gautam, P. K. (2021), Transition to online higher education during covid-19 pandemic: Turmoil and way forward to developing country of South Asia-Nepal, *Journal of Research in Innovative Teaching & Learning*, 14(1), 93-111.

- Gencer, N. (2020). Pandemi sürecinde bireylerin koronavirüs (kovid-19) korkusu: çorum örneği. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (4), 1153-1173.
- Gul, S., Hassan, S., Waheed, F., Nisar, S., Sarfraz, L., & Reza, S. (2020). The impact of covid-19 on medical education: Our students perception on practice of online education. *Pakistan Journal of Medical & Health Sciences*, 14(4), 766-768.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (3. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis* (7 nd ed.). Pearson Education Limited.
- Hatun, O., Dicle, A. N., & Demirci, İ. (2020). Koronavirüs salgınının psikolojik yansımaları ve salgınla başa çıkma. *Turkish Studies*, 15(4), 531-554.
- Işık, C., & Küğcümen, G. (2021). Pandemi sürecinde klinik uygulamadaki ebelik öğrencilerinin kaygı düzeyleri ile akademik motivasyonları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Medical Sciences*, 16(2), 132-140.
- Kocaman, F., & Ersoy, A. F. (2021). Pandemi sürecinde öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin yaşadığı stres ve kaygı durumları: nitel bir çalışma. *International Journal of Contemporary Educational Studies (IntJCES)*, 7(1), 224-240.
- Mahdy, M. A. (2020). The impact of covid-19 pandemic on the academic performance of veterinary medical students. *Frontiers in Veterinay Science*, 7(732).
- Memiş Doğan, M., & Düzel, B. (2020). Covid-19 özelinde korku-kaygı düzeyleri. *Turkish Studies*, 15(4), 739-752.
- Orçanlı, K., Bekmezci, M., & Boztoprak, H. (2021). Adaptation of academic success inventory scale for college students to turkish: validity and reliability study. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(37), 3999-4026.
- Öz Ceviz, N., Tektaş N., Basmacı G., & Tektaş, M. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin kaygı düzeylerini etkileyen değişkenlerin analizi. *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 3(2), 312-329.
- Özdoğan, A. Ç., & Berkant, H. G. (2020). Covid-19 pandemi dönemindeki uzaktan eğitime ilişkin paydaş görüşlerinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 13-43.
- Prevatt, F., Li, H., Welles, T., Festa-Dreher, D., Yelland, S., & Lee, J. (2011). The academic success inventory for college students: Scale development and practical implications for use with students. *Journal of College Admission*, 26-31.
- Satıcı B., Göçet-Tekin, E., Deniz, M., & Satıcı, S. A. (2021). Adaptation of the fear of covid-19 scale: Its association with psychological distress and life satisfaction in Turkey. *International journal of mental health and addiction*, 19(6), 1980-1988.
- Sattari, S., & Billore, S. (2020). Bring it on covid-19: Being an older person in developing countries during a pandemic. *Working With Older People*, 24(4), 281-291.
- Sungur, O. (2018). Korelasyon analizi. Ş. Kalaycı, (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. (ss. 115-130). Dinamik Akademi.
- Tekin, E. (2020). COVID-19 kaygısının motivasyon üzerindeki etkisi: Z kuşağı üzerine bir araştırma. *Turkish Studies*, 15(4), 1129-1145.
- Tekkurşun Demir, G., Cicioğlu, H. İ., & İlhan, E. L. (2020). Sporcuların yeni tip koronavirüse (covid-19) yakalanma kaygısı ölçeği (SYTKYKÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Journal of Human Sciences*, 17(2), 458-469.
- Uras, M. (2000). Lise öğretmenlerinin örgüt sağlığının moral, yenilikçilik, özerklik, uyum ve problem çözme yeterliği boyutlarına ilişkin algıları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (7), 1-8.
- WHO, (2022, 23 Aralık). WHO coronavirus (covid-19) Dashboard, <https://covid19.who.int/>
- Yanık, D., & Yeşilçınar, İ. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde yaşanan sosyal izolasyonun hemşirelik öğrencileri üzerindeki etkileri: Niteliksel araştırma. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 8(2), 103-112.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

OTEL İŞLETMELERİNDE KULLANILAN ENDÜSTRİ 4.0 UYGULAMALARININ MÜŞTERİLERİN HİZMET KALİTESİ ALGILAMALARINA ETKİSİ

Yıldırım YILDIRIM

Dönüş OKATAN

Doç Dr., Düzce Üniversitesi A.T.İ.O.Y.O .
yildirimyildirim@duzce.edu.tr,
 0000-0002-5851-7788

Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi
Turizm ve Otel İşletmeciliği Anabilim Dalı
donus.okatan@gmail.com
 0000-0003-3497-755X

Atıf / Citation: Yıldırım Y., Okatan D. (2023). Otel işletmelerinde kullanılan endüstri 4.0 uygulamalarının müşterilerin hizmet kalitesi algılamalarına etkisi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(1), 73-92

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1275753>

Öz

Bu araştırma, otel işletmelerinde kullanılan Endüstri 4.0 araçlarının hizmet kalitesi algılamasına etkisi olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu kapsamda İstanbul, Isparta, Antalya ve Trabzon'da dijital teknolojileri kullanan dokuz otel belirlenmiş olup bu otellerde en az bir gece konaklayan 313 müşteriyle yüz yüze anket yapılmıştır. Araştırmada 'Teknoloji Kullanımına İlgili' ile 'SERVQUAL' ölçekleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda dijital teknolojileri kullanan otellerin en çok fiziksel unsurlarına ve güvenilirliklerine yönelik algılanan hizmet kalitelerinin yüksek olduğu bulunmuştur. Son teknolojiyi kullanan oteller müşterilerine daha hızlı ve daha yüksek kalitede hizmet sunmakta, müşterilerini memnun ve mutlu etmekte, çalışanların davranışları müşterilerin kendilerini güvende hissetmelerini sağlamakta ve müşterilerin otele dair görünür, somut unsurlarını daha kaliteli algılamalarını sağlamaktadır. Ayrıca endüstri 4.0 araçlarını kullanan otel işletmelerini en fazla inovasyon algısına sahip, teknolojiyi takip eden müşterilerin tercih ettiği ve bu müşterilerin otelin fiziksel unsurları ile güvenilirliğine dair hizmet kalite algılamalarının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucunda ortaya çıkan bir başka sonuç, endüstri 4.0 araçlarını kullanmanın otel müşterilerinin tekrar otele gelme davranışlarını etkilediği, bu otelleri tercih edenlerin endüstri 4.0 hakkında bilgi sahibi olan müşterilerden oluştuğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Otel işletmeleri, Algılanan Hizmet Kalitesi, SERVQUAL, Endüstri 4.0, Dijitalleşme

THE EFFECT OF INDUSTRY 4.0 APPLICATIONS USED IN HOTEL BUSINESSES ON CUSTOMERS' SERVICE QUALITY PERCEPTIONS

Abstract

This research was carried out to determine whether Industry 4.0 tools used in hotel businesses have an effect on the perception of service quality. In this context, nine hotels using digital technologies were determined in Istanbul, Isparta, Antalya and Trabzon, and a face-to-face survey was conducted with 313 customers who stayed at these hotels for at least one night. In the research, 'Interest in the Use of Technology' and 'Servqual' scales were used. As a result of the study, it was found that the perceived service quality for the physical elements and reliability of the hotels using digital technologies is high. Hotels using the latest technology provide faster and higher quality service to their customers, make their customers happy and satisfied, the behaviors of the employees make the customers feel safe and enable the customers to perceive the visible and tangible elements of the hotel with higher quality. In addition, it has been revealed that hotel businesses using industry 4.0 tools are preferred by customers who have the most innovation perception and follow technology, and these customers have high service quality perceptions regarding the physical elements of the hotel and its reliability. Another result that emerged as a result of the research was that using industry 4.0 tools affected the behavior of hotel customers to come back to the hotel, and it was seen that those who prefer these hotels consist of customers who have knowledge about industry 4.0.

Key words: Hotel Businesses, Perceived Service Quality, SERVQUAL, Industry 4.0, Digitalization

GİRİŞ

Dijitalleşme bugünün en zorlayıcı fakat aynı zamanda işletmelere en fazla faydayı sağlayan rekabet araçlarından biri olarak görülmektedir. Gündelik hayatın bütün yönlerinde etkisini gösteren dijitalleşme, verimlilik ve kalite artışı, yeni ürün geliştirme süresinin kısalması, müşteri tatmini sağlama, sadakat oluşturma gibi avantajlar sağlamaktadır. Dijitalleşmenin, yeni endüstriyel gelişme olan Endüstri 4.0 ile tanımlanması bu alana olan ilgiyi arttırmış, araştırmacılar bu yeni gelişmenin etkileri üzerine çalışmalar yapmıştır. Endüstri 4.0 kavramının getirdiği yenilik ve fırsatlardan en çok turizm sektörü istifade etmektedir (Mil ve Dirican, 2018; Okatan ve Yıldırım, 2021). Turizmin emek yoğun özelliği ve kırılğan yapısı dijitalleşme ile farklı bir boyuta taşınmış, turizmde çalışan insanların hizmet sunumlarında daha müşteri odaklı, daha kişisel, daha hızlı ve çözüm odaklı olmalarını sağlamıştır. Ayrıca doğal afet, kriz, salgın hastalık gibi beklenmedik olaylar karşısında dijital araçlar turizm için gelir kaybını önleyici tampon görevi görmüştür. Covid-19 döneminde insanların turizm faaliyeti içindeyken daha az temas kurması, otel müşterileri başta olmak üzere tüm turistlerin hem tatil yapıp hem de koruyucu önlemler alması dijital araçlar sayesinde mümkün olmuştur. Endüstri 4.0 araçlarının (nesnelerin interneti, üç boyutlu yazıcılar, simülasyon, sanal gerçeklik, arttırılmış gerçeklik, robotik sistemler, bulut bilişim, büyük veri ve veri analitiği) müşteri merkezli doğaları, bu araçları kullanan işletmelerin müşterilerini daha yüksek düzeyde memnun etmiş, artan müşteri memnuniyeti ise daha fazla gelir ve kar ile sonuçlanmıştır.

Bu çalışmada Endüstri 4.0 araçlarını kullanan otellerde konaklayan müşterilerin hizmet kalitesi algıları ölçülmüş, müşterilerin kalite algılamalarına dijital araçların ne düzeyde etkisi olduğu araştırılmıştır. İstanbul, Antalya, Isparta ve Trabzon'da "dijital otel konseptine" sahip dokuz otelin en az bir kez konaklayan müşterilerinden veriler toplanmıştır. Çalışmanın turizm sektöründe dijital araçların etkisini göstermesi açısından önemli olacağı, daha fazla sayıda otelin dijital araçlar kullanmasını teşvik edeceği ve müşterilerin hizmet kalitelerini olumlu yönde

etkilediğini göstermesi bakımından sonuçlarının faydalı olacağı düşünülmektedir. Endüstri 4.0 uygulamaları ile hizmet kalitesi algılamalarını bir araya getiren çalışmaların az olmasından dolayı bu çalışmanın hem literatüre katkı sağlayacağı hem de sonuçlarının faydalı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın sonuçları turizm sektöründe çalışanlar için önemli ipuçları içermektedir.

1. Turizm ve Dijitalleşme İlişkisi

Bilgi kullanımının yoğun olduğu turizm sektöründe bilgi ve iletişim teknolojileriyle birlikte gerçekleşen dijitalleşmenin, turizme olumlu katkıları olduğu bilinmektedir (Benckendorff vd., 2014; Koo vd., 2015:100). İnternet kullanımının hızla artmasıyla birlikte giderek yayılan dijitalleşme, turizm sektöründeki temel faaliyetlerin yeniden düzenlenmesine neden olmuş, mevcut durumlarda değişiklikler meydana gelmiş ve yürütülen iş ve işlemlerde hız ve çabukluk kazanılmıştır (Dredge vd., 2018). İnternetin kullanım alanının çeşitlenmesiyle birlikte turizm faaliyetlerinde meydana gelen değişimler turistlerin daha interaktif olmalarını sağlamıştır. İnternetin toplumlar tarafından yaygın olarak kullanılması turistlerin davranışlarını etkileyerek onların internet üzerinden uçak bileti almak, otel sitelerini inceleyerek rezervasyon yaptırmak, gidecekleri destinasyonlara yönelik bilgi arama davranışı gibi dijital davranışlar sergilemeye yöneltmiştir (Munar ve Gyimothy, 2016). Bu anlamda teknoloji tabanlı uygulamaları rahatlıkla kullanabilen turistler 'mobil turist' olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Galter, 2017).

Turizm sektöründe dijitalleşmenin zorunlu hale gelmesi, akıllı destinasyonlar, akıllı oteller, akıllı cihazlar, navigasyon sistemleri ve dijital pazarlama gibi uygulamaların turizmde yaygın şekilde kullanılmasını sağlamıştır (Poon, 1993; Şanlıöz, Dilek ve Koçak, 2013). Dijitalleşmenin etkilerini yalnızca talep yönüyle değerlendirmek doğru olmayacaktır. Arz yönünden de dijitalleşmenin etkili olduğu, işletmelerin dijital teknolojileri kullanarak müşterileri hakkında daha fazla bilgi edindikleri, bu bilgileri işleyerek müşterilerine daha özel ve kişiselleştirilmiş hizmetler sundukları söylenebilir (Dubey, 2016; Zsarnoczky, 2018).

Tablo 1. Endüstri Dönemlerinde Turizmde Meydana Gelen Teknoloji Gelişimleri

	<i>Endüstri 1.0</i>	<i>Turizm 1.0</i>
Tanım	1700'lü yıllarda buhar makinesinin keşfi ve su buharının makineli üretimde kullanıldığı dönem	Şehirleşme ile birlikte insanlar yaşadıkları yerin dışına çıkmış ve bireysel seyahat alışkanlıkları edinilmiştir.
Özellikler	Makineye dayalı üretim	Turizmin toplumun tüm kesimine yayılması
	<i>Endüstri 2.0</i>	<i>Turizm 2.0</i>
Tanım	Elektriğin seri üretimde kullanıldığı ve üretim sürecinde yaygınlaşması	Motor türlerinde meydana gelen gelişmenin toplu taşıma araçlarına yansması ve insanların gruplar halinde turlarla seyahat ettiği dönem
Özellikler	İşlerin bölümlere ayrılması ve seri üretim	İletişim ve ulaşım imkanlarının gelişimi ile turizmde hareketliliğin artması
	<i>Endüstri 3.0</i>	<i>Turizm 3.0</i>
Tanım	1970'li yıllarda bilgisayarlı üretimin başlaması, bilgisayarların yaygınlaşması ve üretimde otomasyon sistemlerinin kullanılması.	İletişim olanaklarının hızlı gelişimi sonucunda turist ve turizm personelinin refah bir yaşama kavuşması, yenilikler döneminin başlaması.
Özellikler	İmalat aşamalarının otomasyonu	Yeşil otel kavramının ortaya çıkması, sürdürülebilir turizme olan inancın ortaya

		çıkması, turizmde inovasyon sürecinin önemini anlaşılması.
	Endüstri 4.0	Turizm 4.0
Tanım	Fiziksel dünya ile sanal dünya arasındaki bağın güçlenmesi, sürekli veri akışının sağlanması ve veriye dayalı yönetim dönemi	Fiziksel altyapı, sosyal bağlantılar, devlet kurumları ve işletmelere ilişkin insanlardan elde edilen verilerin toplanması için destinasyonda sağlanan girişimler ile desteklenen turizm
Özellikler	Yapay Zekâ, Nesnelerin İnterneti, Bulut Teknolojisi, Büyük Veri, Simülasyon, Siber Güvenlik, 3 Boyutlu Üretim, Zenginleştirilmiş Gerçeklik	Siber Gerçeklik, akıllı otel yönetim sistemi, akıllı kart sistemi, akıllı uzaktan video izleme sistemi, akıllı tur rehber sistemi, akıllı seyahat acente sistemi.

Kaynak: Atar, 2019: 104

Teknoloji kullanımındaki amaç, turistlerin turizm deneyimlerinin kalitesini artırmak ve turizm faaliyet kapsamını geliştirmektir. Basılı bir kılavuz ile uğraşılması, bilet sırası beklenilmesini ortadan kaldırmak için seyahat rezervasyonlarında daha kolay bir yol izlemek ve daha iyi fotoğraf deneyimlerine sahip olmak turistlerin deneyimlerini artırmaya yarayacaktır (Buhalis ve Yovcheva, 2016). Bir ülkeyi ya da bir şehri gezmek isteyen turist, önceki araştırmalarında hep meşhur olmuş ve klasik yerlere giderken, sosyal medyanın gelişmesi ve akıllı telefonlarla uyumlu olan gezi rehberleri gidilmemiş, keşfedilmemiş, turisttin beğeneceği yerlere göre bir plan yapmaktadır. Bu uygulamalar turistleri memnun etmektedir böylelikle de dijital ile turizmin uyumu turizm deneyimlerine olumlu etki etmektedir (Benyon, vd. 2013; OECD, 2018). Bunu yalnızca gelişmiş bir web sitesi olarak düşünmek yanlış olacaktır. Endüstri 4.0 uygulamalarının tümü turist deneyimlerine ve turizmin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Turizm işletmeleri internette sundukları artırılmış gerçeklik, 360 derece fotoğraf ve video uygulamaları gibi teknolojilerle, turistlerin tatil öncesi deneyimlerine yardımcı olmaktadır. Turistlere tatilleri boyunca da dijital çözümler bularak tatillerinin iyi geçmesini sağlayabilmektedirler. Arttırılmış gerçeklik uygulamaları, bağlı nesnelere, sesli komutlara cevap verebilen akıllı otel odaları, çeşitli eğlenceli hale getirilmiş oyun uygulamaları, dokunmatik monitörler, sanal dürbünler, konuşan ve sana yardımcı olan robotlar vb. teknolojiler turizmin dijitalleşmesine büyük katkı sağlayan unsurlar arasında yer almaktadırlar. Çeşitli tanıma teknolojileri, büyük veri ve bulut teknolojileri yardımı ile toplanan veriler sayesinde daha kişiselleştirilmiş hizmet verilmesinde ve tatilin daha özel hissettirmesine olanak verilebilmektedir (Buhalis ve Yovcheva, 2016; OECD, 2018).

2. Dijitalleşme ile Hizmet Kalitesi Algılaması Arasındaki İlişki

Turizm sektöründe hızlı bir şekilde şiddetlenen yarış, turizm işletmelerini devamlılıklarını sağlamak ve üretilen ürün ve hizmette değişiklikler yapabilme adına teknolojilerin getirdiği her yeniliği takip etmek zorunda bırakmıştır (Mesci, 2019). Çünkü gelişen ve sürekli yenilenen teknolojik unsurlar, turizm işletmelerinde hem üretilen ürün ve hizmet kalitesinde daha kaliteli hale gelmesini sağlayacak hem de turistlerin deneyimlerinin zenginleşmesine yardımcı olacaktır (Uriely, 2005). Gelişen teknolojiler hem ürün ve hizmet kalitesini arttırmış, hem de turist deneyimlerinin zenginleşmesini sağlamıştır. Müşteriye özel ürünler, kişiselleştirilmiş hizmetler, ihtiyaca, beklentiye uygun teklifler işletmelere rekabet avantajı elde etmede önemli üstünlükler kazandırmıştır. Örneğin, tarım ürünlerine uygulanan karekod uygulamaları ile tarladan otelin

mutfağına kadar olan süreçte ürünlerin izlenebilirliği artmış, ürünlerin üretim yeri, tarihi, üretim şekli, kullanılan ilaç ve kimyasal bilgisi kolaylıkla erişilebilir olmuştur (Güneş, vd., 2018). Bundan dolayı işletmeler ve müşteriler yediklerini güvenle tüketme olanağına kavuşmuş, bu da hizmet kalitesini arttırmıştır. Benzer şekilde üç boyutlu yazıcılar sayesinde istenilen gıda ürünü istenilen şekil, renk, tat ve dokuda üretilmiş, müşteriye uygun kişiselleştirilmiş ve uygun ürünlerin sunulması mümkün hale gelmiştir. Yutma gücü çeken, çiğneme zorluğu yaşayan, özel diyeti bulunan müşteriler ile çocuk ve yaşlılara özel ürünler yazdırılarak turizmde gastronomi alanında da kalite anlamında ilerlemeler kaydedilmiştir (Ricci, Derossi ve Severini, 2019; Mantihal, Kobun ve Lee, 2020).

Kütle spektrofotometre gaz kromatografisi (GC-MS) adı verilen bir cihazla çok beğenilen bir besinin aroma haritası çıkarılarak kişiye özel lezzet yapısı belirleyip özel menüler yapılmakta, tekstür analiz cihazlarıyla besinlerin ağız hissi gibi parametreleri incelemekte, gevreklik, kırılabilirlik, çiğnenebilirlik, sertlik ve bunun gibi birçok faktör sayısallaştırılarak besinlerin tekstür yapısı oluşturulmaktadır. Bu bilgilerin bilgisayar sistemine işlenmesinin ardından menülerin daha kullanışlı, sağlıklı, ekonomik ve beğenilir olması sağlanmaktadır (Zoran, 2019). Günümüzde restoranlar, yeme içme deneyimini eşsiz ve olağanüstü kılmak için bilim ve teknolojiyi kullanarak sundukları hizmetlerde çeşitli yenilikler yapmakta ve hizmet kalitesini iyileştirmekte dijital olanaklardan yararlanmaktadır.

Havayolu işletmeleri, konaklama işletmeleri ve acentelerde dijital uygulamalar ile hizmet kalitelerini arttırmakta, iş süreçlerini hızlandırarak müşterilerinin daha rahat ve daha kolay hareket etmelerini sağlamaktadır (Mesci, 2019). Örneğin turistler tarafından en çok tercih edilen havayolu işletmelerinin, turistlere online check-in, güvenlik, sınır kontrolleri, mobil bagaj takip ve aktarma gibi hizmetler sunduğu, aynı zamanda akıllı havaalanlarında nesnelerin interneti (IoT) destekli teknolojilerine, robot güvenlik görevlilerine, tek merkezden akıllı izleme yöntemlerine ve süreç hızlandırmaya yönelik uygulamalara yer verilmektedir. Qantas havayolu, yeniliklerin turizmdeki etkisinin farkında olarak Samsung ile 2015 yılında bir ortaklık gerçekleştirmiş ve müşterilerine yolculuk esnasında interaktif bir gözlük ve kulaklık vererek onların deneyimlerini zenginleştirmek istemiştir. Bunun sonucunda hem müşterilerinden bilgi toplamayı hem de onların algılanan hizmet kalitelerini arttırmayı amaçlamıştır. Elde edilen verilerin işlenmesi ile daha kişisel hizmetlerin sunulması mümkün hale (GlobalData Technology, 2018). Benzer şekilde Virgin Atlantic havayolu firması da nesnelerin interneti teknolojisi ile birbiriyle haberleşebilen uçak ve kargo ekipmanı filosu kurmaya başlamış ve uçağın bütün mekanik sistemlerinin birbirine bağlanması sonucunda daha az rötarlı, daha güvenli uçuşlar gerçekleştirebilmiş aynı zamanda oluşabilecek bir sorunun ortaya çıkmadan tanınmasını sağlayarak proaktif bir yaklaşım geliştirerek daha iyi bir müşteri deneyimi sağlamıştır (Drummond, 2016).

Delta havayolu ise müşterilerin valizlerini daha hızlı teslim alabilmeleri adına "bagaj izleme" sistemi geliştirmiş, müşterilerinin valizlerini her an kontrol edebilmelerini mümkün hale getirmiştir. Böylece kayıp valiz, karışmış valiz gibi sorunların önüne geçerek üstün müşteri memnuniyeti elde edebilmiştir. Sonucunda ise %99'a varan başarıyla 2015 yılında ABD'nin en başarılı havayolu şirketi seçilmiştir (Drummond, 2016). Kayıp çantalarla ilgili endişe ve stres seviyesini azaltmak için nesnelerin interneti teknolojisini kullanan bir diğer havayolu firması ise

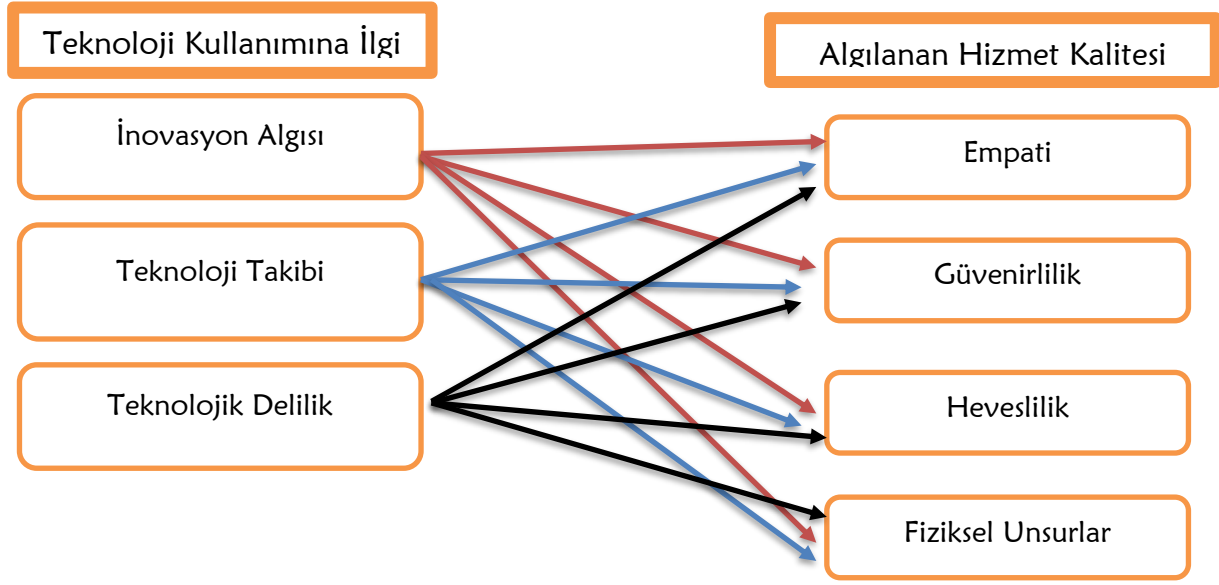
Lufthansa'dır. Havayolu müşterileri cep telefonları üzerinden indirdikleri uygulama ile bagajlarını kontrol edebilmektedir. Ayrıca Abu Dabi Uluslararası Havalimanı, havalimanında kuyrukları azaltmak ve yolcuların seyahatlerini iyileştirmek için "Smart Travel" adlı yeni bir girişim başlatmıştır (Etihad, 2018). Smart Travel ile müşteriler kendileri kiosklerden giriş ve uçağa biniş işlemleri yapmakta, biniş kartı almakta; otomatik valiz bırakma sistemine valizlerini bırakmaktadır. Sonrasında, e-sınır kapısı hizmeti (yüz tanıma vb.) ile yolcular pasaport kontrolünden hızlıca geçmekte ve biniş kartlarını kendileri onaylatmaktadır. Bu durum, yolcuların check in süresini %70 oranında azaltmaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın evreni Türkiye'deki endüstri 4.0 teknolojilerini kullanan otel işletmelerinde konaklayan turistler oluşturmaktadır. Ancak Türkiye'de endüstri 4.0 teknolojilerini kullanan ve kullanmaya yeni başlayan konaklama işletmelerinin sınırlı olması evreni daraltmakta ve araştırmanın kısıtları arasında yer almaktadır. Bu çerçevede araştırmanın örneklemini, Türkiye'de endüstri 4.0 teknolojilerini kullanan dokuz otel üzerinden (İstanbul- Isparta- Antalya- Trabzon) en az bir kez konaklayan turistlerden oluşturmaktadır. Araştırma İstanbul, Isparta ve Antalya illeri üzerinde yoğun çalışılmıştır. Bunun en temel nedeni ise araştırmaya konu olan endüstri 4.0 teknolojilerinden faydalanan otel işletmelerinin potansiyel katılımcı sayısının en fazla olduğu iller olarak belirtilmesidir. Araştırmada nicel yöntemlerden biri olan yüzyüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anket çalışması dört farklı ilde Ekim- Aralık 2021 tarihleri arasında kolayda örnekleme yöntemine göre seçilmiş 313 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Ankette 'Teknoloji Kullanım Ölçeği' ile 'SERVQUAL' ölçekleri kullanılmıştır. 13 ifade ve 3 boyuttan oluşan Teknoloji Kullanım Ölçeği için Zincirkıran ve Tiftik'in (2014) çalışmasından, algılanan hizmet kalitesini ölçen 22 ifadeden ve 5 boyuttan oluşan SERVQUAL ölçeği içinse Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1988)'den yararlanılmıştır. Anketin son bölümü sosyo-demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik 11 adet sorudan oluşmaktadır. Bu bölümde turistlerin tatile gitme sıklıkları, teknolojiye duyulan ilgi düzeyleri, endüstri 4.0 hakkındaki bilgileri, düşünceleri, konakladıkları otel ve hakkındaki düşünceleri, cinsiyetleri, medeni durumları, yaşları, eğitim düzeyleri ve eğitim düzeyleri hakkında bilgiler istenmiştir.

4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

H₁: İnovasyon algısı, algılanan hizmet kalitesinin Empati boyutunu pozitif etkilemektedir.

H₂: İnovasyon algısı, algılanan hizmet kalitesinin Güvenirlilik boyutunu pozitif etkilemektedir.

H₃: İnovasyon algısı, algılanan hizmet kalitesinin Güvence/Heveslilik boyutunu pozitif olarak etkilemektedir.

H₄: İnovasyon algısı, algılanan hizmet kalitesinin Fiziksel Unsurlar boyutunu pozitif olarak etkilemektedir.

H₅: Teknoloji takibi, algılanan hizmet kalitesinin Empati boyutunu pozitif olarak etkilemektedir.

H₆: Teknoloji takibi, algılanan hizmet kalitesinin Güvenirlilik boyutunu pozitif etkilemektedir.

H₇: Teknoloji takibi, algılanan hizmet kalitesinin Güvence/ Heveslilik boyutunu pozitif olarak etkilemektedir.

H₈: Teknoloji takibi, algılanan hizmet kalitesinin Fiziksel Unsurlar boyutunu pozitif olarak etkilemektedir.

H₉: Teknolojik delilik, algılanan hizmet kalitesinin Empati boyutunu pozitif yönde etkilemektedir.

H₁₀: Teknolojik delilik, algılanan hizmet kalitesinin Güvenirlilik boyutunu pozitif yönde etkilemektedir.

H₁₁: Teknolojik delilik, algılanan hizmet kalitesinin Güvence/ Heveslilik boyutunu pozitif yönde etkilemektedir.

H₁₂: Teknolojik delilik, algılanan hizmet kalitesinin Fiziksel Unsurlar boyutunu pozitif olarak etkilemektedir.

4.1. Demografik Bulgular

Tablo 2. Betimleyici İstatistikler

Değişken	Gruplar	f	%	Değişken	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Kadın	161	51,4	Meslek	Kamu	92	29,4
	Erkek	152	48,6		Özel	111	35,5
Medeni Durum	Evli	173	55,3	Serbest Meslek Çalışmıyor/Emekli		58	18,5
	Bekâr	140	44,7			52	16,6
Yaş	18-28	131	41,9	Eğitim	Lise ve altı	30	9,6
	29-38	87	27,8		Ön lisans	41	13,1
	39-49	71	22,7		Lisans	149	47,6
	50 yaş ve üstü	24	7,7		Lisansüstü	93	29,7

Araştırmaya katılanların cinsiyetlerine bakıldığında %51,4'ünün kadın, %48,6'sının erkek olduğu, medeni durum bakımından evlilerin %55,3 ve bekârların ise %44,7 olduğu görülmektedir. Yaş dağılımı incelendiğinde büyük çoğunluğun 18-28 yaş arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bunu sırasıyla %27,8 ile 29-38 yaş arası, %22,7 ile 39-49 yaş arası ve %7,7 ile 50 yaş üstü takip etmektedir. Eğitim düzeyleri açısından neredeyse yarısına yakınının (%47,6) lisans seviyesinde olduğu, bunu sırasıyla %29,7 ile lisansüstü, %13,1 ile ön lisans, %9,6 ile lise ve altı eğitim seviyesinde olanlar takip etmektedir.

4.2. Katılımcılara Ait Diğer İstatistikler

Tablo 3. Katılımcılara Ait Diğer İstatistikler

Değişkenler	Cevap Seçenekleri	Frekans	Yüzde
Ne sıklıkla tatile gidersiniz?	Yılda 1 kez	122	39,0
	Yılda 2 kez	84	26,8
	Yılda 3-4 kez	77	24,6
	2 yılda bir	30	9,6
Teknolojik gelişmelere ne ölçüde ilgi duyarsınız?	Hiç ilgi duymam	8	2,6
	İlgi duymam	14	4,5
	Ne ilgi duyarım ne duymam	96	30,7
	İlgi duyarım	116	37,1
	Çok fazla ilgi duyarım	79	25,2
Endüstri 4.0 kavramı hakkında ne düzeyde bilginiz var?	Hiç duymadım	109	34,8
	Hakkında az da olsa bir şeyler biliyorum	154	49,2
	Endüstri 4.0 hakkında derin bilgim var	50	16,0
Kaldığınız otel hangisidir?	Divan İstanbul- Şişli	48	15,3
	Hilton Garden Inn İstanbul Golden Horn Beyoğlu	76	24,3
	Cloud 7 Ataköy Marina Bakırköy	6	1,9
	Rixos Sungate- Antalya	48	15,3
	Hilton Garden Inn - Isparta	48	15,3
	Ramada Plaza Trabzon & SPA	10	3,2
	Maxx Royal Kemer Resort- Antalya	23	7,3
	Crowne Plaza İstanbul Asia	18	5,8
The Land Of Legends Kingdom Hotel- Antalya	36	11,5	
Bu otele tekrar gelme konusundaki düşünceniz nedir?	Asla yeniden gelmem	19	6,1
	Yeniden gelmeyi düşünebilirim	206	65,8
	Kesinlikle yeniden gelirim	88	28,1
Turizm sektörünün ve otel işletmelerinin teknolojiden yararlanmaları konusundaki düşünceniz nedir?	Teknoloji faydalıdır, işleri kolaylaştırır	234	36,0
	Teknoloji korkutur, insan hayatına müdahale eder	30	4,6
	Teknoloji, turizm sektörünü ve otel işletmelerini rekabetçi hale getirir	172	26,5
	Teknolojinin hizmet kalitesine doğrudan etki vardır	166	25,5
	Teknoloji karmaşıktır	44	6,8
	Teknoloji faydalı değildir	4	0,6

*son soru çoklu yanıt olduğundan cevaplayıcıların toplamı örneklem sayısını aşmaktadır.

Araştırmaya katılanların çoğunluğu (%39) yılda 1 kez tatile çıkarken, bunu yılda 2 kez tatile çıkarım diyenler takip etmektedir (%26,8). Katılımcıların yarısından fazlası (%62,3) teknolojik gelişmelere ilgi duymakta ve Endüstri 4.0 hakkında bir şeyler bilmektedir (%65,2). Teknolojik gelişmeleri kullanan otellerde konaklayanlara bakıldığında en büyük yüzdeyi İstanbul'daki otellerde konaklayanlar oluşturmaktadır. Hemen arkasından Antalya ve Isparta şehirleri gelmektedir. Endüstri 4.0 teknolojilerini kullanan otellere müşterilerin yeniden gelme olasılıkları %65,8 iken, kesinlikle gelirim diyenlerin oranı %28,1'dir. Katılımcılara otel işletmelerinin dijital teknolojileri kullanmaları konusundaki düşünceleri sorulmuş ve katılımcıların çoğu teknolojinin işleri kolaylaştırdığı (%36), otel işletmelerini daha rekabetçi hale getirdiğini (%26,5) ve hizmet kalitesine doğrudan etkisi olduğunu (%25,5) söylemiştir.

4.3. Kullanılan Ölçeklere Dair Faktör Analizleri

Tablo 4. Teknoloji Kullanımına İlgili Ölçeğin Faktör Analizi

Boyut	Maddeler	Faktör Yüklü	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha
İnovasyon Algısı (Öz değer = 4,446)	11. Son teknolojiyi kullanan otellerin daha yüksek hizmet seviyesine ulaşacağını düşünüyorum.	0,827	40,415	0,830
	13. Genel olarak son teknolojilerin kullanıldığı bir otelde kaldığımda memnun kalırım.	0,818		
	12. Son teknolojiyi kullanan otellerin bu teknolojileri kullanmayan otellere göre müşterilerini daha mutlu edeceğini düşünüyorum.	0,750		
	5. Son teknolojilerle donatılmış bir otel odasında kalmak kendimi çok rahat hissettirir.	0,658		
	10. Son teknolojilerle donatılmış bir odasında istediğim her şeyi kolayca yapabilirim.	0,517		
Teknoloji Takibi (Öz değer = 1,153)	1. Son teknolojiyi kullanan otelleri her zaman yakından takip ederim.	0,777	10,480	0,708
	2. Otellerin teknolojik inovasyon ve gelişmeleri uygulaması, o oteli tercih etmemde çok önemlidir.	0,701		
	9. Son teknolojiyi kullanan otellerde kişisel tatmin sağlamak için kalırım.	0,625		
	3. Son teknolojiyi kullanmayan otellerde kalmayı pek düşünmem.	0,583		
Teknolojik Delilik (Öz değer = 1,005)	8. Son teknolojiyi kullanan otellerde konaklama ihtiyacını gidermek için kalırım.	0,857	9,132	0,479
	7. Son teknolojiyi kullanan otelleri tercih etmem, diğer otellerin bana eskimiş görünmesinden kaynaklanıyor.	0,622		
Toplam Açıklanan Varyans %60,027 KMO=0.832>0,60; Cronbach Alfa=0,858 ve Barlett Küresellik testi ($X^2= 1194,901$; $sd=55$; $p= .000$)				

Teknoloji Kullanım Ölçeği üzerinde uygulanan keşifsel faktör analizi neticesinde faktör yapısının üç boyutlu olduğu ortaya çıkmıştır. Boyutlar meydana geldikten sonra iki ifade (4-6) birden fazla faktöre yüklendiği için çıkarılmıştır. Bu doğrultuda 5 ifadeden oluşan birinci boyut 'İnovasyon Algısı', 4 ifadeden oluşan ikinci boyut 'Teknoloji Takibi', 2 ifadeden oluşan üçüncü boyut ise 'Teknolojik Delilik' olarak nitelendirilmiştir. Faktör analizi yapılırken faktör yüklerinin 0,30'dan ve öz değerinin 1'den büyük olmasına ve faktörler arası farkın 0,10'dan büyük olmasına dikkat edilmiştir.

Tablo 5. SERVQUAL Ölçeğinin Faktör Analizi

Boyut	Maddeler	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha
Empati (Öz değeri = 8,377)	6.Son teknolojiyi kullanan otellerde bir sorun olduğunda çözmek için samimi bir ilgi gösterilir	0,827	49,275	,893
	8.Son teknolojiyi kullanan otellerde hizmetler daima talep edilen zamanda yerine getirilir	0,743		
	5.Son teknolojiyi kullanan otellerde verilen sözler daima zamanında yerine getirilir	0,715		
	7.Son teknolojiyi kullanan otellerde doğru hizmet doğru zamanda ve ilk seferde yapılır	0,693		
Güvenilirlik (Öz değeri = 1,509)	15.Son teknolojiyi kullanan otellerde misafirler işlemlerini yaparken kendilerini güvende hissederler	0,689	8,874	,839
	11.Son teknolojiyi kullanan otellerde çalışanlar müşterilerine hızlı hizmet verirler	0,729		
	12.Son teknolojiyi kullanan otellerde çalışanlar her zaman misafirlere yardımcı olmakta isteklidirler	0,680		
	14.Son teknolojiyi kullanan otellerde çalışanların davranışları misafirlere güven duygusu uyandırır	0,675		
	10.Son teknolojiyi kullanan otellerde çalışanlar bir hizmetin tam olarak ne zaman verileceğini misafirlerine söylerler	0,628		
Heveslilik (Öz değeri = 1,128)	19.Son teknolojiyi kullanan otellerde çalışma saatleri tüm misafirlere uygun şekilde düzenlenir	0,787	6,634	,861
	20.Son teknolojiyi kullanan otellerde her misafirle kişisel olarak ilgilenen çalışanlar vardır	0,746		
	18.Son teknolojiyi kullanan otellerde her müşteri ile tek tek ilgilenilir	0,721		
	16.Son teknolojiyi kullanan otellerde çalışanlar misafirlere karşı saygılı ve naziktir	0,579		
	22.Son teknolojiyi kullanan otellerde çalışanlar müşterilerinin özel isteklerini anlarlar	0,462		
Fiziksel Unsurlar (Öz değeri = 1,025)	1. Son teknolojiyi kullanan otellerde modern görünümlü donanımlar vardır	0,865	6,029	,885
	2. Son teknolojiyi kullanan otellerin binaları ve iç ortamı göze hoş görünür	0,849		
	3.Son teknolojiyi kullanan otellerde hizmet verilirken kullanılan eşya ve malzemeler yeterli modern görünümlüdür	0,819		
Toplam Açıklanan Varyans %70,812 KMO=0.911>0,60; Cronbach Alfa=0,948ve Barlett Küresellik testi (X ² = 3437,947; sd= 136; p= .000)				

Algılanan hizmet kalitesi ölçeği üzerinde uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda faktör yapısının dört boyutlu olduğu ortaya çıkmıştır. 21, 4, 9, 13 ve 17.ci ifadeler birden fazla faktöre yüklendiği için ve aralarındaki fark, 10'dan az olduğu için sıra ile analizden çıkarılarak faktör yapısı yeniden tekrar edilmiştir. Bu doğrultuda 4 ifadeden oluşan birinci boyut 'Empati', 5 ifadeden oluşan ikinci boyut 'Güvenilirlik', 5 ifadeden oluşan üçüncü boyut 'Heveslilik' ve 3 ifadeden oluşan dördüncü boyut 'Fiziksel Unsurlar' olarak isimlendirilmiştir. Cronbach Alfa değerlerine bakıldığında ölçeğin genel güvenilirliği ile boyutların güvenilirliği >0,80 olduğu ve ölçeğin oldukça güvenilir olduğu görülmüştür (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2014).

Tablo 6. Teknoloji Kullanımına İlgili ile Algılanan Hizmet Kalitesinin Alt Boyutlarına İlişkin Korelasyon Analizi

Değişkenler	Ort.	İnovasyon Algısı	Teknoloji Takibi	Teknolojik Delilik	Empati	Güvenirlilik	Heveslilik	Fiziksel Unsurlar
İnovasyon Algısı	3,840	1						
Teknoloji Takibi	3,230	,589**	1					
Teknoloji Deliliği	3,107	,355**	,369**	1				
Empati	3,498	,616**	,483**	,293**	1			
Güvenirlilik	3,639	,660**	,483**	,424**	,678**	1		
Heveslilik	3,567	,565**	,379**	,270**	,687**	,708**	1	
Fiziksel Unsurlar	3,948	,605**	,445**	,180**	,519**	,508**	,476**	1

** %99 güven aralığında

Yapılan korelasyon analizi sonucunda teknoloji kullanım ilgisi ile algılanan hizmet kalitesi arasında %99 güven aralığında pozitif yönlü orta düzeyli bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Teknoloji kullanım ilgisi (TKİ) boyutlarından inovasyon algısı ile algılanan hizmet kalitesi boyutlarından fiziksel unsurlar, güvenirlilik, heveslilik ve empati arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki vardır. Buna göre son teknolojilerle donatılmış otel odalarında konaklayan müşterilerin otellerin dış görünüşlerini temsil eden fiziksel unsurları daha güçlü algıladıkları, çalışanların daha yüksek düzeyde empati kurabildiklerini, daha hevesli hizmet verdiklerini ve kendilerini güvende hissettiklerini düşünmektedirler. Teknoloji kullanımına ilginin boyutlarından ikincisi olan teknoloji takibi ile fiziksel unsurlar, güvenirlilik, heveslilik ve empati arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki vardır. Teknoloji kullanımına ilginin boyutlarından üçüncüsü olan teknoloji deliliği ile fiziksel unsurlar, heveslilik ve empati arasında zayıf fakat pozitif yönlü, güvenirlilik arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki görülmüştür. Korelasyon analizinde boyutlar arasındaki ortalamalara bakıldığında müşterilerin en çok algılanan hizmet kalitesi boyutlarından fiziksel unsurlara dikkat ettikleri yani otelin dış görünüşünün, binalarının ve iç ortamının hoş görünmesinin onların algılanan hizmet kalitelerini en çok etkileyen unsur olduğu ortaya çıkmıştır. Teknoloji kullanımına ilgi boyutlarından ise inovasyon algısının diğer boyutlara göre ortalamasının yüksek olduğu (ort. = 3,84) görülmüştür. Korelasyon değerlerinin düşük, orta ve yüksek olarak değerlendirilmesinde Köklü ve diğerlerinin (2006) çalışması baz alınmıştır. Buna göre:

0,00	İlişki yok
0,01 - 0,29	Düşük düzeyde ilişki
0,30 - 0,70	Orta düzeyde ilişki
0,71 - 0,99	Yüksek düzeyde ilişki
1,00	Mükemmel ilişki

4.4. Hipotez Testleri

Bu bölümde araştırmanın bağımsız değişkeni olan teknoloji kullanımına ilginin bağımlı değişken hizmet kalitesi algısı üzerindeki etkisi ölçülecek ve buna dair regresyon analizleri sonuçları gösterilecektir. Teknoloji kullanımına ilginin inovasyon algısı, teknoloji takibi ve teknolojik delilik olmak üzere üç alt boyutu vardır. Hizmet kalitesi algısının ise fiziksel unsurlar, güvenilirlik, empati ve heveslilik olmak üzere dört alt boyutu vardır.

Tablo 7. Algılanan Hizmet Kalitesi Alt Boyutlarından Fiziksel Unsurlar ile Teknoloji Kullanımına İlgili Arasındaki İlişkiye Dair Regresyon Analizi

TEKNOLOJİ KULLANIMINA İLGİNİN ALT BOYUTLARI	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.	Denklik Katsayısı	
	B	Standart Hata	Beta			Tolerans	VIF
(Sabit)	1,258	,213		5,898	,000		
İnovasyon Algısı	,612	,064	,539	9,577	,000	,631	1,585
Teknoloji Takibi	,167	,062	,153	2,694	,007	,624	1,604
Teknoloji Deliliği	-,064	,046	-,068	-1,387	,166	,835	1,198
Bağımlı Değişken: Fiziksel Unsurlar							
F: 63,661 Durbin Watson: 2,019							
R: ,618 R ² : 0,382 p: 0,000							

Tablo 6 incelendiğinde yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır (p: 0,000). Düzeltilmiş R² değeri 0,38'dir. Ortaya çıkan sonuç algılanan hizmet kalitesindeki %38 oranındaki varyansın teknoloji kullanımına ilgi tarafından açıklandığını göstermektedir. Tablodaki beta katsayıları incelendiğinde tüm bağımsız değişkenler regresyon modeline sokulduğu zaman fiziksel alt boyutuna teknoloji kullanımına ilginin iki alt boyutunun anlamlı katkısının olduğu görülmüştür (inovasyon algısı p: 0,000; teknoloji takibi p: 0,007). Fiziksel unsurlar değişkeni üzerinde en fazla yordayıcılığa inovasyon algısı (,539), ikinci olarak teknoloji takibi (,153) sahiptir. Algılanan hizmet kalitesi alt boyutlarından olan fiziksel unsurlar ile teknoloji deliliği arasında herhangi bir ilişki yoktur. Durbin Watson katsayısı 2,019 olup, bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasında sorunsuz bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. VIF değerleri incelendiğinde değerlerin 10'dan küçük olduğu, aynı şekilde Tolerans değerlerinin 0,2'den büyük olduğu görülüp, değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu olmadığına işaret eder. Buna göre H₄ ve H₈ hipotezleri kabul edilmiş olup, H₁₂ hipotezi reddedilmiştir. Teknoloji kullanımına ilginin birinci ve ikinci alt boyutları algılanan hizmet kalitesinin fiziksel unsurlar değişkenini etkilerken, TKİ'nin üçüncü alt boyutunun fiziksel unsurlar üzerinde herhangi bir etkisi yoktur.

Tablo 8. Algılanan Hizmet Kalitesi Alt Boyutlarından Empati ile Teknoloji Kullanımına İlgili Arasındaki İlişkiye Dair Regresyon Analizi

TEKNOLOJİ KULLANIMINA İLGİNİN ALT BOYUTLARI	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.	Denklik Katsayısı	
	B	Standart Hata	Beta			Tolerans	VIF
(Sabit)	,676	,202		3,342	,001		
İnovasyon Algısı	,543	,061	,496	8,967	,000	,631	1,585
Teknoloji Takibi	,181	,059	,171	3,079	,002	,624	1,604
Teknoloji Deliliği	,049	,044	,054	1,123	,262	,835	1,198
Bağımlı Değişken: Empati							
F: 69,814		Durbin Watson: 2,041					
R: ,636		R ² : 0,404		p: 0,000			

Tablo 7 incelendiğinde yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır (p: 0,000). Düzeltilmiş R² değeri 0,40'tır. Ortaya çıkan sonuç algılanan hizmet kalitesindeki %40 oranındaki varyansın teknoloji kullanımına ilgi tarafından açıklandığını göstermektedir. Tablodaki beta katsayıları incelendiğinde tüm bağımsız değişkenler regresyon modeline sokulduğu zaman empati alt boyutuna teknoloji kullanımına ilginin iki alt boyutunun anlamlı katkısının olduğu görülmüştür (inovasyon algısı p: 0,000; teknoloji takibi p: 0,002). Empati değişkeni üzerinde en fazla yordayıcılığa inovasyon algısının (.496), ikinci olarak teknoloji takibi (.171) sahiptir. Algılanan hizmet kalitesi alt boyutlarından olan empati ile teknoloji deliliği arasında herhangi bir ilişki yoktur. Durbin Watson katsayısı 2,041 olup, bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasında sorunsuz bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. VIF değerleri incelendiğinde değerlerin 10'dan küçük olduğu, aynı şekilde Tolerans değerlerinin 0,2'den büyük olduğu görülüp, değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu olmadığına işaret eder. Buna göre H₁ ve H₅ hipotezleri kabul edilirken, H₉ hipotezi reddedilmiştir. TKİ'nin birinci ve ikinci alt boyutları empati değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahipken, TKİ'nin üçüncü alt boyutunun empati üzerinde herhangi bir etkisi yoktur.

Tablo 9. Algılanan Hizmet Kalitesi Alt Boyutlarından Güvenilirlik ile Teknoloji Kullanımına İlgili Arasındaki İlişkiye Dair Regresyon Analizi

TEKNOLOJİ KULLANIMINA İLGİNİN ALT BOYUTLARI	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.	Denklik Katsayısı	
	B	Standart Hata	Beta			Tolerans	VIF
(Sabit)	,905	,165		5,497	,000		
İnovasyon Algısı	,510	,049	,533	10,344	,000	,631	1,585
Teknoloji Takibi	,088	,048	,096	1,844	,066	,624	1,604
Teknoloji Deliliği	,158	,035	,200	4,457	,000	,835	1,198
Bağımlı Değişken: Güvenilirlik							
F: 96,089		Durbin Watson: 1,869					
R: ,695		R ² : 0,483		p: 0,000			

Tablo 8 incelendiğinde yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır (p: 0,000). Düzeltilmiş R² değeri 0,48'dir. Ortaya çıkan sonuç algılanan hizmet kalitesindeki %48 oranındaki varyansın teknoloji kullanımına ilgi tarafından açıklandığını göstermektedir. Tablodaki beta katsayıları incelendiğinde tüm bağımsız değişkenler regresyon modeline sokulduğu zaman güvenilirlik alt boyutuna teknoloji kullanımına ilginin iki alt boyutunun anlamlı katkısının olduğu görülmüştür (inovasyon algısı p: 0,000; teknoloji deliliği p: 0,000). Güvenilirlik değişkeni üzerinde en fazla yordayıcılığa inovasyon algısının (,533), ikinci olarak teknoloji deliliği (,200) sahiptir. Algılanan hizmet kalitesi alt boyutlarından olan güvenilirlik ile teknoloji takibi arasında herhangi bir ilişki yoktur. Durbin Watson katsayısı 1,869 olup, bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasında sorunsuz bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. VIF değerleri incelendiğinde değerlerin 10'dan küçük olduğu, aynı şekilde Tolerans değerlerinin 0,2'den büyük olduğu görülüp, değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu olmadığına işaret eder. Buna göre H₂ ve H₁₀ hipotezleri kabul edilirken, H₆ hipotezi reddedilmiştir. Teknoloji kullanımına ilginin birinci ve üçüncü alt boyutları güvenilirlik değişkeni üzerinde etkili olurken, TKI'nin ikinci alt boyutunun güvenilirlik üzerinde herhangi bir etkisi yoktur.

Tablo 10. Algılanan Hizmet Kalitesi Alt Boyutlarından Heveslilik ile Teknoloji Kullanımına İlgisi Arasındaki İlişkiye Dair Regresyon Analizi

TEKNOLOJİ KULLANIMINA İLGİNİN ALT BOYUTLARI	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.	Denklik Katsayısı	
	B	Standart Hata	Beta			Tolerans	VIF
(Sabit)	1,361	,188		7,223	,000		
İnovasyon Algısı	,488	,056	,509	8,650	,000	,631	1,585
Teknoloji Takibi	,050	,055	,054	,909	,364	,624	1,604
Teknoloji Deliliği	,055	,041	,069	1,355	,176	,835	1,198
Bağımlı Değişken: Heveslilik							
F: 49,885		Durbin Watson: 1,884					
R: ,571		R ² : 0,326		p: 0,000			

Tablo 9 incelendiğinde yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır (p: 0,000). Düzeltilmiş R² değeri 0,32'dir. Ortaya çıkan sonuç algılanan hizmet kalitesindeki %32 oranındaki varyansın teknoloji kullanımına ilgi tarafından açıklandığını göstermektedir. Tablodaki beta katsayıları incelendiğinde tüm bağımsız değişkenler regresyon modeline sokulduğu zaman heveslilik alt boyutuna teknoloji kullanımına ilginin yalnızca bir alt boyutunun anlamlı katkısının olduğu görülmüştür (inovasyon algısı p: 0,000). Heveslilik değişkeni üzerinde en fazla yordayıcılığa inovasyon algısı (,509) sahiptir. Algılanan hizmet kalitesi alt boyutlarından olan heveslilik ile teknoloji takibi ve teknoloji deliliği arasında herhangi bir ilişki yoktur. Durbin Watson katsayısı 1,884 olup, bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasında sorunsuz bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. VIF değerleri incelendiğinde değerlerin 10'dan küçük olduğu, aynı şekilde Tolerans değerlerinin 0,2'den büyük olduğu görülüp, değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu olmadığına işaret eder. Buna göre H₃ hipotezi kabul edilirken, H₇ ve H₁₁ hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 11. Hipotezlerin Kabul/Ret Durumlarını Gösteren Özet Bilgi

Hipotez	Yapı	Kabul/Ret
H1	İnoAlgı → Empati	Kabul
H2	İnoAlgı → Güvenilirlik	Kabul
H3	İnoAlgı → Heveslilik	Kabul
H4	İnoAlgı → FizikiUnsur	Kabul
H5	TeknoTakip → Empati	Kabul
H6	TeknoTakip → Güvenilirlik	Ret
H7	TeknoTakip → Heveslilik	Ret
H8	TeknoTakip → FizikiUnsur	Kabul
H9	TeknoDelilik → Empati	Ret
H10	TeknoDelilik → Güvenilirlik	Kabul
H11	TeknoDelilik → Heveslilik	Ret
H12	TeknoDelilik → FizikiUnsur	Ret

SONUÇ VE ÖNERİLER

Teknolojik yenilikler insan hayatını kolaylaştırmanın yanı sıra ürün ve hizmetleri daha kaliteli hale getirmiş, ürün ve hizmet üretim sürecine müşterilerin daha fazla dahil olmasını sağlamıştır. Dördüncü endüstriyel devrim olarak adlandırılan Endüstri 4.0, sahip olduğu dijital araçların müşteri memnuniyetini önceleyen, hizmet kalitesini arttıran yapısıyla bu teknolojileri kullanan işletmelere rekabet üstünlüğü kazandırmış, onları 'en çok tercih edilen' işletme sınıfına sokmuştur. Bu araştırmada da Endüstri 4.0 teknolojilerini kullanan otel işletmelerinin hizmet kalitelerinin yükselip yükselmediği, müşterilerin hizmet kalite algılamalarına etkisi olup olmadığı araştırılmıştır. Bu kapsamda İstanbul, Isparta, Antalya ve Trabzon'da Endüstri 4.0 teknolojilerini kullanan dokuz otelin müşterileri ile yüzyüze anket yapılmıştır. Servqual ölçeği ile Teknoloji kullanımına ilgi ölçeklerinin kullanıldığı çalışma sonucunda araştırmaya katılanların %62,3'ü teknolojik yeniliklere ilgi duyduğu, yarısına yakınının (%49,2) Endüstri 4.0 hakkında az da olsa bilgisinin olduğu, %16'sının ise bu teknolojiler hakkında derin bilgisi olduğu gözlemlenmiştir. Dijital teknolojileri kullanan otele yeniden gelme düşüncesine bakıldığında katılımcıların %65,8'inin yeniden gelebileceği, %28,1'inin ise kesinlikle yeniden gelmek istediğini belirttikleri görülmüştür.

Turizm sektörünün ve otel işletmelerinin dijital teknolojilerden yararlanmaları konusundaki görüşlere bakıldığında katılımcıların %36'sı teknolojinin faydalı olduğunu ve işleri kolaylaştırdığını, %26,5'inin otel işletmelerini rekabetçi hale getirdiğini, %25,5'inin hizmet kalitesine doğrudan etki ettiğini düşünmektedir. Buna karşılık katılımcıların %6'sının teknolojinin karmaşık olduğunu, %4,6'sının teknolojinin korkuttuğu ve insan hayatına müdahale ettiğini, %0,6'sının teknolojinin faydalı olmadığını düşündüğü ortaya çıkmıştır.

Teknoloji kullanımına ilgi ile hizmet kalitesi algılaması arasında yapılan korelasyon sonucunda aralarında orta düzeyli pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca hizmet kalitesi algılamalarında müşterilerin en çok fiziksel unsurlara dikkat ettiği ve en yüksek ortalamaya fiziksel unsurların sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca aralarında en güçlü ilişki bulunan boyutların inovasyon algısı ile empati, güvenilirlik ve fiziksel unsurlar olduğu görülmüştür.

Teknoloji kullanımına ilginin, 'fiziksel unsurlar' üzerindeki etkisini test etmek amacıyla yapılan regresyon analizleri sonucunda teknolojiyi takip eden ve inovasyon algısına sahip müşterilerin fiziksel unsurları daha kaliteli algıladığı, otelin binasını, iç ortamını, kullanılan malzeme ve eşyaları daha yüksek düzeyde kaliteli olarak gördüğü ortaya çıkmıştır. Teknoloji delisi olmak fiziksel unsurlar boyutunu etkilememektedir. Buna göre H_4 ve H_8 kabul edilirken, H_{12} reddedilmiştir.

Teknoloji kullanımına ilginin hizmet kalitesi algılaması boyutlarından olan 'empati' üzerindeki etkisini test etmek amacıyla yapılan regresyon analizleri sonucunda teknolojiyi takip eden ve inovasyon algısına sahip müşterilerin sorunlarının daha hızlı çözüldüğünü, hizmetlerin yerinde ve zamanında yerine getirildiğini, verilen sözlerin daima tutulduğunu algıladıkları ortaya çıkmıştır. Teknoloji delisi olmak empati boyutunu etkilememektedir. Buna göre H_1 ve H_5 kabul edilirken, H_9 reddedilmiştir.

Teknoloji kullanımına ilginin hizmet kalitesi algılaması boyutlarından olan 'güvenilirlik' üzerindeki etkisini test etmek amacıyla yapılan regresyon analizleri sonucunda inovasyon algısına sahip, teknoloji delisi olan müşterilerin kendilerine daha hızlı hizmet verildiğini, çalışanların her zaman kendilerine yardımcı olduklarını, kendilerini güvende hissettiklerini ve çalışanların davranışlarının onlara güven verdiğini düşünmektedirler. Teknolojiyi takip etmenin güvenilirlik boyutu üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Buna göre H_2 ve H_{10} kabul edilirken, H_6 reddedilmiştir. Teknoloji kullanımına ilginin hizmet kalitesi algılaması boyutlarından olan 'güvence/heveslilik' üzerindeki etkisini test etmek amacıyla yapılan regresyon analizleri sonucunda inovasyon algısına sahip müşterilerin otel çalışanlarının hizmetleri yerine getirirken daha istekli olduklarını, daha saygılı ve kibar olduklarını, her müşteriyle kişisel olarak ilgilendiklerini ve müşterilerin özel isteklerini karşıladıklarını düşünmektedir. Teknolojiyi takip etmenin ve teknoloji delisi olmanın heveslilik boyutu üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Buna göre H_3 kabul edilirken, H_7 ve H_{11} reddedilmiştir.

Araştırma sonucunda otel yöneticilerine ve turizm profesyonellerine sunulabilecek öneriler şu şekilde ifade edilebilir:

- Otelde konaklayacak müşterilerin teknolojiye ilgi duyan müşterilerden oluşması ve inovasyon algısına sahip olması algılanan hizmet kalitesini etkilemektedir. Buna göre otelde kullanılan teknolojilerin teknoloji severlere doğru şekilde iletilmesi ve anlatılması bu müşterilerin otele çekilmesinde önem taşımaktadır.

- Endüstri 4.0 teknolojileri otellerin en çok fiziksel unsurlarının algılanan kalitesini arttırmakta ve otel çalışanlarının davranışlarına yönelik güvenilirlik duygularını arttırmaktadır. Buna göre uygulanan teknolojik yeniliklerin otel odaları ve restoran gibi daha görünür yerlerde uygulanması algılanan kalite düzeyini ve müşterilerin memnuniyetlerini artırabilir.

- Otel içerisinde Endüstri 4.0 araçlarını kolaylıkla kullanabilen personelin bulunması, otelin algılanan hizmet kalitesi açısından son derece önemlidir. Bu anlamda gerekli hizmet içi eğitimlerin verilmesi, personelin otel dışında teknolojik yenilikler konusunda düzenlenen kongre ve konferanslara katılması, otelin kendi çalışanları için teknolojik workshop'lar düzenlemesi kalifiye personelin oluşmasına katkısı olacaktır. Kalifiye

personel endüstri 4.0 araçlarını daha rahat, daha başarılı bir şekilde kullanarak sunduğu hizmeti müşteriye göre kişiselleştirebilme imkânı yakalayacaktır.

- Endüstri 4.0 araçları otel içinde sunulan hizmetlerin çalışanlar tarafından daha hevesli, daha istekli ve heyecanla yerine getirilmelerine yardımcı olmaktadır. Menülerin ve restorandaki masaların dijitalleşmesi, otel müşterilerine özel bir otel içi aplikasyonun kullanılması, oda kapılarının ve odadaki eşyaların ses komutuyla çalışması veya mobilden yönetilmesi çalışanların müşterilere daha hevesli, daha kibar ve saygılı hizmet sunmalarını sağlayabilecektir.

- Bu araştırmanın amacına uygun olarak endüstri 4.0 araçlarının müşterileri daha mutlu ettiği, daha yüksek hizmet seviyesine ulaştırdığı, müşterilerine kendilerini rahat hissettirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum endüstri 4.0 araçlarının hem otellere teknolojiyle ilgilenen müşterileri çektiğini hem de algılanan hizmet kalitesini etkilediğini göstermektedir.

EXTENDED SUMMARY

Digitalization is seen as one of today's most challenging but also one of the most beneficial competitive tools for businesses. Digitization, which has an effect on all aspects of daily life, provides advantages such as increased efficiency and quality, shortening the development time of new products, providing customer satisfaction and creating loyalty. The definition of digitalization with Industry 4.0, which is the new industrial development, has increased the interest in this field, and researchers have studied the effects of this new development. The tourism sector benefits the most from the innovations and opportunities brought by the concept of Industry 4.0 (Mil and Dirican, 2018; Okatan and Yıldırım, 2021). The labor-intensive nature and fragile nature of tourism has been moved to a different dimension with digitalization, enabling people working in tourism to be more customer-oriented, more personal, faster and solution-oriented in their service offerings. In addition, digital tools have acted as a buffer to prevent income loss for tourism in the face of unexpected events such as natural disasters, crises, epidemics. During the Covid-19 period, it has been possible for people to have less contact while in tourism activities, and for all tourists, especially hotel customers, to take a vacation and take protective measures thanks to digital tools. The customer-centric nature of Industry 4.0 tools (internet of things, 3D printers, simulation, virtual reality, augmented reality, robotic systems, cloud computing, big data and data analytics) has satisfied the customers of the businesses using these tools at a higher level, and increased customer satisfaction resulted in more revenue and profits.

In this study, the service quality perceptions of customers staying in hotels using Industry 4.0 tools were measured, and the effect of digital tools on customers' perceptions of quality was investigated. In this context, nine hotels using digital technologies were determined in Istanbul, Isparta, Antalya and Trabzon, four cities in Turkey, and a face-to-face survey was conducted with 313 customers who stayed at these hotels for at least one night. The scales of 'Interest in the Use of Technology' and 'SERVQUAL' were used in the research. As a result of the study, it was found that the perceived service quality for the physical elements and reliability of the hotels using digital technologies is high. Hotels using the latest technology provide faster and higher quality service to their customers, make their customers happy and satisfied, the behaviors of the

employees make the customers feel safe and enable the customers to perceive the visible and tangible elements of the hotel with higher quality. In addition, it has been revealed that hotel businesses using industry 4.0 tools are preferred by customers who have the most innovation perception and follow technology, and these customers have high service quality perceptions regarding the physical elements of the hotel and its reliability. Another result that emerged as a result of the research was that using industry 4.0 tools affected the behavior of hotel customers to come back to the hotel, and it was seen that those who prefer these hotels consist of customers who have knowledge about industry 4.0.

When we look at those who stay in hotels that use technological developments, the largest percentage is those who stay in hotels in Istanbul. Antalya and Isparta cities follow right after. While the probability of returning customers to hotels using Industry 4.0 technologies is 65.8%, the rate of those who say they will definitely come is 28.1%. Participants were asked about their opinions on the use of digital technologies by hotel businesses, and most of the participants said that technology makes things easier (36%), makes hotel businesses more competitive (26.5%) and has a direct impact on service quality (25.5%).

It is thought that the results of the study will be important in terms of showing the effect of digital tools in the tourism sector, encouraging more hotels to use digital tools, and showing that they positively affect the service quality of customers. It is thought that this study will both contribute to the literature and its results will be beneficial, since there are few studies that combine Industry 4.0 applications and service quality perceptions. In addition, the results of the study contain important clues for those working in the tourism sector.

As a result of the research, suggestions that can be presented to hotel managers and tourism professionals can be expressed as follows:

- The fact that the customers who will stay at the hotel consist of customers who are interested in technology and have a perception of innovation affect the perceived service quality. Accordingly, it is important to accurately convey and explain the technologies used in the hotel to technology lovers in attracting these customers to the hotel.

- Industry 4.0 technologies increase the perceived quality of the most physical elements of hotels and increase the sense of reliability for the behavior of hotel employees. Accordingly, the application of technological innovations in more visible places such as hotel rooms and restaurants can increase the perceived quality level and customer satisfaction.

- The presence of personnel who can easily use Industry 4.0 tools in the hotel is extremely important in terms of the perceived service quality of the hotel. In this sense, providing necessary in-service trainings, participating in congresses and conferences held outside the hotel on technological innovations, and organizing technological workshops for the hotel's own employees will contribute to the formation of qualified personnel. Qualified personnel will have the opportunity to personalize the service they offer by using industry 4.0 tools more comfortably and successfully.

- Industry 4.0 tools help the employees to perform the services offered within the hotel more enthusiastically, more enthusiastically and enthusiastically. The digitalization of menus and tables in the restaurant, the use of an in-hotel application specific to hotel customers, the operation of room doors and furniture in the room with voice command or management from mobile will enable employees to provide more enthusiastic, polite and respectful service to customers.

- In accordance with the purpose of this research, it has been concluded that industry 4.0 tools make customers happier, reach a higher service level, and make customers feel comfortable. This shows that industry 4.0 tools both attract technology-interested customers to hotels and affect perceived service quality.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur. Bu araştırma için Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 27.04.2023 tarihli ve 101 nolu kararı ile etik izin alınmıştır.

Yazar Katkı Oranı: Sorumlu Yazar Yıldırım Yıldırım'ın katkı oranı %60, ikinci yazar Dönüş Okatan'ın katkı oranı %40'tır.

KAYNAKÇA

- Atar, A. (2019). Dijital dönüşüm ve turizme etkileri. Sezgin, M., Özdemir Akgül, S. & Atar, A. (Eds.), içinde, turizm 4.0 dijital dönüşüm (Ss. 99-114). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Benckendorff, P.J., Sheldon, P.J. & Fesenmaier, D.R. (2014). Social media and tourism. Benckendorff, P.J., Sheldon, P.J. And Fesenmaier, D.R. (Eds), in tourism information technology (Pp. 120-147). Wallingford UK: CABI.
- Benyon, D., Quigley, A., O'Keefe, B. & Riva, G. (2014). Presence and digital tourism. *AI & Society*, 29, 521-529.
- Dredge, D., Phi, G., Mahadevan, R., Meehan, E. & Popescu, E.S. (2018) Digitalisation in tourism: in-depth analysis of challenges and opportunities. Low Value Procedure GRO-SME-17-C-091-A for executive agency for small and medium-sized enterprises (EASME) virtual tourism observatory. Aalborg University, Copenhagen
- Dubey, A.K. (2016). Future technology and service industry: a case study of travel and tourism industry. *Global Journal Of Enterprise Information System*, 8(3), 65-69.
- Gelter, H. (2017). Digital tourism- an analysis of digital trends in tourism and customer digital mobile behaviour for the visit arctic europe project. <https://Archipelagobusiness.Nu/Rapporter/Digital-Tourism-An-Analysis-Of-Digital-Trends-In-Tourism-And-Customer-Digital-Mobile-Behaviour/>
- Globaldata. (2018). *Globaldata's favorite Innovations Of 2018* https://www.aaa.org/index.php?checkfileaccess=/Wp_Content/uploads/2019/01/globaldata-fav-innovations-2018.pdf
- Güneş, E., Bayram, Ş. B., Özkan, M. & Nizamlıoğlu, H. F. (2018). Gastronomy four zero (4.0). *International Journal Of Environmental Pollution And Environmental Modelling*, 1(3), 77-84.

- Koo, C., Gretzel, U., Hunter, W. C. & Chung, N. (2015). The role of it in tourism. *Asia Pacific Journal Of Information Systems*, 25(1), 99-102.
- Köklü N., Büyüköztürk, Ş. & Bökeoğlu, Ö. Ç. (2006). *Sosyal bilimler için istatistik*, Ankara: Pegem Yayıncılık
- Mantihal, S., Kobun, R. & Lee, B.-B. (2020). 3d food printing of as the new way of preparing food: a review. *International Journal Of Gastronomy And Food Science*, 22(2020), 100260
- Mesci, Z. (2019). Turizm işletmelerinde yenilik yönetimi, Yıldırım, Y. (Ed.), İçinde yenilik yönetiminde multi disiplinler yaklaşımlar (Ss.203-234), Ankara: Nobel Yayıncılık
- Mil, B. & Dirican, C. (2018). Endüstri 4.0 teknolojileri ve turizme etkileri. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 3(1), 1-9.
- Munar, A.M. & Gyimóthy, S. (2013). Critical digital tourism studies. in tourism social media: transformations in identity, community and culture (Pp. 245-262). Emerald Group Publishing.
- OECD Report. (2018). *Tourism Trends And Policies 2018*. Paris: OECD Publishing
- Okatan, D. & Yıldırım, Y. (2021). Endüstri 4.0 teknolojilerinin turizm sektörüne yansımaları, *Journal Of Tourism Intelligence And Smartness*, 4(2), 168-185
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. & Berry, L. (1988). Servqual: a multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal Of Retailing*, 16(1), 12-40.
- Poon, A. (1993). *Tourism, Technology And Competitive Strategies*, UK: CABI Publishing
- Ricci, I., Derossi, A. & Severini, C. (2019). 3d printed food from fruits and vegetables. Godoi, F.C., Bhandri, B.R., Prakash, S., Zhang, M. (Eds.), İçinde fundamentals of 3d food printing and applications (Pp. 117-149), *Academic Press*, Elsevier.
- Şanlıöz, K., Dilek, E. & Koçak, N. (2013). Değişen dünya, dönüşen pazarlama: türkiye turizm sektöründen öncü bir mobil uygulama örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 250-260
- Tscheu, F. & Buhalis, D. (2016). Augmented reality at cultural heritage sites. proceedings of the international conference of information and communication technologies in tourism, Bilbao/Spain, February 2-5, (Pp. 607-619). Springer International Publishing.
- Uriely, N. (2005). The tourist experience: conceptual developments. *Annals Of Tourism Research*, 32(1), 199-216.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2014). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*, Dördüncü Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık
- Yovcheva, Z., Buhalis, D. & Gatzidis, C. (2013). Engineering augmented tourism experiences. proceedings of the international conference on information and communication technologies in tourism, Innsbruck/Austria, January 22-25, (Pp. 24-35) Springer Berlin Heidelberg.
- Zincirkıran, M. & Tiftik, H. (2014). Innovation or technological madness? a research on the students of business administration for their preferences of innovation and technology. *International Journal Of Academic Research In Business And Social Sciences*, 4(2), 320-336
- Zoran, A. (2019). Cooking with computers: the vision of digital gastronomy [Point Of View]. Proceedings Of The IEEE, 107(8), 1467-1473.
- Zsarnoczky, M. (2018). The digital future of the tourism & hospitality industry, Boston Hospitality Review, 6(2018), 1-9 <https://www.bu.edu/bhr/files/2018/06/The-Digital-Future-Of-The-Tourism-And-Hospitality-Industry.Pdf>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

FEMALE ROLES REVISITED IN LADY MARY WROTH'S *PAMPHILIA TO AMPHILANTHUS*

Azime PEKŞEN YAKAR

Dr.

azimepeksen@hotmail.com

0000-0002-5727-813X

Atıf / Citation: Yakar A. P. (2023). Female roles revisited in lady mary wroth's pamphilia to amphilanthus. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS)*, 12(1), 93-103

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1119689>

Abstract

Lady Mary Wroth (1587-1653) was an English noblewoman and one of the significant literary figures of the English Renaissance. She is renowned for her works, namely, *Love's Victory* (c. 1620), *The Countess of Montgomery's Urania* (1621), and *Pamphilia to Amphilanthus* (1621). In *Pamphilia to Amphilanthus*, Lady Mary Wroth challenges the patriarchal ideology that excludes women both as sonneteers and lovers who are able to express their love in Petrarchan sonnet tradition. The dominant tradition centralizes the male lovers and marginalizes women as idealized silent beloveds. Thus, it transforms female characters into docile objects to be loved by their male lovers. In order to confront the misogynistic treatment of these concepts of female author and lover in the sonnet tradition, Lady Mary Wroth writes within and against the sonnet tradition and manipulates the masculine genre to insert the female voice into it. First, she assumes submissive roles the dominant tradition appropriates. She negotiates these roles and accordingly manipulates them to her own advantage. Her contestation and later manipulation of these traditional roles create opportunities to resist the oppression she faces by rewriting the disempowering tradition. Hence, she subverts the limited roles of female characters in the dynamics of sonnet tradition by employing specific strategies. In this regard, this article analyzes Lady Mary Wroth's strategies of subversion of the conventional roles for female characters in *Pamphilia to Amphilanthus* and explores Wroth's poetic innovations that challenge the gendered concept of the male poet in the sonnet tradition.

Key Words: Lady Mary Wroth, *Pamphilia to Amphilanthus*, Renaissance poetry, Sonnet tradition, Female poet

LADY MARY WROTH'UN *PAMPHILIA*'DAN *AMPHILANTHUS*'A BAŞLIKLİ ESERİNDE KADIN ROLLERİNİN YENİDEN ELE ALINIŞI

Öz

Lady Mary Wroth (1587-1653) bir İngiliz asilzadesi ve İngiliz Rönesansı'nın önemli edebi figürlerinden biridir. Lady Mary Wroth Aşkın Zaferi (*Love's Victory*) (c. 1620), Montgomery'nin Urania Kontesi (*The Countess of Montgomery's Urania*) (1621) ve Pamphilia'dan Amphilanthus'a (*Pamphilia to Amphilanthus*) (1621) başlıklı eserleriyle tanınır. *Pamphilia'dan Amphilanthus'a* başlıklı eserinde Lady Mary Wroth kadınları hem şair hem de aşklarını Petrarca sone geleneği çerçevesinde ifade edebilen âşık olarak dışlayan ataerkil ideolojiye meydan okur. Egemen gelenek erkek âşıkları merkezileştirirken kadınları idealize edilmiş sessiz sevgililer olarak marjinalleştirir. Böylece kadın karakterleri erkek âşıkları tarafından sevicek uysal nesnelere dönüştürür. Lady Mary Wroth, sone geleneğinde kadın yazar ve âşık kavramlarının antifeminist muamelesine karşı koymak için, hem sone geleneği dahilinde hem de ona karşı yazar ve eril türü manipüle ederek ona kadın sesini dahil eder. İlk olarak, egemen geleneğin benimsediği itaatkâr rolleri üstlenir. Bu rolleri tartışır ve akabinde güçsüzleştirilen geleneği yeniden yazarak bunları kendi yararına olacak şekilde manipüle eder. Bu geleneksel rollere karşı mücadelesi ve daha sonra bu rolleri manipülasyonu karşılaştığı baskıya direnmek için fırsatlar yaratır. Dolayısıyla, belirli stratejiler kullanarak kadın karakterlerin sınırlı rollerini sone geleneğinin dinamikleri içinde altüst eder. Bu bağlamda, bu makale *Pamphilia'dan Amphilanthus'a* başlıklı eserde Lady Mary Wroth'un kadın karakterlere biçilen geleneksel rolleri yıkma stratejilerini incelemektedir ve Wroth'un sone geleneğindeki cinsiyetçi erkek şair kavramına meydan okuyan şiirsel yeniliklerini araştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lady Mary Wroth, *Pamphilia'dan Amphilanthus'a*, Rönesans şiiri, Sone geleneği, Kadın şair

INTRODUCTION

This paper aims to examine that Lady Mary Wroth negotiates women's position in the sonnet tradition and forms strategies to challenge the dominant ideologies disempowering women in *Pamphilia to Amphilanthus*. Lady Mary Wroth's *Pamphilia to Amphilanthus* could be analyzed within a wide range of theoretical frameworks. This paper makes use of the concept of rewriting in its analysis of the sonnet sequence and aims to offer a comprehensive study of Lady Mary Wroth's strategies of subverting patriarchal boundaries set by the sonnet tradition and other societal factors that disempower the women poets and banish them from the literary circles. To this end, the paper analyzes *Pamphilia to Amphilanthus*, the first sonnet sequence written by a woman poet, by discussing Lady Mary Wroth's innovations of particular patterns of the tradition such as the arrangement of her poems as a crown and the novel themes she employs in her work. The innovations and subversive themes Lady Wroth adopts in *Pamphilia to Amphilanthus* are explored as Lady Wroth's strategies to establish a female poetic subjectivity to insert her voice into a tradition that silences and marginalizes women as objects to be adored and idealized.

1. THE CONCEPT OF REWRITING AS REVISION AND SUBVERSION

Rewriting is generally defined as the process of writing an old text again. *Oxford English Dictionary* defines it likewise: "Write (something) again so as to alter or improve it" (2022). This definition also explains the possible functions of the act of rewriting; that is, it may change the earlier work or improve it. Then, one can deduce from this definition that rewriting a text may offer alternative readings and present an improved interpretation of the former text. In fact, there may be a plenty of objectives of the rewritings: "there are manifestly many different intentions behind the act of adaptation: the urge to consume and erase the memory of the adapted text or to call it into question is as likely as the desire to pay tribute by copying" (Hutcheon, 2006: 7).

Therefore, on the one hand, some rewritings may aim to destroy the previous text. On the other hand, some may intend to appreciate the earlier text and pay homage to it.

Rewriting has been employed as a tool to expose the misrepresentations of the disempowered groups in the pre-existent texts. Hence, rewriters have the opportunity to revise the source text and correct these misrepresentations. Thus, as McClinton states in a different context, rewriting a text is considered “a task that simultaneously looks back into the past and forward into the future” (2001: xi). By this way, rewritings could be a means of resistance against the power holders for the unprivileged groups.

One of the unprivileged groups who were mostly misrepresented or unrepresented in the masculine literary tradition is women. In this regard, in her seminal article entitled “When We Dead Awaken: Writing as Re-Vision,” Adrienne Rich believes rewriting is such an important act that she defines it as an “act of survival” for women (1972: 18). That is, for Rich, “[r]evision – the act of looking back, of seeing with fresh eyes, of entering an old text from a new critical direction – is for us more than a chapter in cultural history: it is an act of survival” (1972: 18).

In spite of the fact that talking of feminism(s) in the early modern period in England is an anachronistic act, what Lady Mary Wroth does in her sonnet sequence can be deemed as rewriting with a feminist stance. She does not model her rewriting on an earlier text and does not rewrite a pre-existent text, yet it can be maintained that she rewrites the dynamics of a well-established tradition in a subversive manner. To be able to analyze her sonnets as rewriting, the conditions of the period she lived in, the concept of female authorship, and her familial issues need to be explained thoroughly.

2. LADY MARY WROTH’S LIFE, WORKS, AND POETIC CAREER

Lady Mary Wroth (1587-1653), the daughter of the poet Robert Sidney and the niece of Sir Philip Sidney and Lady Mary, Countess of Pembroke, who is generally considered the mentor of Wroth, is an extraordinary literary figure of the English Renaissance concerning her life including the scandalous relationship with her cousin and her productive literary career. She wrote in a variety of genres such as a play, sonnet, and prose fiction. Her oeuvre involves the first complete sonnet sequence written by a woman, *Pamphilia to Amphilanthus* (1621), *The Countess of Montgomery’s Urania* (1621), a prose romance, and a play titled *Love’s Victory* (c. 1620). Within the range of her works, it can be stated that she employs women as her main characters and the central topic of her literary pieces.

As Lady Mary Wroth was a member of one of the significant families of the time, Sidney family, she grew up in an atmosphere of literature and art. She enjoyed formal education at an age when most of the women did not have access to education. She was educated by private tutors at home. Thanks to her family connections, she was pretty familiar with the important figures of the literary circle, and she had the opportunity to have access to humanist and classical literature as well as the unpublished literary works of both Sir Philip Sidney and Mary Sidney (Bear and Bear, 1992: 2). She also participated in royal celebrations and some court masques, one of which was Ben Jonson’s *The Masque of Blackness* thanks to which Jonson took an interest in her writing (Bear and Bear, 1992: 2). Jonson was so much influenced by her works that he honoured her with dedicating

The Alchemist to her, stating that he became “a better lover and a much better Poet” (qtd. in Bear and Bear, 1992: 2) thanks to her sonnets.

Lady Wroth’s marriage to Sir Robert Wroth was mainly depicted as an unhappy one. His death made Lady Mary Wroth’s miserable life even worse for the reason that her husband’s death left her with massive debt and a son who died very young (Hannay, *Mary Sidney*, 2010: 163). She also had two children whose father was her cousin William Herbert, Earl of Pembroke. Lady Mary Wroth’s extramarital relationship with her cousin influenced *Pamphilia to Amphilanthus* substantially. It is highly probable that William Herbert is fictionalized in the persona of Amphilanthus. Her giving birth to two illegitimate children caused her banishment from the court circles. Despite her knowledge that her extramarital relationship and births without wedlock would make her life difficult, her pursuit of love and desire may be considered an indication of her fondness for autonomy and independent lifestyle. Despite her free spirit and fondness for her independence and arduous pursuit of her dreams, she was not able to break away from the gender expectations of her time. As she transgressed the allotted roles for women, she was harshly condemned by society and banished from specific circles because of her scandalous relationship with her cousin. *Pamphilia to Amphilanthus* had its share of arrows of criticism for including her illicit love for her cousin as the central theme of the sequence.

Lady Mary Wroth was also extraordinary in that she created a consciousness of authorship. She did not assess her gender as an obstacle to her literary career, and she published her works with her own name instead of fabricating a pseudonym, which was quite common among female authors and poets of her time. Indeed, Wroth gained self-confidence in the literary arena due to her family’s legacy since several members of the Sidney family were tightly connected to literature. As Hannay clarifies Wroth’s self-confidence as a female poet, “when Wroth began to write, she saw herself not merely as a woman, but as a Sidney woman with a clear sense of poetic authority in her lineage” (1991: 16). With the encouragement she attained from her family’s substantial legacy, Lady Mary Wroth transgressed the genres, which were allotted for female authors such as lyrics, translations, and religious writings (Hannay, 1991: 16). She also produced and published works in the masculine genres, and she employed female protagonists alternatively to the male ones (Hannay, 1991: 16; Lewalski, 1991: 17).

Her first romance in prose, titled *The Countesse of Mountgomerie Urania* was printed in 1620 or 1621. This romance narrates Pamphilia’s adventures, the Queen of Pamphilia and her lover Amphilanthus. *Pamphilia to Amphilanthus* including songs and sonnets was added at the end of the romance (Hannay, 2010: 230). Urania is the name of a character in Sir Philip Sidney’s *Arcadia*. So, she may have intended to continue Sidney’s incomplete romance as her aunt had finished his *Psalmes* (Hannay, 2010: 230). Her intention to write *Urania* cannot be known for certain, but it costs her much. Since people drew parallels between the adventures of Pamphilia and Amphilanthus and the plots in the Court of James, Lady Mary Wroth “was ordered to withdraw the book from sale, and it was never reprinted” (Bear and Bear, 1992: 2). The publication was considered a scandal and severely harmed Lady Mary Wroth’s already stained reputation.

The reason for Lady Wroth’s condemnation for publishing her work even without her knowledge is critically related to the Renaissance notion of a woman writer. Margaret W.

Ferguson, who analyzes the concept of woman as a writer in the Renaissance period thoroughly in her seminal chapter, maintains that the concepts of authorship were “unstable and complex” (1995: 143) throughout Medieval and Renaissance periods. Women’s relation to these “unstable and complex” concepts of authorship is even “eccentric,” and the phrases such as “woman writer” and/or “woman author” indicate that these concepts are sternly gendered (Ferguson, 1996: 145). Also, the phrase “woman writer” is contradictory according to the masculine and feminine code of behavior in the Renaissance period. According to the roles and behaviors attributed to each gender, women are expected to be silent, obedient, chaste, and meek. As publication is considered self-exposure, women cannot risk their reputation by publishing. Therefore, writing and publishing can only be masculine activities that immediately exclude women (as writers). As Ferguson further comments, the silence of women in literature is not accidental (1996: 153). The definition of writing as an exact masculine domain, which can only be occupied by male writers, reinforces the effects of such gendered notions. In Ferguson’s words, “pens were repeatedly likened to men’s weapons by international sex of writers who made their living by writing and teaching; and in English, the pun on “pen” and “penis” makes the metaphor of the pen as a weapon a particularly gendered concept” (1996: 152). Definitions of masculinity and femininity are constructed rigidly, and these sharp divisions are employed to exclude women writers from the literary arena systematically because of the idea that “[w]omen should use needles rather than pens” (Ferguson, 1996: 153). Areas such as philosophy and literature are considered “inappropriate” for women for “they may produce self-expression” (Clare, 1998: 38), and it may be “equated with self-exposure” (Pekşen Yakar, 2021: 199). Accordingly, it is perceived as “a kind of sexual self-display” (Mermin, 1990: 336), and women poets’ works are renounced. The exclusion of women from literature and philosophy is contradictory *per se* because humanist learning and tradition do address women as much as it does men. The humanist idea that women should also be taught to write does not necessarily mean women had sufficient intellectual capacity to write. Rather, it aims to control “a defective and potentially unruly sex” (Ferguson, 1996: 154). Therefore, women writers are considered “docile user[s] of the pen” who should be attentive to men’s instructions, and they are only allowed to copy men’s writings (Ferguson, 1996: 154).

3. LADY MARY WROTH’S TREATMENT OF FEMALE ROLES IN *PAMPHILIA TO AMPHILANTHUS*

In an age that excludes women (as writers) from the literary tradition and strategically includes them as the ideal, unattainable and *silent* ladies in literary texts, Lady Mary Wroth challenges the tradition from within. She adopts the traditional norms in her sonnet sequence and subverts them by including her innovative techniques and themes even though this results in her notorious reputation causing insults on her works and personality.

What makes Mary Wroth different from her contemporaries is the perspective she adopts and her acceptance of and challenge to the tradition simultaneously. As Roberts asserts,

Lady Mary Wroth’s contemporaries recognize that her verse belonged to the Petrarchan tradition and strongly identifies her as Sir Philip Sidney’s successor . . . . Despite early seventeenth century fashion of hard lines and metaphysical wit, Lady Mary chose to reach back to a much older poetic model. Although her

sonnet collection uses the voice of a female persona, the sequence contains many Elizabethan elements, especially in its structure, diction and imagery. (1983: 41)

Wroth as a skilful sonneteer follows the rules of Petrarchism conscientiously and later confronts the traditional rules since she is aware of the fact that she would be able to challenge Petrarchan discourse within the tradition. Her challenge begins with her choice of a speaker, Pamphilia, which means “all-loving” while Amphilanthus suggests “lover of two” (Bolam, 2003: 259). While Wroth characterizes Pamphilia as a constant and loyal lover, she attributes Amphilanthus the opposite values.

Evidently, Lady Mary Wroth follows her Sidney blood in her writing and primarily uses traditional Elizabethan elements in her works. At the same time, as Roberts notes, she introduces the female voice into the male tradition. Similar to what Sidney describes in the character of Astrophel, Wroth reflects Pamphilia’s “internal struggle between rebellion and submission to love” (1983: 46). Nonetheless, Sidney’s Stella is described as virtuous, but Wroth’s Pamphilia describes Amphilanthus as inconstant (Roberts, 1983: 46).

These concepts of constancy and inconstancy are the prevailing themes in Wroth’s sonnet sequence. In very general terms, as their names also suggest, constancy as a universal virtue is regarded as one of Pamphilia’s characteristics, yet Amphilanthus is defined as an inconstant lover (Bear and Bear 2, 1992: 5). Pamphilia is presented to the reader as the epitome of virtue and the embodiment of Griselda, who is deemed the universal symbol of virtue. Yet, Amphilanthus fails in this virtue. This discrepancy between the lover and the beloved, which constitutes the major plot of the sequence, has attracted academic attention. Academic analyses generally agree on the idea that Pamphilia is empowered with her identification with the theme of constancy. Nevertheless, Gary Waller believes that her association with the theme of constancy creates restraint on her (1993: 209). Waller states,

constancy seems to be a role forced upon a woman in a dangerous or determined environment, a defensive posture at best, an assigned and unavoidable role within an aggressively patriarchal situation at worst. In her constancy, Pamphilia has internalized the residual female role of possessing a “faith untouch’d, pure thoughts . . . where constancy bears sway” [...] and even the resignation of traditional religion. (1993: 209)

As seen in this quotation, Waller engages with the theme of constancy and analyzes it as a role generating a burden on woman. In sonnet 7, for instance, she is depicted as yearning for a loving heart, but nothing can satisfy her need. Yet, she still believes she is not powerful enough to give up her love:

No time, no roome, no thought, or writing can
Giue rest, or quiet to my louing heart,
Or can my memory or Phant’sie scan,
The measure of my still renewing smart.
Yet whould I not (deare Loue) thou shouldst depart,
But let my passions as they first began,
Rule, wounde, and please, it is thy choysesst Art,
To giue *disquiet*, which seemes ease to man. (1-8, italics mine)

To Pamphilia, Cupid can only cause “disquiet,” but the divine can give “glory,” which is regarded as a kind of relief from the erotic desire (Waller, 1993: 209):

When all alone, I thinke vpon thy paine,
How thou doest trauell our best selues to gaine,
Then houerly thy lessons I doe learne;
Thinke on thy *glory*, which shall still ascend,
Vntill the world come to a finall end,
And then shall we thy lasting powre dicerne. (9-14, italics mine)

In these lines, constancy is reflected not as a positive virtue to gain and maintain because it is mostly used as an agent of patriarchy to control women and manipulate them in accordance with men’s desire (Waller, 1993: 209).

3.1. Lady Mary Wroth’s Strategies of Writing Within and Against The Tradition

In most of the sonnets, Lady Mary Wroth’s Pamphilia describes how it is to be a woman writer, revealing the woman’s marginal place in the male literary tradition. Sonnet 38 thematizes woman writer’s inferior position in the tradition: “What pleasure can a banish’d creature haue/ In all the pastimes that inuented are/ By wit or learning? . . .” (1-3). She draws attention to the fact that all pastimes are invented by men for men. She defines her situation as banishment. Nonetheless, in sonnet 23, she makes use of her banishment or isolation to her own advantage and subverts them to a pastime activity in which she can engage with her poetic inventions:

When euery one to pleasing pastime hies
Some hunt, some hauke, some play, while some delight
In sweet discourse, and musicke shewes ioys might:
Yet I my thoughts doe farr aboue these prize.
The ioy which I take is, that free from eyes
I sit and wonder at this day-like night,
So to dispose themselues as voyd of right,
And leaue true pleasure for poore vanities.
When others hunt, my thoughts I haue in chase;
If hauke, my minde at wished end doth flye:
Discourse, I with my spirit talke and cry;
While others musicke choose as greatest grace.
O God say I, can thes fond pleasures moue,
Or musicke bee but in sweet thoughts of Loue? (1-14)

Pastimes of hunting, hawking, and playing do not contribute to her poetic invention, but “the pleasures of the inward self” enable her to compose her sonnets (Fienberg, 1991: 176). The third quatrain displays how she “invents” her own sonnets and how she establishes a kind of subjectivity: While the others hunt, she follows her thoughts (line 9). Rather than music, discourse, and hawking, she prioritizes her inward self and aims to improve it. The speaker of the sonnet praises her own “thoughts,” and only her thoughts and inward contemplation empower her and reward her with poetic authority. Nona Fienberg interprets the speaker’s prioritization of the

inward self and thoughts as liberating: “Such a re-evaluation of courtly values offers liberation” because “[i]nstead of being the object seen or spoken of, she declares herself “free from eyes” and discoursing with her spirit” (1991: 176). Thus, the speaker’s valuing and prioritization of her own inward and private world rather than the public (court in this sonnet) liberate her and provide her with time and space to “invent” her poems.

Another equally important point is that the sonnet sequence, both a public and a courtly genre, conveys “social, political, and economic suits in the language of love” (Marotti, 1982: 399). In this respect, *Pamphilia to Amphilanthus* “seems to contest the place of a female speaker within that “public” tradition of Petrarchan verse” (Masten, 1991: 70). In the first sonnet, a dream vision, Pamphilia sees that Venus puts a burning heart in her breast, through which Pamphilia attains the authority as a Petrarchan speaker:

I saw; where sate bright *Venus* Queene of Loue
And at her feete her Sonne, still adding Fire
To burning hearts, which she did hold aboue,
But one heart flaming more then all the rest,
The Goddess held, and put it to my breast. (6-10)

As mentioned above, Lady Mary Wroth follows Petrarchan tradition in her sonnets. Similarly in this sonnet, she uses Petrarchan conceit of a “burning heart” (8), yet she changes it. The lover and the speaker of the sonnet is not a man, but a woman. As can be gathered from the very first sonnet, this sequence both employs the themes and technical achievements of the dominant sonnet tradition and also reacts against it. Her sequence displays how Lady Mary Wroth challenges women’s status in the Petrarchan discourse of love: “I waking hop’d as dreames it would depart/Yet since, O me, a Lover I haue beene” (13-14). In this sonnet, she claims herself as a sonneteer and approves her female authorship.

Lady Mary Wroth contests the women’s silent or *silenced* place in Petrarchan tradition with the persona of Pamphilia and creates herself a place as a sonneteer through the very tradition she refutes. However, this sequence does not seek any publicity; on the contrary, it is a “withdrawal from public signification” (Masten, 1991: 70). Privacy in her sonnets is suggested through familiar images of darkness, night, and sleep. However, the insertion of a heart to the breast of Pamphilia carries utmost importance as this heart symbolizes her authority as a sonneteer, and it may demonstrate the movement towards the inward:

The heart transplant . . . a recurrent image in the English tradition of Petrarchanism, but the insertion it signifies, the movement inward at this inaugural moment, recurs throughout the sequence as a withdrawal into an interiorized corporeal space: “now shut sayd she . . .” (Roberts qtd. in Masten, 1991: 70)

In Sonnet 22, Pamphilia likens herself to Indians: “Like the Indians scorched with the Sunne,/The Sunne which they doe as their God adore” (lines 1-2). However, Pamphilia prefers to “. . . weare the marke of Cupids might/ In hart as they in skin of Phoebus light,/Not ceasing offerings to Loue while I lieu” (lines 12-14). The sonnet sequence displays the gradual movement to the private and the withdrawal to the interiorized space. The sonnets, thus, express “a refusal

to speak in the public” rather than “the exhibitionist voice of traditional Petrarchan discourse” (Masten, 1991: 69).

In addition, while comparing herself to the Indians, the speaker of the sonnet 22 thematizes female authorship again. In fact, it is important to note that “Wroth stands out as an author who prioritiz[es] the topics in relation to women” (Aydoğdu Çelik, 2019: 36). It is not extraordinary for her to frequently employ the theme of female authorship. In the sonnet 22, due to “the marke” she carries, she acknowledges Cupid’s power and compares it to the rituals of Indians. Yet, she acknowledges that her worship merely results in “hopes vndone” (line 8):

Like to the Indians scorched with the Sunne,
The Sunne which they doe as their God adore:
So am I vs’d by Loue, for euermore
I worship him, lesse fauors haue I wonne.
Better are they who thus to blacknesse run,
And so can onely whitenesse want deplore:
[Then] I who pale and white am with griefes store,
Nor can haue hope, but to see hopes vndone. (lines 1-8)

The speaker believes that she receives less favour, and Indians’ reward is more satisfactory. She complains that at least “theyr sacrifices receav’ds in sight” (line 9) but hers must be “hid as worthless rite” (line 10). Wroth’s pun on her name “worth/wroth” and on her writing “rite/write,” signify “the intimate entanglement of the activity of writing and the creation of female subjectivity” (Fienberg, 1991: 187-188).

Furthermore, *Pamphilia to Amphilanthus* contains songs, which are strategically scattered among sonnets, most of which provide the transition among sonnets. In them, the speaker creates a community in which women read, write, and support each other’s works. In the songs, Venus, Night, Time, Fortune, Folly, and Philomela appear as authorities from mythology, allegory, and philosophy (Fienberg, 1991: 188). Due to the medium of songs used in the sonnet sequence, she asserts the female voice once more in a utopical vision by using these female figures as authorities. In her utopical community described in the songs, women empower each other and support their own poetic creativity and voices.

3.2. Crown Poems as the Symbol of Wroth’s Poetic Achievement

Another important detail about and a technical achievement of the sonnet sequence is Lady Mary Wroth’s crown poems. According to Miller’s definition,

corona circles back upon itself with questioning couplet of the fourteenth sonnet: “Soe though in Love I fervently doe burne,/In this strange labourinth how shall I turn?” (90). The question in the fourteenth line of the fourteenth sonnet echoes the question in the first line of the first sonnet, completing the circle only to continue it. (1996: 158)

To put it simply, a corona of sonnets is a circle in which each sonnet begins with the last line of the previous sonnet, and this circle is completed by the last sonnet going back to the first line of the first sonnet. In her poetic crown, Wroth “both appropriate[s] and transform[s] the

discursive techniques of her father's and uncle's poetic crowns" (Miller, 1996: 158). Moreover, the complex continuity of crown poems and the labyrinth image she employs in the sequence may suggest Lady Mary Wroth's endless struggles to establish a reputation for herself as a woman sonneteer (Miller, 1996: 158). Indeed, the crown poems denote a crown that Lady Mary Wroth crafted for her struggles, efforts, and achievements as a woman poet of her time.

CONCLUSION

In the English Renaissance period, which is marked by the Petrarchan sonnet tradition, Lady Mary Wroth claims a space for herself as a female sonneteer. The Petrarchan tradition prioritizes male lover over the female. While the male lover is able to express his emotions and experiences, the lady is only described as a passive object to be loved by the male lover. The male lover is the speaker of the sonnets and is free to articulate his love, peace, anger, and jealousy. However, the female lover remains silent, and her perspective is not given.

Lady Mary Wroth's *Pamphilia to Amphilanthus*, a sonnet sequence, is also written within the dominant Petrarchan convention. She makes use of the traditional patterns and themes of the tradition. Nevertheless, Lady Wroth rewrites the dominant Petrarchan tradition's prioritization of the male lover and appoints Pamphilia, the female character, as the lover. In this manner, Lady Wroth as a female sonneteer gives voice to the female lover in this dominant masculine tradition. She both uses the conventions of Petrarchan tradition in her sonnets and also reacts against it within the convention by rewriting the roles of lover in the sonnet tradition.

To be able to confront the dominant convention, Lady Mary Wroth forms quite a few strategies, one of which is the use of her isolation. As she recounts in the sonnets in *Pamphilia to Amphilanthus*, she does not follow common pastime activities and becomes isolated from her friends. Yet, she does not complain at her isolation; on the contrary, she makes use of it as an effective tool to find her own poetic voice. She transforms her isolation into an advantage to discover her poetic voice, and thanks to her isolation, she improves her female poetic voice.

In her isolation depicted in *Pamphilia to Amphilanthus*, she also creates herself a literary space in which she establishes poetic authority for herself, and thereby she is able to subvert and rewrite the traditional themes disempowering the female lover. In this instance, she subverts the theme of constancy. Constancy is mostly given as a male virtue, and fickleness is a label put upon the women. However, Lady Wroth assigns the theme of constancy to Pamphilia, the female lover, instead of Amphilanthus, the male lover.

In conclusion, Lady Mary Wroth, a significant female literary figure of English Renaissance, both writes within and against the dominant Petrarchan sonnet tradition, which presents limited roles for female characters. In this context, Lady Wroth uses her position as a female sonneteer in the tradition and writes sonnets, the speaker of which is Pamphilia, a female lover. She rewrites the traditional motifs and themes used in the sonnets in a subversive manner and innovates them so as to liberate women from the limitations enforced by the tradition in *Pamphilia to Amphilanthus*.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur. Bu araştırma için etik kurul iznine ihtiyaç yoktur.

REFERENCES

- Aydoğdu Çelik, M. (2019). Female agency and criticism of marital practices in lady mary wroth's the countess of montgomery's urania. *MOLESTO: Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 35-59.
- Bear, R. S., & Bear, M. (1992). "Pamphilia to amphilanthus: lady mary wroth." *Renascence editions*. University of Oregon. www.darkwing.uoregon.edu
- Bolam, R. (2003). The heart of the labyrinth: mary wroth's *pamphilia to amphilanthus*. M. Hattaway, (Ed.), *A companion to English renaissance literature and culture*. Blackwell.
- Clare, J. (1998). Transgressing boundaries: women's writing in the renaissance and reformation. M. Shaw, (Ed.), In *An introduction to women's writing: From the middle ages to the present day*. (pp. 37-64). Prentice Hall.
- Ferguson, M. W. (1996). Renaissance concepts of the 'woman writer.' H. Wilcox, (Ed.), In *Women and literature in Britain: 1500-1700*. (pp. 143-169). Cambridge University Press.
- Fienberg, N. (1991). Mary wroth and the invention of female poetic subjectivity. N. J. Miller & G. Waller, (Eds.), In *Reading Mary Wroth: Representing alternatives in early modern England*. (pp. 175-191). The University of Tennessee Press.
- Hannay, M. P. (1991). "Your vertous and learned aunt": the countess of pembroke as a mentor to mary wroth. N. J. Miller & G. Waller, (Eds.), In *Reading Mary Wroth: Representing alternatives in early modern England*. (pp. 35-67). The University of Tennessee Press.
- Hannay, M. P. (2010). *Mary sidney, lady wroth*. Ashgate.
- Hutcheon, L. (2006). *A theory of adaptation*. Routledge.
- Lewalski, B. K. (1991). Writing women and reading the renaissance. *Renaissance quarterly*, 44(4), 792-821.
- Marotti, A. F. (1982). "Love is not love": elizabethan sonnet sequences and the social order. *ELH*, 49(2), 396-428.
- Masten, J. (1991). "Shall o turne blabb?": circulation, gender, subjectivity in mary wroth's sonnets. N. J. Miller & G. Waller, (Eds.), In *Reading Mary Wroth: Representing alternative in early modern England*. (pp. 67-88). The University of Tennessee Press.
- McClinton, J. A. (2001). *Rewriting empire: rewriting canonical british texts from a postcolonial perspective*. PhD Dissertation. The University of Oklahoma.
- Mermin, D. (1990 Summer). Women becoming poets: katherine philips, aphra behn, anne finch. The John Hopkins University Press, *ELH*, 57(2), 335-355.
- Miller, N. J. (1996). *Changing the subject: mary wroth and figurations of gender in early modern england*. The University Press of Kentucky.
- Pekşen Yakar, A. (2021). Anne finch and lady mary montagu as "thieves of language". *Uluslararası Dil Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 198-208. <https://doi.org/10.37999/udekad.910917>
- "rewrite." (2022). <https://www.lexico.com/definition/rewrite>.
- Rich, A. (1972). When we dead awaken: writing as re-vision. *College English*, 34(1), 18-30.
- Roberts, J. A. (1983). Introduction. J. A. Roberts, (Ed.), In *The poems of Lady Mary Wroth*. Louisiana University Press.
- Waller, G. (1993). *English poetry of the sixteenth century*. Longman.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA SITMA
MÜCADELESİ
(1923-1945)

Yavuz HAYKIR

Uğur CANPOLAT

Doç.Dr.Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler
Fakültesi Tarih Anabilim Dalı
yhaykir@firat.edu.tr
 0000-0002-5819-6558

Öğ.Gör. Milli Savunma Üniversitesi Deniz Harp
Okulu Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ABD
ucanpolat@dho.edu.tr
 0000-0002-6029-4499

Atıf / Citation: Haykir Y., Canpolat U., (2023). Erken cumhuriyet döneminde İstanbul'da sıtma mücadelesi (1923-1945). *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(1), 104-128

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1296367>

Öz

İnsanoğlunu uzun yıllardır tehdit eden sıtma, Anadolu coğrafyasında rastlanan yaygın hastalıkların başında gelmekteydi. Özellikle XX. Yüzyılda Anadolu'da meydana gelen savaşlar neticesinde sıtma, birçok bölge ve şehirde ciddi bir yayılma gösterdi. Söz konusu hastalıkla mücadelede kapsamında Osmanlı Devleti'nin başvurduğu yöntemlerin başında kinin kullanımı gelmekteydi. Ancak hastalık Cumhuriyetin ilanı ile kurulan yeni Türk Devletinin de baş etmesi gereken en önemli sağlık sorunlarından olmaya devam etmiştir. Sıtma, başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere cumhuriyetin yönetici kadroları ve halkın neredeyse tamamının ömrünün bir kertesinde karşılaştığı bir hastalıktı. Mevcut durum nedeniyle cumhuriyetin ilanından hemen sonra Anadolu'da oldukça yaygın olan sıtma hastalığıyla mücadele için kapsamlı çalışmalar başlatılmıştır.

Cumhuriyetin ilanından, sıtma mücadele teşkilatının faaliyete başladığı 1929 yılının mart ayına kadar İstanbul'da sıtma ile mücadele çalışmaları belediye teşkilatı tarafından yürütülmekteydi. Teşkilatın faaliyete başlamasıyla birlikte uzman personel bünyesinde yürütülen kapsamlı çalışmalar neticesinde sıtma, İstanbul genelinde kontrol altına alındı. İkinci Dünya Savaşı süreciyle beraber artış gösteren sıtma hastalığına karşı 1945 yılında ülke genelinde Olağanüstü Sıtma Savaşı başlatıldı. Çalışmamızın odak noktası cumhuriyetin ilanından sonra kurulan sıtma teşkilatlarından biri İstanbul Sıtma teşkilatının kuruluşu, teşkilatlanması ve faaliyetlerini içermektedir.

Anahtar Kelime: Sıtma, İstanbul, Sivrisinek.

MALARIA STRUGGLE IN ISTANBUL DURING THE EARLY TURKISH REPUBLICAN PERIOD (1923-1945)

Abstract

Malaria, which has been threatening mankind for many years in the world, was one of the most common diseases encountered also in the Anatolian geography. Especially as a result of the wars that took place in Anatolia in the 20th century, malaria seriously spread in many regions and cities there. The use of quinine was a foremost method among others used by the Ottoman Empire in the fight against this disease. However, the disease continued to be one of the most important health problems that even the new Turkish State, established with the proclamation of the Turkish Republic, had to deal with. Malaria was a disease that the administration of the republic, especially Gazi Mustafa Kemal Atatürk, and almost all of the Turkish people faced at some point in their lives. Due to the current situation, comprehensive studies have been initiated to fight against malaria disease, which is quite common in Anatolia that time, immediately after the proclamation of the republic.

From the proclamation of the republic, malaria control activities were carried out by the municipal organization in Istanbul until March 1929, when the malaria control organization began its activities. With the establishment of the organization, malaria was brought under control throughout Istanbul as a result of extensive work carried out by expert personnel. The Extraordinary Malaria War was waged across the country in 1945 against malaria, which increased with the Second World War process. The focus of our study includes the establishment, organization and activities of the Istanbul Malaria Organization, one of the malaria organizations established after the proclamation of the republic.

Keywords: Malaria, İstanbul, Mosquito

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski olduğu kabul edilen sıtma (Finkel, 2010:17); anofel cinsi dişi sivrisineğin ısırması sonucu, insanın karaciğer ve alyuvarlarına yerleşen parazitlerin üremesiyle başlayıp ateşli nöbetler halinde devam eden enfeksiyonel bir hastalıktır (Turkington & Frey, 2001:2). Bu hastalığa sebep tek hücreli *plasmodium* parazitinin yüzden fazla türü tespit edilmesine rağmen *plasmodium falciparum*, *plasmodium vivax*, *plasmodium malariae* ve *plasmodium ovale* olmak üzere dört farklı türü insanlarda hastalığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Katz & Spancer, 2017: 88). Ayrıca sıtma doğrudan anofel cinsi sivrisineğin ısırması sonucu ortaya çıkan bir hastalık olmayıp, doğada yalın halde bulunan plosmodium parazitinin temas yoluyla insan kanına karışması ve bu kanın anofel cinsi sivrisinek tarafından emilip döllendirildikten sonra insanlara nakil edilmesiyle ortaya çıkan üç aşamalı bir hastalıktır (Hakki, 1924:12).

Tarihsel süreçte sıtma 19. yüzyılda asıl nedeninin anlaşılmasına kadar hem anlamsal hem de betimsel olarak farklılıklar yaşamıştır (Winther, 2003:14). Antik çağdan beri dönem insanları ve bilim adamları sıtmayı; bataklik alanlar ve sıcak nemli iklimlerde ortaya çıkmasından dolayı İtalyanca kötü hava pis kokulu hava manasına gelen “*Malaria*” sözcüğüyle tarif etmişlerdir (Şahsuvaroğlu, 1963:555). Sıtmanın batı dillerindeki kullanımına baktığımızda Fransızlar *Paludisme*, Almanlar *Weshselfieber* İngilizler ise *Agua* terimlerini kullanmışlardır (Fevzi Paşa, 1919:6).

Sıtmanın tarihsel süreçteki terimsel kullanımına baktığımızda, Türk toplumunun da kültürel hafızasında önemli bir yer edindiğini bariz bir şekilde görmekteyiz. Kaşgarlı Mahmut sıtmayı;

“isitti” (Kaşgarlı Mahmut, 1985:208-209) olarak adlandırarak, hastalığı vücutta meydana gelen ateş nöbetler şeklinde tarif etmiştir. Kıpçaklar ise “İssilik” kelimesini kullanmışlardır (Mutlu, 2017:79-80). Örneğin; *bezgek* ve *yabakulak* sıtma nedeniyle vücutta meydana gelen titreme, *isitmek* sıtmaya tutulmak, *kezik* sıtma nöbetleri, *sızgurmak* sıtma sebebiyle vücutta meydana gelen zayıflık, *yılıtmak* ise sıtmadan ötürü vücut ısısının artması anlamlarında kullanıldığını görmekteyiz (Bayat, 2016:255-258). Ebubekir El-Razi'nin El Hâvî eserinde, İbni Sina El-Kanun kitabında ve 13. asırda Semerkandi eserlerinde sıtma hastalığı ile ilgili bilgiler vermektedir (Ünver, 1937:55). İbn Haldun Mukaddime adlı eserinde, sıtmayı kötü koku ve kötü havayla bağdaştırarak şehirlerin inşası esnasında göz önünde tutulması gereken en önemli sağlık sorunu olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda İbn Haldun “*havasının hoşluğu ve temizliği dikkate alınmadan kurulan şehir, çoğunlukla hastalıktır. Bunlardan biri Batı'da fena havasıyla tanınmış Kuzey Afrika'nın Cerid bölgesinde bina edilmiş olan Kabis şehridir. O şehrin asıl ahalisinden ve hariçten gelenlerden pek az kimse, şehrin ufuneti sebebiyle salgın veren sıtmadan kurtulabilmiştir*” şeklinde ifade ederek sıtma ile temiz havanın alakasını vurgulamıştır. Ayrıca İbn Haldun hastalığın bu şehirde ortaya çıkışını El Bekrî'nin tasviri ile kırılan bir kabın çevreye yaydığı kötü havanın sebep olduğunu red ederek, hastalığın temiz hava ile ilişkisini şu sözleriyle dile getirmiştir; “*cisim ve maddelerde ufuneti, sıtma ve veba gibi hastalıkları doğrudan sebep ekseriyetle, havanın durgunluğudur. Rüzgâr eserek havayı harekete getirir, sağ, sola dağıtırsa, ufunet sebebiyle türeyen hastalıklar o nisbette azalır* (Haldun, 1991:234-236). Sıtmanın Osmanlı döneminde en yaygın kullanım şekli *humma*'dır (Develioğlu, 1992:455). Yine bu dönemde hastalığı tarif etmek için “*humün, hummâ-yı mühlike, hummâyı muhrika, hummâ-i rub, mübtela hummâ, hummâ-yı merzegiyye ve hummâ-yı* farklı şekillerde kullanıldığını görmekteyiz (Kılıç, 2017:123-124).

Sıtma tarih boyunca Anadolu coğrafyasında en fazla görülen hastalıklardan biri olmuştur. Evliya Çelebi sıtmanın bu coğrafyada yoğun bir şekilde görüldüğünü dile getirerek hastalığı ateşli ve yıkıcı olarak tanımlamıştır. Evliya Çelebi sıtma illetinden kurtulmak için İstanbul halkının başvurduğu yöntemleri şöyle tarif etmiştir; Aziz pîri Merkez efendinin kırmızı renkli bir pınarından “*hoş ve lezzetli suyu sabahleyin üç kere kahvaltı etmeden içse Allah'ın meriyle ateşli ve yıkıcı sıtmadan kurtulur.*” Bu pınar halk tarafından hala sıtma tedavisi için kullanılır ve pınarın ismi *Merkez Efendi (İstanbul) Ayazması* kuyusudur. Yine Ayüp Sultan mesiresinde halk üç hafta seher vakti su içse şifa bulacağını rivayet etmiştir. Hasköy yakınlarındaki “*İne Ayazma*” adlı tatlı su vardır. Bu ayazmaya sıtmalı olanların yedi kere içip yıkandıkları takdirde sıtmadan kurtulacaklarına inandıklarını ifade ederek buranın özellikle Rumlar tarafından tercih edildiğini vurgulamıştır (Çelebi, 2003:361,275).

Savaşlar ve doğal afetlerin ortaya çıkardığı elverişsiz hayat şartları, temizlik kurallarının göz ardı edilmesiyle birleşince; sıtma, Anadolu coğrafyasında artış göstermeye başladı. Birinci Dünya Savaşı süresince bu elverişsiz şartların zirve noktaya ulaşmasıyla hastalık büyük bir yayılma alanı buldu. 1914-1918 yıllarında Türk Ordusunda yapılan muayenelerde 451.803 askerin sıtmaya yakalandığı ve bunlardan 23.359'unun vefat ettiği tespit edilmiştir. 1917 yılında Karadeniz sahillerinde yapılan tetkiklerde Samsun'da % 70, Ordu'da %50 ve Giresun'da ise % 19 sıtmalı olduğu kaydedilmiştir (BCA,030.10.00/177.219.4.). Bu elverişsiz şartlar içerisinde başarıya ulaşılan Millî Mücadele harekâtı neticesinde, Meclisin en önemli konularının başında bulaşıcı ve salgın hastalıklar geldiğini görmekteyiz. 1 Mart 1923 tarihli meclisin 4. oturumunda Gazi Mustafa

Kemal Atatürk; sıtmanın ülkemizde en fazla ölüme neden olan hastalıkların başında geldiğini ifade ederek halihazırda yapılan ve hedeflenen çalışmaları şöyle açıklamıştır; *sıtma hastalığının ülkemizdeki yayılma oranı ve yaptığı yıkıntıya karşı yeterli önlemler bulunduğu iddia edilmemekle birlikte, sıtmanın en etkili ilacı olan, İstanbul kimyahanesinde üretilen devlet kinininin bin kiloya yakın mevcudu Ziraat Bankası eli ile bütün bölgelere dağıtılmak üzeredir. 250 kilo da parasız kinin dağıtılmıştır. Yine geçen yıl ödeneğinden artan para ile dışarıdan yeniden bin kilo kadar kinin alımı için başvurulmuştur. Sıtma hastalığının kökünün kazınması için, tek çare olan kurutma ve arazi islahı sorununa ve şehir ve köylerin sağlık koruyucu şartlarının düzeltilmesine olağan durum sağlandığında hemen başlanacak ve bunun tamamlanması bayındırlık ve sağlık işlerimizin en gerekli ve önemli görevlerinden olacaktır¹.*

Sağlık Bakanı Refik Saydam'ın öncülüğünde 15 Eylül-5 Ekim 1924 tarihleri arasında uzman hekimlerden oluşan "Sıtma Mücadele Komisyonu" İstanbul'da toplanarak sıtma mücadelesinin usul, yöntem ve esasları tespit etti (Tekeli & İlkin, 2004:134). 1 Mart 1925 tarihinden geçerli olmak üzere kabul edilen "Sıtma Mücadelesi Lâyiha-i Kânûniyyesi"nde başlatılacak mücadele *Millî Sıtma Mücadelesi* olarak tarif edildi. Kanun içerik itibariyle; bütün sosyal ve hayır kurumlarını, özel kurum ve kuruluşları, çiftlik ve büyük toprak sahipleri ile bütün halk sınıflarını kapsamaktaydı. Bu yönüyle yasal düzenleme hem topyekün bir mücadeleyi hem de devletin yürütülecek mücadeleye vermiş olduğu önemi gözler önüne sermekteydi (BCA. 030.18.01.01/011.50.12.). Ayrıca hazırlanan talimnamelere göre Türkiye'nin sıtma haritası hazırlanarak, ilk olarak Ankara'dan başlamak üzere Aydın ve Adana'da 1925 yılı itibariyle sıtma mücadele merkezleri kuruldu. 1926 yılında bu merkezleri Samsun, Kocaeli, Konya, Bursa ve Balıkesir mintikaları takip etti. Sıtma mücadele merkezlerinin genişlemesi beraberinde personel, yasal düzenleme, örgütsel altyapı ve ekonomik düzenlemeleri ortaya çıkardı. Personel ihtiyacının karşılanması için; Sıhhiye Vekaletine bağlı sivil ve askeri hekimlere 1925 yılının mart ayından itibaren bir yıl sıtma Enstitülerinde staj yapma zorunluluğu getirildi (BCA, 020.18.01.01/011.50.15.). Sıtma mücadelesinin hukuksal temellerinin oluşturulması, örgütsel altyapısının belirlenmesi ve yürütülecek çalışmalara ulusal kaynak seferberliğinin sağlanması amacıyla; Mayıs 1926 tarihinde 839 sayılı Sıtma mücadele kanunu kabul edildi. Ardından 1929 yılında mevcut sıtma merkezlerine İstanbul, Kocaeli ve Konya ilave edildi. Ayrıca 1930 yılında kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile sıtma ihbarı mecburi hastalıklar arasına dahil edildi (Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930: 1489).

1. İSTANBUL'DA SITMA MÜCADELESİNİN BAŞLATILMASI

Türkiye'de sıtmanın illere göre dağılımı incelendiğinde; İstanbul gelişmiş sağlık altyapısı nedeniyle sıtmadan daha az etkilenen illerin başında gelmekteydi. Ancak Balkan savaşları ve Birinci Dünya Harbinin meydana getirdiği elverişsiz hayat şartları, başta sıtma olmak üzere birçok bulaşıcı ve salgın hastalığın artış göstermesine neden oldu². Birinci Dünya Harbinin sonuna kadar İstanbul'da bulaşıcı hastalıklar ile mücadele "İstanbul Emraz-ı Sâriye Mücadelesi Heyeti"

¹ Atatürk'ün *Söylev Demeçleri I Büyük Millet Meclisi'nde ve C:H.P Kurultaylarında (1919-1938)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 5. Baskı, Ankara, 2006, s. 304.

² "Sıtma Mücadelesinde Ehemmiyetli Bir Nokta", *Sıhhiye Mecmuası*, S. 4 Numara 40, 15 Kânunuevvel 1924, s. 127-128.

tarafından yürütülmekte olup, savaşın sonuçlanmasıyla birlikte heyet İstanbul Vilayet-i Sıhhiyesine bağlandı. 1920'nin mart ayında alınan karar gereği mücadele heyetlerin ortadan kaldırılmasından sonra *idareten vilayet-i sıhhiye müdüriyetine merbut olmak üzere bir müfettiş ve miktar-ı kafi etıbbı ve küçük sıhhiye memurinden mürekkep bir heyet-i mahsusa-i sıhhiye* teşkil edilmiştir³. Sıhhiye müdürü Burhaneddin Bey, 1924 yılında sıtma ile ilgili hazırlamış olduğu raporda; hastalığın Büyük Çekmece mıntıkasında yoğun halde görüldüğü ve sıtmanın %80 seviyelerine kadar attığını belirtmekteydi. Ayrıca Kuşdili, Feneryolu, Kızıltoprak, Göztepe ve Erenköyden İzmit'e kadar olan sahil mıntıkasıyla Kağıthane, Makri köy, Ayestefanos, Boğaziçi, Riva ve Şile sahilleri de sıtmanın yaygın görüldüğü yerlerin başında gelmekteydi (Lütfi & Fikri, 1926:227-228). Sıtmanın artış göstermesi üzerine, sıtmalıların tedavisi için 15 kilo yüz gram kinin, 1 Ocak 1924 tarihinde İstanbul İskân Mıntıkası Müdürlüğüne teslim edildi (BCA,020.18.01.01/011.50.15).

İstanbul'da sıtma mücadele teşkilatı kurulmadan evvel, çalışmalar İstanbul Sıhhat Müdürlüğü'nün bünyesinde yürütülmekteydi. İstanbul Sıhhiye Müdürü Ali Rıza Bey 1927 yılında verdiği demeçte, sıtma vakalarının ekseriyetle yaz mevsiminde arttığı, bunun için de kış mevsiminde başlattıkları önleyici tedbirler neticesinde; *Kadıköy'ünden Pendiğe kadar olan sahada ve Adalarda evvelki senelere nazaran sivrisineklerin yok denilecek kadar azalması da mücadelenin muvaffakiyetini göstermektedir* (Cumhuriyet, 1 Kanunusani 1927:3). 1928 yılında artış gösteren sıtma vakaları nedeniyle sıtma bölgesi ilan edilen İstanbul'a, Sıhhat Vekâleti tarafından Haydarpaşa, Karacaahmet, Valide Bağı hududundan Maltepe'ye kadar olan kısım ile Büyükkada ve Heybeliada'da faaliyette bulunmaları için sıtma mücadele personeli kadrosu ayrıldı (BCA.030.18.01.02/01.03.20.).

İstanbul'da 1929 yılının kış döneminde (Akşam, 2 Şubat 1929:1) Sıhhat Müdürü Ali Rıza Bey, Haydarpaşa (Milliyet, 3 Kanunusani 1929:3), Pendik (Akşam, 7 Şubat 1929:3) ve Adalar'a (Vakit, 15 Kanunusani 1929:5) kadar olan sahada sıtmalıların tedavisi ve sivrisineklerin imhası kapsamında bir sıtma mücadelesinin başlatılacağını duyurdu (Vakit, 15 Kanunusani 1929:5). Vilayet Sıhhat Teşkilatı bünyesinde yürütülen çalışmalarda uzman personel kadrosunun eksikliği, sistemli bir programın hazırlanmasına ve yürütülmesine engel olmaktaydı. Bu nedenle Sıhhat Vekâleti İstanbul merkez olmak üzere 1929 yılının şubat ayında sıtma mücadele teşkilatının Ankara sıtma Mücadele reisi Dr. Asım Bey'in reisliğinde başlatılması kararını aldı (Milliyet, 19 Şubat 1929:1). Bir reis, iki doktor ve 6 sıhhiye memurundan oluşan teşkilat, mart ayıyla birlikte Pendik (Cumhuriyet, 30 Mayıs 1929:3), Adalar, Haydarpaşa ve Kartal mıntıklarını kapsayacak şekilde çalışmalarına başladı (Akşam, 23 Mart 1930:8). Yapılan ilk incelemeler neticesinde; sivrisinek ve tohumlarının yok edilmesi (Milliyet, 19 Şubat 1929:1), durgun sulara ham petrol dökülmesi ve sıtmalıların kinin dağıtılması yönünde üç aşamalı bir sıtma mücadelesinin başlatılacağı duyuruldu (Milliyet, 21 Mart 1929:3). Ayrıca Vekâlet; bu yılın başında, mevcut sıtma kadrosuna işlerin yoğunluğu sebebiyle ücreti 70 liradan 8 sıhhiye memuru, 30 liradan 3 hademe ve mücadele hizmetlerinin yürütmesi için de 80 liradan bir şoför kadrosu ilave etti (BCA,030.18.01.02/14.22.).

³ "Emrâz-ı Sariye Mücadelesi", *Sıhhiye Mecmuası*, S. 13, Kanunusâni 1338 (1922), s. 5-6.

Mart ayında faaliyete başlayan İstanbul sıtma teşkilatı, gittikçe sahasını genişletmiştir. İstanbul mıntıkasının nisan ayına geldiğinde kapsadığı alan; *Pendik ve iki buçuk kilometre garbinen Selimiye kışlası hududuna kadar tûlen 30 kilometrelik bir saha olup arzan 4 mahal ve 8 kilometreye kadar tevessü eden Heybeli ve Büyük adalar dahil olmak üzere takriben 180 kilometrelik bir alandan ibaretti. Mıntıkada dahilinde yürütülen sıtma mücadelesindeki başlıca akarsular ve durgun sular; “ Pendik, Çatalçeşme, Dragoz dereleri, Gül, Büyük ve küçük yalı ve Başbüyük suları; Bostancı deresi; Sıtma pınarı, Çukur, Ayrılık çeşme ayakları; Kurbağalı dereyle Seyit Ahmet, İbrahimağa dereleri; Göztepe ve Erenköy civarındaki kaynaklar ve çeşme ayakları; Maltepe burnu ile Kartal arasındaki sahada bir takım açılmış kanallar... Erenköy, Göztepe, Kozyatağı, Maltepede evvelce taş ihracı için yapılan ocaklarda biriken sularla kaynak ağızları bulunmaktadır (Şekip, 1929:1421). Mart ayından ekim ayına kadar sistemli bir şekilde çalışmalarını yürüten sıtma teşkilatının yapmış oldukları çalışmalar şöyledir.*

Tablo 1. 1929 yılında İstanbul'da yürütülen sivrisinek çalışması

	Ev	Okul, Kışla vb. daire	Mağaza, depo	Bostan, bahçe	Arsa	Ahır, ağıl	Han, Otel	Kayıkhane	Sair mahal
Nisan	18,240	245	2902	1445	1413	776	56	15	2973
Mayıs	15,150	258	647	1394	1473	277	78	13	964
Haziran	30,039	283	352	1526	1326	310	91	17	1746
Temmuz	27,866	278	80	1844	1706	322	111	18	1832
Ağustos	25,320	261	99	1910	1320	398	79	25	2554
Eylül	23,455	228	131	1748	926	337	91	15	2096
Ekim	17,734	151	105	1009	314	126	75	15	1419

Sıtma mücadele teşkilatı bu süreçte ev ve hane gibi toplu yaşam yerlerinde yürüttüğü çalışmaların yanında sıtmaya sebebiyet veren sivrisineklerin imhası için 35,800 metre uzunluğundaki hendekleri kapattı. Sivrisinek yuvası haline gelen Kalamış, Murat çiftliği ve Aliğa bataklıkları kurutuldu. Ayrıca sivrisineklerin üremesine mani olmak için bu süreçte 55,797 kilo petrol, 982,850 kilo parafin ve 1,058, 560 kilo petrol harcandı (Şekip, 1929:1422).

İstanbul sıtma mücadele teşkilatı oluşturulduktan sonra Kadıköy, Adalar dahil olmak üzere Pendik'ten Haydarpaşa'ya kadar olan sahada çalışmaları yürüten sıtma mücadele reisi Asım Bey, İstanbul'da yürütülmekte olan sıtma mücadelesi ile ilgili gazeteye vermiş olduğu beyanatta yöntem, sistem ve beklentiler hakkında şu önemli bilgileri vermiştir; *mücadele mıntıkası, dünya sinek mücadele sahalarının en büyüklerinden biridir. Refakatimdeki, 2 doktor 16 sıhhiye memuru ile çalışıyoruz; icabına göre 20-35 amele istihdam ediyoruz. Faaliyetimiz, ıslak arazi ve yaz mevsiminde sinek yetiştiren yerlerde sürfeleri imha edecek tedbirleri tatbik esasına müstenittir. Sürfeler, daima suda taayyüş etmekte olup hiçbir surette nebatat üzerinde neşvünema bulmazlar... biz geziyoruz ve bulduğumuz sürfeleri imha ediyoruz. Marttan beri taptığımız ilmi esaslara müstenit mücadele müsbet neticeler vermiştir. Şimdiye kadar ve civarında sıtma yapan sivrisinek olmadığı zannediliyordu. Biz yalnız Kadıköy ve civarında 14 mahalde sıtma yapan sivrisinek sürfelerine tesadüf ettik. Demek ki İstanbul'da sıtma yapan sürfeler mevcuttur. Hummayı asfari ve dangı yapan ve estegomya denilen sivrisineklere de tesadüf ettik. Maamfih iklim itibarı ile bizim memlekette hummayı asfar yoktur (Cumhuriyet, 13 Haziran 1929:2). Yürütülen sıtma mücadelesinin kısa sürede başarı elde edilmesi için Adalar, Paşabahçe ve Pendik civarında evleri bulunan*

vatandaşların su kuyularını sivrisinekten temizlemek için, petrol kullanması yönünde bir haftalık izin verilmiş, bu sürede gerekli tedbirleri almayanlar hakkında cezai işlem uygulanacağı belirtilmiştir (Milliyet, 24 Nisan 1929:4). Sene sonuna doğru bir yılını tamamlamayan sıtma mücadele teşkilatı yürüttüğü verimli çalışmalar sonucunda Kadıköy, Pendik ve Adalar'da sivrisinekleri yok denecek kadar azaltmayı başarmıştır (Cumhuriyet, 4 Teşrinisani 1929:2).

1930 yılında ilk yılını tamamlayan İstanbul sıtma teşkilatı Dr. Asım Beyin başkanlığında; iki doktor ve 16 sıhhiye memurundan oluşmaktaydı. Sıtma teşkilatı bu yıl mücadele çalışmalarını daha sistemli hale getirmek için kendi içerisinde dairelere ayrılmış ve her dairede görevli memur/sıhhi personel 8 ile 12 saat arasında dönüşümlü çalışma modeline geçmiştir. Bu sistem sayesinde teşkilatta görevli memur/sıhhi personel yapılan mücadelenin tüm aşamalarına vakıf olması sağlanmıştır. Yine bu yıl içinde ilk defa Kadıköy sıtma mücadele şubesinde bir laboratuvar tesis edilerek sıtmaya sebebiyet sivrisinek çeşitlerinin kayıtları tutulmaya başlanmıştır (Cumhuriyet, 15 Nisan 1930:2). Bu yıl itibariyle İstanbul sıtma mıntıkası, Haydarpaşa, Kadıköy, Pendik ve Adaları (Vakit, 7 Mayıs 1930:3) içine alan 200 kilometrelik bir alanı kapsamaktaydı. Dr. Asım Bey; sıtma teşkilatının bir yıl gibi kısa süre içerisinde mühim işler başardığını, sivrisinek ve sivrisineklerin üremesine katkı sağlayan her türlü amilin ortadan kaldırılması için yapmış oldukları çalışmalar hakkında şu bilgileri vermiştir; *Bizim bu sahada tespit ettiğimiz hane adedi 11,392'dir. Ayrıca 889 bostan, 8011 adi kuyu, 2063 bostan kuyusu, 2002 havuz, 2957 sarnıç, 666 sulu çukur, 254 su deposu mevcuttur. Bu havalide birçok dere vardır ki bunlar tabii sürfe üreme mahalleridir. Geçen sene bu dere ve sulara sürfe bırakılmadığı gibi 145 metre tulünde 25 ilâ 50 metre arzında olan ve Kördere bataklığı ile İbrahimağa çayırılığı bataklığı da mücadelede kurutulmuştur. Mücadele sahasının kalabalık meskeni havi ve suni tabii üreme mahallerini muhtevi olması mücadelenin güçlüğünü bazı lağam ve bulaşık çukurları da sivrisinek yetiştirdiğinden kapak yapılması hakkında ahaliye bir tamim neşredilmiştir. Supap ve sifon olmayan evde sünap ve sifon yaptırılacaktır. 15 Nisana kadar bunları yaptırmayanlar hakkında nakti cezalar alınacaktır. Mücadele teşkilatımız tarafından geçen sene mükerrer olarak 168, 613 ev gezilmiştir. Gene geçen sene binlerce ev, cami, resmi daire, bostan, arsa, han, otel, sudeposu, sarnıç, kuyu ve havuz teftiş edilmiştir. Murat çiftliği ve Kurbağalıdere arasında bulunan bataklıkların kurutulması için 120 metre uzunluğunda kanallar açılmış ve bu alanda bataklıkların kurutulması için ayrıca ham toprak ve parafin nikit kullanılmıştır. Sıtma teşkilatı tüm işlerin yapılması için bu süreçte 6 bin işçiye yevmiye vermiştir. Ayrıca teşkilat gelecek yıl mücadele sahasına alınması planlanan Boğaziçi'nden Beylerbeyi-Küplüce, Kısıklı, Çamlıca etekleri ve Göksu'ya kadar olan sahada incelemelerde bulunmuştur (Cumhuriyet, 10 Nisan 1930:2).*

Bu yıl özelinde Antalya'nın Kaş ilçesinde açılması lüzumlu görülen sıtma şubesinin personel ihtiyacının karşılanması için Sıhhiye Vekaleti İstanbul sıtma mücadele kadrosunda görevli 2 sıhhiye memurunu Kaş şubesine nakletmiştir. Kararnamede sıtma mücadele merkezlerinde görevli doktorların 175, sıhhiye memurlarının ise 75 lira aldıkları görülmektedir (BCA, 030.18.01.02/16.86.03.). Ancak bu yılın mart ayında İstanbul sıtma teşkilatında görev yapmaları için görevlendirilen iki sıhhiye memuruna yetmiş lira ücret verildiği de olmuştur (BCA, 030.18.01.02/19.23.19.).

1932 yılında Kocaeli sıtma teşkilatına bağlı olarak faaliyet gösteren Yalova şubesi İstanbul'a nakil edildi. Bu nakille beraber Kocaeli sıtma mücadele kadrosuna bağlı 200 lira ücretli bir doktor ve 70'şer liralık üç sıhhat memuruyla 25 lira ücretli bir hademenin kadroları İstanbul Sıtma mücadelesi kadrosuna ilave edildi (BCA, 030.18.01.02/26.13.13.). Bu yıl içerisinde yürütülen çalışmalar neticesinde en fazla vaka sayısı Adalar, Kadıköy, Pendik ve Maltepe'de görüldü. Vakaların görüldüğü mıntıkalarındaki sıtma teşkilatı, Vilayet ve Belediye kanunu gereğince bahçelerindeki kuyuları ilaçlamayan ve gerekli sıhhi tedbirleri almayanlar hakkında *Ceza-i Müeyyide* uygulanmaya başlandı (Milliyet, 22 Teşrinisani 1932:5). Yıl sonuna doğru Çatalca ve Şişli mıntıklarında sıtma vakaları görülmesi üzerine, iki kazada başlatılan çalışmalarda halka ücretsiz kinin ve sıtmadan halkın korunması yönünde bilgilendirici afişler dağıtıldı. Alınan bu tedbirlerle beraber köylerde muhtar ve ihtiyar heyetlerinin yardımıyla bütün köylülerin tedavileri ve kinin kullanımları sağlanarak, kısa sürede sıtma vakalarının önünün alınması başarılmıştır (Akşam, 28 Teşrinisani 1932:3). Yine bu süreçte sıtma teşkilatına bağlı olarak faaliyet gösteren seyyar sıtma heyetleri; sivrisinekleri imha etmek üzere yürüttüğü çalışmalarda; 1789 havuz, 5425 adi kuyu, 1609 sarnıç, 1692 bostan kuyusu, 1131 sulu çukur, dere, çay, lağım ve arıkları sivrisinekten temizledi (Cumhuriyet, 22 Kasım 1932:2).

1932 yılının son aylarında Adalar, Pendik ve Haydarpaşa'da artış gösteren sıtma vakalarına karşın gerekli önlemler alınmasına rağmen sıtmaya sebebiyet veren sivrisinekler tam olarak ortadan kaldırılmış değildi. Bu nedenle 1933 yılının ilk aylarında İstanbul'un bu mıntıklarında sivrisinek imhası, su birikintisi ve çukurların petrol dökülerek itlaf edilmesi gibi önleyici tedbirler alınarak çalışmalar başlatıldı (Akşam, 6 Şubat 1933:3). Sıtma teşkilatının aldığı tedbirler sayesinde yaz mevsiminde yapılan taramalarda, İstanbul'un birçok mıntıkasında sivrisineklerin yok denecek kadar azaldığı kaydedilmiştir (Akşam, 13 Temmuz 1933:3).

2.PARTİ TEŞKİLATININ YÜRÜTTÜĞÜ ÇALIŞMALAR

İstanbul'da 1933 yılı içerisinde sıtma hastalığına karşı gerekli tedbirler alınmasına rağmen sene sonuna doğru vakalarda bir artış meydana gelmiştir. Bunun üzerine C.H.F.⁴ Bakırköy kaza idare heyeti tarafından bir sıtma mücadele komitesi meydana getirildi. Bu komite ilk toplantısını 20 Haziran 1933 yılında icra ettikten sonra hazırlanmış oldukları talimatnamede, kaza ve nahiyelerde yürütülecek sıtma mücadelesinin yol haritasını belirledi. Oluşturulan sıtma mücadele komisyonunun gerekçesi talimatnamede *Kazamızda sıtma hastalığının artar bir şekilde devam etmesine mebni devlet sıtma mücadelesi resmen Bakırköy mıntıkasında da teşmil edilinceye kadar, kaza dahilindeki resmi ve hususi bütün yardım ve imkanları birleştirerek halkın bu hastalık yüzünden uğradığı elem ve ıstırapları mümkün olduğu kadar tehvin etmeyi ve resmi mücadele (velev mütevazi) hazırlıklı bir zemin terkeylemeyi düşünen ve isteyen C.H.F. sıtma mücadele komitesi teşkilini muvafık görmüş...* olarak belirtilmiştir. Sıtma mücadele komitesinin idare ve faaliyet alanı kaza, nahiye ve köylerden ibarettir. Kazalardaki sıtma mücadele komitesi;

Reis: C.H.F. Kaza idare heyeti reisi

Aza: C.H.F. Kaza idare heyetinden

⁴ Cumhuriyet Halk Fırkası.

Aza: Kaza hükümet hekimi

Aza: Bakırköy mıntıkası İlkokul müfettişi

Aza: Bakırköy Maarif memuru

Bir reis dört azadan oluşan sıtma komitesi, mıntika dâhilinde sıtma mücadelesinin devamının sağlanması, yürütülecek mücadelenin çalışma yollarını tespit ederek gerekli tedbirlerin almak ve mücadelede başarıya ulaşmak için her türlü imkan ve yardımları temin etmekle görevliydi.

Sıtma mücadele komitesinin oluşturulmasından sonra, komitenin alt birimi olarak kaza ve köylerde sıtma mücadelesinin bütün teknik ve idari işlerinden sorumlu *Mücadele Fen Heyeti* meydana getirildi. Mücadele fen heyetleri üç kişiden oluşmaktaydı. Heyet oluşturulurken heyetin başkanlığına “Reis” olarak kaza hükümet doktoru, “Tabi Aza” olarak kaza belediye ve dispanser hekimleri, “Yardımcı Aza” olarak ise heyet tarafından doktorlara yardımcı uzman sıhhat memurları seçildi.

Kaza ve köylerde oluşturulan mücadele fen heyetlerinin görevleri şöyledir.

1. Yürütülecek mücadelenin fenni programını tespit ederek, bütün teknik gereksinimleri düzenlemek, idare etmek ve tespit edilen programı uygulamak.
2. Kazaya uzak köy ve mıntikalardaki mücadele heyetlerinin çalışmalarını denetlemek, teftiş etmek ve mıntıkada sıtma hakkında bilgilendirici konferanslar vermek.
3. Sıtma mücadele mıntıklarındaki ihtiyaçları tespit ederek hey ay sonunda bir rapor halinde komiteye bildirmek.
4. Sıtma mücadelesini herhangi bir köy, nahiye veya kaza merkezinde başlatılacağını belirlenerek bir rapor halinde sıtma mücadele komitesine sunmak.

Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından kaza merkezlerinde başlatılarak mücadelenin köylerde de yürütülmesi için “köy mücadele heyetleri” oluşturuldu. Köy mücadele heyetlerinde, ilkokul öğretmenleri “reis”, “köy fırka ocak reisleri, muhtarlar ve heyeti ihtiyariye azası” ise tabi aza olarak belirlendi. Köy mücadele heyetleri, kazaya bağlı olup fen heyetlerinin belirlemiş olduğu programı eksiksiz bir şekilde uygulamak, halkı sıtma mücadelesi hakkında bilgilendirmek, mücadele ile ilgili eksiklikleri ve mücadeleye zarar veren her türlü husus ve kişiyi fen heyetlerine bildirmekle görevliydi. Bunların haricinde kaza ve nahiyelerde ihtiyaç duyulduğu zaman oluşturulacak mücadele heyetleri; “Reis” o merkezde bulunan fen heyetlerinden, “Tabi aza” mücadelenin yapılacağı semt ya da mıntıkadaki fırka ocak reisleri, muhtar veya ihtiyar heyetinden ve “Yardımcı aza” ise ocak tarafından belirlenecek ehil kimselerden oluşturulmasına karar verildi (BCA, 490.01/1463.01).

C.H.F. Bakırköy kazası sıtma teşkilatı ikinci kurultayını 10 Teşrinisani (Kasım) 1933 yılında yaptı. Kurultay kaza, nahiye ve köylerde yürütülecek sıtma savaşı ile ilgili birinci kurultaya göre daha ayrıntılı bir talimatname hazırladı. İkinci kurultay birinci kurultaydaki idari yapının aksine köylerde yürütülecek sıtma savaşında yürütülecek saha çalışmaları hakkında bilgileri de içermektedir. Talimatnamenin ilk konu başlığı; “savaşın gayeleri ve savaş heyetlerinin vazifeleri” kısmı olup bu başlık altında 12 madde bulunmaktaydı. Komite, sıtma savaşının kurultayın almış olduğu kararlar nispetince kaza sıhhat heyetlerinin isteklerine göre başlayacağı kararını aldı. Komite toplantıda sıtma savaşının amacını; *köylerde büyük inkılâbın istemekte olduğu sıhhi yaşama yollarının anlaşılması ve kökleştirilmesi, fertte, aile ve meskende ve köyde lazım olan sağlık*

koruma (Hıfzıssıhha) temizliğinin temini ve halk arasındaki hakikî sağlık bilgilerine muhalif eski ve kötü adet ve kanaatlerin yavaş yavaş tebdilidir olarak açıklamıştır.

Köylerde yürütülecek sıtma savaşında başarı elde edilmesi için, köylerde sıtmaya sebebiyet veren kirli meydan, sokak, kahve, han, su kuyuları, ahır, lağımlar ve açık tuvaletlerin temizliğine dikkat edilmesi köylerde yürütülecek sıtma savaşının en önemli noktasını oluşturmaktaydı. Komite; köy kanunu ve kurultayın aldığı kararlara göre halkın sıtma savaşında bilgilendirilesinden sorumlu olup halkın bu savaşa katılması için 15 günde bir konferanslar düzenleyerek vatandaşların mesuliyetlerini bildirmekle görevlendirilmiştir. Köylerde sıtma savaşından sorumlu olan muhtarlar, köylülerin üzerine düşen temizlik ve sağlık koruma görevlerini yapmadıkları takdirde komiteye bir dilekçe yazarak hukuki bir işlem başlatılmasını talep etmekle vazifelenmişlerdir.

Talimatnamenin ikinci konu başlığı *Köy savaş heyetlerinin köylerde başarmağa memur oldukları hususat* olup, 1924 Köy kanununa göre köylünün yapmakla mecburi oldukları işler ve köylüye yapılacak hizmetler kanunundaki maddeleri içermektedir. Köy konuna göre, köylü sıtmaya sebebiyet veren sivrisineklerin oluşumuna katkı sağlayan her türlü etkeni ortadan kaldırmakla görevliydi.

Talimatnamenin, *köylerde meskene ait düzeltilecek şeyler* başlığı altında köylünün ev yapımında dikkat etmesi gereken en önemli hususun evlerin ahırla iç içe yapılmaması yapılmış ise ayrılması, banyo veya helaların mutfaktan ayrılması ve evlerin havasızlıktan kurtarılması için pencere sayılarının arttırılması gerektiği hakkındaydı. Bu ek olarak talimatnamede; *gıdaya ait düzeltilecek şeyler*, başlığı altında da yiyeceklerin saklanması ve sağlıklı tüketilmesi ile ilgili bilgiler içermektedir (BCA, 490.01/1463.01.)⁵.

1932 yılında İstanbul mıntıkasına dahil edilen Yalova'da, 1934 yılı itibariyle sıtma mücadelesinde başarılı sonuçlar alınmaya başlandı. Birkaç yıl öncesine kadar şehrin büyük çoğunluğunda etkili olan ve halkın dilinde *uçan kuş bile sıtmadan düşer* sözcüğünden eser kalmadığı bildirilmekteydi. Sıtma mücadelesinde başarılı sonuçlar elde edilmesinde sıtma mücadele doktoru Dr. Muhittin Beyin önemli rolü vardı. Dr. Muhittin Bey ücretsiz tedavi ve kinin dağıtımını yapmanın yanında maaşının bir kısmını halkın tedavisi için harcadığı ifade edilmiştir. Sıtma teşkilatı vilayet dahilindeki bataklıkların kurutulması ve sivrinsek sürfelerini yok etmek için çalışmalarına bu yıl itibariyle devam etmişti (Vakit, 25 Mart 1934:6).

İstanbul'da yürütülmekte olan sıtma mücadelesinin denetim ve incelemesinde bulunan İstanbul CHP Milletvekili Alâettin Cemil Halkın; Bakırköy kazasında geçen yıl faaliyete başlayan Bakırköy sıtma teşkilatının bu süreçte 4 bin sıtmalıyı tedavi ettiğini, kaza teşkilatının basmış olduğu kitapçıklar sayesinde halkın sıtma konusunda bilinçlendiği ve bugün itibariyle kazada sadece birkaç yüz sıtmalı olduğunu belirtmiştir. Kısa sürede bu başarının elde edilmesinde Bakırköy kazasında çalışmalarına devam eden parti teşkilatının *Sıtma ve Sağlık Koruma Savaşı Komitesi*'nin yürütmüş olduğu çalışmaların büyük rolü olmuştur (Cumhuriyet, 16 Eylül 1934:1).

⁵ C. H. P. Bakırköy Kazası Sıtma ve Sağlık Koruma Savaşı Çalışma Programı ve Fırka Köy Savaş Hey'etlerine Kılavuz, Matbaai Ebuzziya, İstanbul, 1934.

1934 yılı boyunca İstanbul sıtma teşkilatı çalışmalarına Bakırköy, Çatalca, Şile, Beykoz, Kartal, Sarıyer ve Üsküdar kazalarında devam etmekte olup, bu mıntikalarda 4 yıl boyunca 200 kilo kinin dağıtılmış. Ayrıca Bakırköy, Sarıyer ve Beykoz'da sivrisinek yuvası olan bataklık, durgun su ve sazlıkların kurutulması için ücretsiz mazot ve asitfenik dağıtımına devam edilmiştir (Cumhuriyet, 24 Eylül 1934:6).

3.SITMA MÜCADELESİNİN OLUMLU SONUÇLARI

İstanbul sıtma teşkilatı her yıl kademeli bir şekilde mıntika sahasını genişletmekteydi. Altıncı yılın sonuna gelindiğinde teşkilat; Pendik, Erenköy, Haydarpaşa (Haber-Akşam Postası, 5 Aralık 1935:2), Adalar, Kadıköy ve Yakacak mıntikalarını kapsamaktaydı (Kurun, 31 Temmuz 1935:3). Bu mıntikalarda yürütülen çalışmaların ağırlık noktası sivrisineklerin tespit ve imhasıydı. Mücadelenin başladığı ilk yıllarda sivrisineklerin yoğun halde görüldüğü İstanbul'un kaza ve köylerinde bugün itibariyle sivrisinek derdi neredeyse yok denecek kadar azaltıldığı incelemelerde ortaya çıkmıştır. 1935 yılı içerisinde İstanbul Sıtma mıntikası hudutları içerisinde yürütülen çalışmalar neticesinde; *7237 adi ve bostan kuyusu, (3680) su fıçısı, 2657 havuz, 2453 sarnıç, 107 çeşme ayağı ve ufak dereler* (Anadolu, 5 Ağustos 1935:2), *kurbağalı dere ve adedi (13275) olarak tespit edilen lağım çukurlarının muntazam bir şekilde temizlenmesi, lağım kuyularının mecralarının fennî yapılması bir belediye işidir. Mücadelemizde bu lağım ve çukurlarından başka hiçbir sivrisinek ocağı bırakılmamış, hepsi kurutulmuştur* (Tan, 5 Ağustos 1935:2, Akşam, 4 Ağustos 1935:3). İstanbul genelinde sıtma hastalığı kontrol altına alınmasına rağmen Bozdoğan'da doktor eksikliğinden ötürü son zamanlarda sıtma vakalarında bir artış olduğu gözlenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda halkın büyük çoğunluğunun sıtmaya yakalandığı tespit edilmiş olup, bu süreçte halkın en büyük isteği doktor eksikliğinin giderilerek kinin ihtiyaçlarının karşılanmasıydı (Kurun, 22 İkincikânun 1935:6).

1936 yılına gelindiğinde çalışmalarına devam eden İstanbul sıtma mücadele teşkilatı, genişleyen mıntika sahasındaki faaliyetlerini daha kapsamlı bir şekilde yürütmek için kendi içerisinde üç şubeye ayrıldı. Üç şubeye ayrılan İstanbul sıtma teşkilatı; Haydarpaşa'dan Pendiğe kadar olan sahil ve iç kısım, İç Erenköy Kozyatağı Merdivenköy, Büyükkada, Heybeli, Filorya, Çekmece (Açık Söz, 17 Temmuz 1936:3), Yalova (Tan, 13 Eylül 1936:8)⁶ ve etrafındaki 38 köyü kapsamaktaydı (Akşam, 24 Temmuz 1936:4). 1936 yılı boyunca çalışmalarına devam eden sıtma teşkilatının şubeleri bu süreçte yürütmüş olduğu çalışmalarda şu neticeleri elde etmişlerdir; *Yalova ve Küçükçekmece havalisi hariç olarak 13436 ev, 243 mektep, cami ve saire, 1217 Bostan kuyusu, 5091 havuz ve sarnıç, 12068 hela çukuru ve birçok derecik, çeşme ayakları ve kuyular vardır. Buralarını sıtma mücadelesi sıhhat memurları, yerine göre haftada ve nihayet 10 günde bir görerek sivrisinek sürfesi yetiştiren her yere sürfe öldürücü ilaçlar dükülmekte ve toprak, su islahatına ait icap eden diğer sıhhi tedbirler alınmaktadır. Bu süratle yalnız haziran içinde 2500 kilo mazot sarfolunmuş buna yakın miktarda asitfenik ve sair ilaçlar kullanılmıştır. Yine haziran içinde amelelerimiz 130,699 metro boyunca hark, dere, hendek temizlemişler, birçok bataklık*

⁶ 1932 yılından beri sıtma mücadelesinin yapıldığı Yalova'da, bu yıl itibariyle 1 doktor 4 sağlık memuru görev yapmaktaydı. Çalışmaların başladığı ilk yıllarda fazlaca görülen sıtma vakaları ve sivrisinekler teşkilatın yürütmüş olduğu esaslı mücadele neticesinde bugün yok denecek kadar azaltılmıştır. "Sıtmaya Karşı, Yalova'da Yapılan Mücadele İyi Neticeler Veriyor", Tan, 13 Eylül 1936, s. 8.

kurutulmuştur. Bu mücadele hudutları içinde 3 hakim, 21 sıhhat memuru ve 60 amele çalışmaktadır. Bütün bu memurların ve amelelerin günün her saatinde nerede ve ne işle çalıştıkları ve bir günde ne kadar iş yaptıkları ve yapacakları bilinerek programlı bilinerek programlı ve sistemli bir mücadele yapılmaktadır (Tan, 25 Temmuz 1936:2). Yalova ve Karamürsel mıntıkasında sıtmanın asgari seviyelere kadar indirilmesinde Dr. Muhittin Oğuz'un⁷ yürütmüş olduğu kapsamlı çalışmanın büyük katkısı olmuştur (Açık Söz, 27 Ağustos 1936:6). İstanbul'da sıtma mıntıkası haricinde kalan sahalarda çalışmalar Belediye sağlık teşkilatı tarafından yürütülmekteydi. İstanbul Belediyesi bu amaçla Hürriyet-i Ebediye tepesi ile Mecidiye köyü arasında bulunan dere, çoğalan sivrisineklerin sebep olduğu sıtma vakalarını önlemek amacıyla kireç ve petrol kullanmıştır (Cumhuriyet, 6 İkinciteşrin 1936:1,7). 1936 yılının sonuna doğru Edirne, Sağlık bakanlığı tarafından sıtma mücadele bölgesi olarak kabul edildi. Sağlık bakanlığı oluşturmuş olduğu Edirne sıtma mıntıkasının kadrosunu İstanbul teşkilatından ihdas etti (Açık Söz, 11 Temmuz 1936:6).

1937'de İstanbul sıtma mıntıkası Anadolu sahil kısmındaki Pendik'ten başlayarak, Adalar, Florya, Küçükçekmece köyleri ile Yalova ile 29 köyü kapsamaktaydı (Tan, 20 Ekim 1937:4). Sıtma teşkilatı yaz mevsimi gelmeden sivrisineklerin üremesine mani olmak için mıntika dahilindeki havuz, su birikintisi ve lağımları şubat ayında ilaçladı (Kurun, 6 Mart 1937:5). Kış mevsiminde tedbirlerin alınmasına rağmen Ekim ayıyla birlikte Kağıthane, Şişli ve Silahtarağa (Akşam, 19 Teşrinievvel 1937:1) mıntıklarında sıtma vakalarının artış göstermesi üzerine; İstanbul Sıhhat Müdürü Ali Rıza Bey Sıtmanın salgın halinde olmadığını sadece Silahtarağa mevkiinde birkaç sıtma vakasının görüldüğünü, bu durumunda kalabalık bir nüfusa sahip olan İstanbul için normal bir durum olduğu bilgisini vermiştir (Cumhuriyet, 22 Birinciteşrin 1937:2). Sağlık Müfettişi Tevfik Sağlam Bey'de konu ile alakalı gazeteye vermiş olduğu demeçte; sıtmalılardan daha ziyade İstanbul dışından gelenler olduğu *Doğrudan doğruya menşei İstanbul'da olan sıtma vakaları da yok değildir. Fakat bu İstanbul'u sıtmalı bir şehir gibi telakki ettirmekten çok uzaktır. Velev az da olsa bu vakalara karşı tedbir almak ve bilhassa sivrisineklerle mücadele etmek lazımdır. Bu iş de yalnız hükümetin ve belediyenin değil bilhassa halkın olduğu bilgisini vermiştir* (Akşam, 21 Teşrinievvel 1937:2).

1938 yılında sıtma vakalarında azalma olmakla birlikte, uzun yıllardır sıtma yuvası olan Riva deresi yatakları, hastalığın tekrardan nüksetmeğe başlamasıyla artışa geçti. Bu durum karşısında İstanbul sıtma mücadele ekipleri bölgede gerekli incelemelerde bulunduktan sonra bu bölgenin merkezi konumunda olan Bozahaneye bir sıtma memuru tayin etti. Sıtma memuru ilk iş olarak mıntika sahasındaki köylerin nüfuslarını tespit ederek, bu mıntikadaki sıtmalılardan ilaç tedavisine başladı. Ardından sıtma memuru çalışmalarını bataklık ve su birikintilerinin kurutulması ile sivrisineklerin mazot ve kimyevi maddelerle imha edilmesine yoğunlaştırdı (Tan, 7 Mart 1938:2).

İstanbul sıtma teşkilatı, sıtmanın yaz mevsimiyle beraber artış göstermesine mani olmak için 1939 yılında çalışmalarına şubat ayında başladı. Bu amaç doğrultusunda çalışmalarına başlayan sıtma heyetleri, mesailerini Anadolu'da; Selimiye'den Penkiğe (Son Telgraf, 6 Şubat 1939:3) kadar olan saha ile Bozhaneye köyü yakınlarındaki Riva deresi, Rumeli'de ise Florya, Küçükçekmece ve Kalikratya'da yürütmekteydi. Heyet, sivrisineklerin imhasının yanında bataklık ve su birikintisi

---

⁷ Sıtma Mücadele doktoru Muhittin Oğuz sıtmalılardan tedavi etmek için motosiklet ile köylere kadar gitmiş, motosikletin ulaşmadığı yerlere ise yürüyerek gittiği ve tedavilerini yaptığı ifade edilmektedir.

olan mahallerde kurutma ve temizleme çalışmalarını da takip etmekteydi (Akşam, 3 Şubat 1939:3). Alınan tedbirlere rağmen bu yıl ülke genelinde sıtma vakalarında bir artış meydana gelmiştir. Özellikle yaz mevsimi ile birlikte artış gösteren sıtma vakaları İstanbul'da da etkili olmuş. Bakırköy ve Yeşilköy kazalarının geçen yıl sıtma mıntıkasından çıkarılması, bu yıl sıtma vakalarında artışlar meydana gelmesinde etkili olmuştur (Haber-Akşam Postası, 23 Temmuz 1939:2). Bu nedenle Bakırköy'deki Ayamama deresinin kurutulması için bu mıntıkada çalışmalara hız verilmiştir (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1939:1,8). Ayrıca Sıhhat Vekâleti son yıllarda sıtma vakalarında artışlar görülen Tosya, Kargı, Çivril ve Gelibolu'da birer sıtma şubesi kurulmasıyla, Bozkır'daki 17 köyün İstanbul Sıtma teşkilatına bağlanarak çalışmaların başlatılması kararını aldı (Vakit, 3 Nisan 1939:2). Sıtma vakalarındaki artışların devam etmesi üzerine teşkilat mıntika sahasını genişleterek hastalığı kontrol altına almaya çalışmıştır. 1939 yılının yaz döneminde onuncu yılını tamamlayan İstanbul Sıtma mücadele teşkilatının faaliyetleri ve çalışma alanı suralardan ibaretti;

Bu saha, Kadıköyünü ihtiva ederek, Kalamış, Kızıltoprağı, Merdivenköyünü, İçerenköyünü, Kozyatağı, Bostancı ve Yenimahalleyi, Büyük ve Küçükyalıyı, ve nihayet Maltepe ve Yakaçığı içine alıyor ve Soğanlı köyünün bir kısım arazisini dolanarak Pendiğe iniyor. Sonra gene ayrıca, Irva deresi üzerindeki sıtmalı köylere de kol kol sarkıyor ve bu arada, Küçükçekmece, Kalitarya köylerine kadar uzandığı gibi, Büyükada, Heybeliada, Kınalı ve Burgazadalari da teftişinden uzak bulundurmuyor.

Mücadele memurları, Selimiyeden Pendiğe kadar olan köylerde, sıtmalı hastalara rastladıkça bunların tedavileri ile de meşgul olmaktadır. Teşkilâtın bu havalide 22 memuru vardır. Bu memurlar, ekip halinde mücadele mıntikalarını dolaşıyorlar. Yirmi binden fazla evi ihtiva eden bu geniş sahada, temizlenme ameliyesine tabi tutulan dere, su ve arklar, 80,400 metre uzunluğundadır. Her memur, on günde bir mes'uliyeti altına verilen mıntikadaki evlere, mutlaka birer kere uğramağa mecbur tutulmaktadır. Memurların vazifeleri zamanında ifa edip etmedikleri, kontrol memurlarının teftişi neticesinde derhal anlaşılmalıdır. Bu memurlar aynı zamanda sıtmalı köylere de, gene on günde bir uğrayarak tedavisi gören çocuklarla konuşuyor sıtmalılara meccani kinin dağıtır, lüzum gördüklerinin kanını alarak laboratuara gönderir, ayrıca köydeki ölüm, doğum vukuatını, hususî defterler kaydederler. Hastalığın seyrini, şahıslar üzerinde devamlı surete ve musırrane takip ederler.

Mücadele teşkilâtının Kadıköyde, Floryada, Bozhane köyünde birer muayene evi vardır. Ağır hastalar bu evlerde kabul ve muayene alınırlar. Muayene evlerine hariçten müracaat edenler de kabul olunmaktadır.

Mücadele teşkilâtı, faaliyete başlamadan evvel, bir kısmı köylerde, köpeklerin bile sıtmaya yakalandıkları görülmekte idi. Gerek sürfelerin imhası ve gerek bataklıklarda alınan fennî tedbirler sayesinde, sıtma vukuatı, hemen hemen yüzde ona inmiştir. Evvelce, bilhassa Alibahadır, Bozhane, Mahmudşevketpaşa gibi bazı köylerde bu mevsimde sıtma çekmiyen köylü yok gibi idi. Mücadele başladıktan sonra, hastalık gitgide azalmağa yüz tutmuş ve nihayet bugünkü mes'ud netice elde edilmiştir... Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, Beykoz kazasına bağlı bütün sıtmalı köyleri, mücadele mıntikasına ithal etmeğe karar vermiştir. Bu kararın önümüzdeki ağustos ayında itibaren tatbikine başlanacaktır (Cumhuriyet, 27 Temmuz 1939:7).

Sıhhat Vekâleti genişletilen İstanbul sıtma mıntikasının memur ihtiyacını karşılamak maksadıyla 51 kontrol ve sıhhat memuru ile ihtiyaca binaen doktor ilavesi yapmıştır (İkdam, 4 Eylül 1939:2). Ayrıca sıtma vakalarının artış gösterdiği Beykoz'un Riva deresi civarındaki iki köyde tekrardan sıtma teşkilatı kuruldu (Akşam, 4 Ağustos 1939:6). Sıtma teşkilatı; bu süreçte Erenköy ve Göztepe civarındaki halkı, sıtmaya karşı bilinçlendirmek, kuyu ve su birikintilerinin kapatılmasının faydaları gibi konuları kapsayan bir talimatnameyi hazırlayıp halka dağıttı.

Talimatnamede ayrıca halkın üzerine düşen görevleri yapmadığı takdirde karşı karşıya kalacağı cezai yaptırımlarda yazılmıştır (Cumhuriyet, 25 Temmuz 1939:2).

1939 yılının yaz döneminde sıtma teşkilatları tarafından yürütülen kapsamlı mücadelede kısa sürede başarı elde edilmiş ve İstanbul'un büyük kısmında görülen sıtma vakalarının önü alınmıştır. Fakat bu yıl sıtma mıntıkasına dahil edilen Florya ve Yeşilköy (Son Posta, 5 Ağustos 1939:4) ile Beykoz sıtma mücadelesi haricinde bulunan Ömerli, Kuçullu, Sırapınar, Dereseği, Anadolu feneri, Poyrazköyü, Muratlı ve Esenceli köylerinde sıtma vakalarının görülmeye devam ettiği tespit edilmiştir (Tan, 13 İkinciteşrin 1939:2, Cumhuriyet, 11 İkinciteşrin 1939:2). Bu durum üzerine Sıhhiye Vekâleti sıtmalı mahallerde teftişlerin yapılması ve bütün köylerin muayeneden geçirilmesini emretti. Vekalet yürütülecek çalışmaları genişletmek ve hızlandırmak maksadıyla; Büyükçekmece'deki Sıtma kadrosuna ilave, Beşiktaş, Taksim, Şişli, Nişantaşı ve Maçka mahallelerinin yanında Bakırköy, Yeniköy, Sarıyer, Üsküdar, Çamlıca ve Çengelköy mıntıklarında da esaslı bir sıtma mücadelesi başlattı. Ayrıca sivrisinek mücadelesi için de bütçeye yeni tahsisat ekleme kararı aldı. Sıtma mücadele heyetleri de bu süreçte hastalığın önünün alınması ve yayılmasını engellemek amacıyla muayenesi yapılan kaza ve köylerde sıtmalılarını ayırıştırarak çalışmalarına devam etmişlerdir (Akşam, 2 Ağustos 1939:1,11). Bu yıl sonuna kadar çalışmalarına devam eden sıtma mücadele heyetleri Eyüp, Beyoğlu, Beşiktaş, Sarıyer, Beykoz, Üsküdar ve Bakırköy kazalardaki bataklıkların kurutulması ve sivrisineklerin imha edilmesi için 15 ton mazot ve 500 kilo asitfinik kullanılmıştır. Ayrıca sıtmalılarının tedavileri için bu mıntıkada 50 kilo yeşil renkli kinin komprimesi ücretsiz olarak halka dağıtılmıştır⁸.

İstanbul Sıhhat İşleri Müdürlüğü, Sıhhat vekaleti bünyesinde yürüttüğü on yıllık mesai neticesinde büyük başarılar elde etti. Sıtma teşkilatı, 1940 yılı başında Kartal ve Çekmece civarındaki bataklıklara yoğun mesai harcayarak yaz mevsimi gelmeden kurutma çalışmalarına başladı (Son Posta, 21 Mart 1940:9). Yaz mevsimiyle çalışma sahasını genişleten teşkilat; Kadıköy, Adalar, Florya ve Küçükçekmece'de sivrisinekleri tamamen ortadan kaldırmayı başardı. Beykoz, Ömerli, Koçullu, Bozhane, Poyraz, Anadolu feneri ve civar köylerde sıtmalı sayısı yok denecek kadar azaltılmıştır. Bunların yanında sıtma teşkilatı, Kadıköy merkez binasında her gün, Bozahane ve Küçükçekmece'de her pazar günü ücretsiz tedavi ederek kinin vermiştir. Teşkilatın bu süreçte takip ettiği çalışmalardan biri de büyük-küçük havuz, kuyu ve su birikintilerinin temizlenip kapatılmasıdır (Son Posta, 3 Ağustos 1940:2).

1941 yılında, sıtma mücadelesi mayıs ayıyla beraber Belediye Reisi Behçet Uz ve Sıtma Doktoru Süleyman Çoruh'un sıtmalı mahalleri tespiti ile başladı (Yeni Asır, 23 Mayıs 1941:2). Sıtma teşkilatı bu yıl itibarıyla hazırlamış olduğu "kontrol kağıtlarını" sıtmalı mahallere dağıtarak halkın sıtma konusunda taleplerini belirleyip çalışmalarını bu alanlara yoğunlaştırmıştır. Özellikle Kadıköy ve Kurbağalıdere'de bulunan tüm ev, sarnıç, kuyu, havuz vb. su birikintileri ilk etapta sıkı bir kontrolden geçirildi. Sıtmalı mahaller sıtma memurları tarafından 4 haftada bir, sıtma doktorları tarafından ise ayda bir defa denetlenmesi kararını aldı (Haber-Akşam Postası, 5 Mayıs 1941:2). Ayrıca Teşkilat bu mıntıklarda oturan halkın mücadeleye desteğini sağlamak amacıyla

⁸ "1939 Mali Yılında İstanbul Sıhhat İşleri Faaliyetleri" *İstanbul Belediyesi Mecmuası*, Yıl 16, S 183-184, Ağustos Eylül 1939, s. 141.

Küçük Say ilan ederek bir gün zorunlu çalışma veya o günün nisbetinde bir amele ücreti ödemesi zorunluluğunu getirmiştir (Son Telgraf, 9 Mayıs 1941:2).

İstanbul sıtma teşkilatı, 1942 yılında çalışmalarına 1 Mart tarihinde başladı. Teşkilat sivrisineklerin imhasının yanında yaz mevsiminde olası sıtma salgınının önüne geçmek maksadıyla mücadele sahasını genişletip sıtma teşkilat kadrolarına eklemeler yaptı. Ardından yaz mevsimi gelmeden faal halde bulunan dere, kanal ve kanalizasyon kuyularını temizleyip petrolleme çalışmalarını başlattı (Haber-Akşam Postası, 16 Şubat 1942:2).

İstanbul'da sıtmanın dönemsel artış gösterdiği yıllardan biri 1943 yılı olmuştur. Sıtma mücadele teşkilatı ve Belediyenin müşterek hareket etmemesi ve buna bağlı olarak sıtmaya sebebiyet veren başta kanalizasyon, dere, su birikintisi ve kuyu sularının kapatılmaması Şişli, Kurtuluş, Pangaltı, Nişantaşı, Maçka, Beşiktaş, Ortaköy ve Bakırköy'de sıtmanın yaz mevsimi ile beraber yükselmesine sebep oldu (Akşam, 7 Eylül 1943:3). Bu etkenlerin yanında doktorların beyanatlarına göre İstanbul'a Anadolu'dan yapılan göçlerin de sıtmanın artış göstermesinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Şişli'de Dahiliye uzmanı Doktor Emin Şükrü Kunt; İstanbul'da sıtmanın düzenli olarak her yıl nüksetmesinde mahallelerinden araştırmalarda hatta evlerinden çıkmayan ihtiyarın önemli bir etkiye sahip olduğu yaptığı tespit ettiğini söylemiştir (Akşam, 16 Teşrinievvel 1943:1).

4.OLAĞANÜSTÜ SITMA SAVAŞININ BAŞLATILMASI VE YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR

4.1.HAZIRLIK AŞAMASI

Sıtmanın yaygınlık gösterdiği dönemlerde karşılaşılan en büyük problem sıtma ilaçlarının tedariki meselesiydi. İkinci Dünya Savaşı dönemi yalnız Türkiye için değil dünya genelinde bir sorun olduğunu görmekteyiz. Bu süreçte sıtma ilacının temini zorlaşınca Bakanlık 2-3 yıl öncesine kadar ücretsiz olarak dağıtılan kinin yerine atebrin dağıtımına giderek halkın bu mağduriyetini giderilmeye çalışılmıştır. Sıtma ilacının tedarikinde yaşayan aksaklığın etkisiyle Türkiye'nin birçok yerinde olduğu gibi İstanbul'da da sıtma vakalarında artışlar meydana gelmiştir.

İstanbul'da 1945 yılı itibariyle artan sıtma vakalarına karşı ilk tedbir çalışması, mart ayının ilk haftasında Ankara'da toplanan sıtma kongresinde dile getirildi. Ardından ilk sıhhi muayeneler Bakırköy ve Beykoz'da 8 Mart itibariyle vilayet sıtma teşkilatı tarafından yapıldı (Tanin, 7 Mart 1945:3). İlk tarama neticesinde vakalardaki artışın tespit edilmesiyle birlikte 25 Mart'ta Sağlık Bakanı Doktor Sadi Konuk riyasetinde yapılan ikinci toplantıda bütün İstanbul'u kapsayacak bir çalışmanın kısa sürede başlatılmasına karar verildi (Akşam, 28 Mart 1945:3). Bunun üzerine hastalığın yoğun halde görüldüğü Kağıthane'den Kasımpaşa'ya (Cumhuriyet, 24 Nisan 1945:4) kadar olan sahadan, Eyüp, Çatalca-Silivri (Akşam, 20 Teşrinisani 1943:3)⁹, Bakırköy ve Yalova gibi İstanbul Sıtma mıntıkası içerisinde bulunan yerlerde Sıtma mücadele reisi Dr. B. Mithat Bey'in

---

⁹ 1943 yılında İstanbul'da sıtma mücadele heyetlerinin çalışmalarının yoğunlaştığı alanların başında gelen Çatalca-Silivri mıntıkası Vali Hilmi Balcı'nın yapmış olduğu tetkikler neticesinde yoğun bir mesai harcanarak kontrol altına alınmaya çalışılmıştır., "Çatalca ve Silivri'de Sıtma Vakaları", *Akşam*, 20 Teşrinisani 1943, s. 3.

riyasetinde 25 ekiple yürütülecek bir program hazırlandı. Ayrıca bu programa belediyenin 35 bin liralık bütçeyle destek vereceği açıklamasına rağmen bu miktarın yeterli görülmemesi üzerine (Akşam, 1 Nisan 1945:3) Dr. B. Mithat Bey 2 Nisan'da Ankara'ya seyahat etti (Akşam, 3 Nisan 1945:3). Bu mıntıkalarındaki sıtma vakalarının devam etmesi üzerine Sıhhat Vekâleti İstanbul'da (Akşam, 28 Mart 1945:3) devam etmekte olan sıtma şubelerinin mıntıka alanlarının genişletmesi yönünde emrini telgraf ile bildirdi (Akşam, 4 Nisan 1945:2). İstanbul Mıntıkası Sıtma Mücadele Reisi Dr. B. Mithat Bey Ankara'da Sıhhat Vekâleti ile yapmış olduğu temaslar neticesinde, sıtma mücadelesinin 15-20 gün içinde acilen başlanacağı bilgisini vermiştir. Dr. Mithat Bey gazeteye vermiş olduğu demeçte *İstanbul'un yıllardanberi sivrisinekten şikayet ettiği Bakırköy, Şişli ve daha birçok semtlerinde hazırlanan plan mucibince birden faaliyete geçilecek ve sivrisineklerin uçmaları zamanına kadar bunların yuvalarında imha edilmesine çalışılacaktır. Çünkü öğrendiğimize göre İstanbul'un birçok semtlerinde ve bilhassa Bakırköy'ünde sivrisineklerin havaların sıcak gitmesi yüzünden canlanmışlar ve evlerin içini istilaya başlamışlardır* (Akşam, 8 Nisan 1945:7).

İstanbul'da başlatılması planlanan sıtma mücadele programı vilayet ve belediye sıhhat müdürlükleriyle sıtma mücadele reisliği tarafından hazırlanarak Kaymakam, Belediye ve hükümet doktorlarına gönderilmiştir. Mücadelenin önemli bir bölümünü bataklıkların kurutulması, durgun suların yerlerinin tespiti ve sivrisineklerin imhası oluşturmaktaydı. Bu çalışmanın yürütülmesi için Kadıköy Halkevi 160-170 genci 15 Nisan'da 10 gün sürecek bir kursa tabi tuttu. Bu kursta durgun suların nasıl kurutulacağı ve akıtılacağı, sularda sivrisineklerin aranması ve diğer mücadele esasları ile ilgili dersler verildi. Buna ilaveten İstanbul hastanelerinde çalışmakta olan 24 asistan yurdun farklı bölgelerinde çalıştırılmak üzere tayin olunmuşlardır (Akşam, 18 Nisan 1945:3)¹⁰. Yürütülen tüm bu çalışmalar neticesinde kadrosunu 11 doktor ile 40 sağlık koruyucusuna tamamlayan teşkilat; doktorların 8'ini merkezde diğer 3'ünü Şişli, Çatalca ve Silivri'de, sağlık koruyucularının da 27'sini merkez 4'ünü Şile, 5'ini Çatalca ve geri kalan 4'ünde Silivri bölgesinde görevlendirdi (Vakit, 19 Nisan 1945:3). 7 Mayıs itibariyle hazırlıkları tamamlayan İstanbul sıtma mücadele teşkilatı, mevcut merkezlerin haricinde Üsküdar, Beykoz, Sarıyer, Beşiktaş, Şişli, Fatih, Eminönü, Bakırköy ve Eyüp'ü de ilave etmiştir. Sıtma teşkilatı ve İl idaresi tarafından yapılan hazırlıklar ve yürütecekleri çalışmalar şöyle tespit edilmişti; *Her merkezde şef olarak bir doktor, yeter sayıda mücadele memuru, amele, lüzumlu olan vasıtalar ve malzeme de bulunacaktır. Şehir içinde amele topluluğu olan semtlerde sıtma vakaları çok ve sivrisineklerin fazlaca faaliyette buldukları yerlerde birer muayene evi bulunacaktır. Bu muayene evlerine sıtmalı olan ve yahut sıtmalı olduğundan şüphe eden-yoksul, zengin farkı bakılmaksızın herkes müracaat edebilecek ve müracaat edenler tedavi altına alınacaktır. Şehirden başka mülhak ilçelerde de mücadele ekipleri kurulmuş ve faaliyete başlanmıştır. Sürfelerle sivrisineklerin imhası için yapılacak mücadelenin esasları da tespit edilmiştir. Yukarıda isimlerini kaydettiğimiz merkezler, muhtelif bölgelere ayrılmıştır. Her bölgede bir mücadele heyeti bulunacak ve bu heyetler, her hafta muntazaman o mıntıkayı baştan başa dolaşacaklar ve her eve mutlaka haftada bir gün uğrayacaktır. Eve gelen heyet, evin bahçesini, kuyusunu, sarnıcını tetkik edecek, sürfelerin barınması*

¹⁰ İstanbul'da Sıtma Mücadelesi 1 Mayıs'ta başlaması planlanmasına rağmen hala mücadele hazırlıkları neticelenmediği için daha çalışmalar devam etmekteydi. İstanbul genelinde sıtma mücadele aynı gün tüm şubelerde aynı zamanda başlatılması düşünülmekte olup, Kadıköy halk evinde eğitim gören memurlar kurslarını bitirmişlerdir. "Sıtma Mücadelesi", *Akşam*, 2 Mayıs 1945, s.3.

ihimali olan bütün çukurları temizleyeceklerdir. Bütün şehirde yüzü mütecaviz bölge mücadele ekibi kurulmuştur. Her ekipte bir mücadele memuru ile 3-5 amele vardır. Evleri gezecek ekipler, ikinci ziyaretlerinin hangi gün yapılacağını söyleyecekler ve bu süratle ev halkının o gün evde bulunmaları temin edilecektir. Bununla beraber mücadele ekibinin ziyaret edeceği gün mühim bir mazeretten dolayı evde kimse bulunmazsa diğer bir gün hususi bir ekip gönderilecek temizlendirilecek ve bu surette ziyaret tarihinin aşılmasına, dikkat edilecektir. Mücadele merkezleri şimdilik kaymakamlık daireleri kendilerine ayrılan birer odada çalışmaktadırlar. Mahallelerdeki mücadele bölge heyetleri için de münasip bir yer bulunmuştur. Sıtma ve sivrisinek mücadelesi için 18 doktor yeniden kadroya alınmıştır. Sağlık Bakanlığı mücadelenin kısa bir zamanda netice vermesi için bil milyon liraya yakın ödenek ayırmıştır. Yarından itibaren mücadele ekipleri evleri ziyarete başlayacaklardır (Akşam, 8 Mayıs 1945:3).

4.2. OLAĞANÜSTÜ SITMA SAVAŞININ BAŞLATILMASI

İstanbul'da Sıtma mücadelesi 4707 sayılı *Olağanüstü Sıtma Savaşı* (Akşam, 23 Haziran 1945:3) kanunu gereğince ilk olarak 31 Mart'ta (Akşam, 2 Mayıs 1945:3) başlatılması düşünüldü. Ancak 94 ekiple İstanbul'un 11 kaza ve 116 köyünü kapsayan bu programın hazırlıkları ancak mayıs ayında tamamlanabildi (Akşam, 9 Mayıs 1945:4)¹¹. Var olan sıtma teşkilatına 14 doktor (Akşam, 28 Nisan 1945:3) ve 4 memur ilave edilmesinden sonra teşkilat personel sayısı 118 memura, doktor sayısı da 17'e ulaşmış olup, teşkilatın çalışmalarını yürütmesi için bir milyona yakın bir ödenek ayrıldı (Son Posta, 9 Mayıs 1945:3). 14 Mayıs'ta (Cumhuriyet, 15 Mayıs 1945:2) çalışmalarına başlayan İstanbul sıtma mücadele teşkilatı, çalışmalarına iki koldan başlattı; biri sıtmalılardan tespit edilerek tedavi edilmesi diğeri ise sıtmaya sebebiyet veren sivrisineklerin üremesine mâni olarak sivrisinek yuvası olan bataklık, çukur ve su birikintilerinin ıslah edilmesiydi. İstanbul'da 14 mayıstan 31 mayısa kadar yürütülen çalışmalarda 58 köy taranmış, bu köylerde 19.701 kişi muayene edilmiş ve sıtmalı olduğu tespit edilen 1.293 kişi tedavi altına alınmıştır. Bu süreçte sivrisineklerin üremesine katkı sağlayan 89.939 yerde çalışma yapılmış ve 145.152 yerde mazotlanmıştır. Ayrıca Sarıyer deresi, Büyükdere yakınlarında bulunan Bakla deresi, İstinye deresi, Balta limanı deresi, Ortaköy deresi, Çırpıcı-Bakırköy civarındaki Çavuşyalı ve Aymama dereleri, Küçük Çekmece civarında bulunan Nakkaş deresi, Beykoz Deresi, Paşabahçe'de Aydere, Göksu deresi, Küçüksu deresi, Kurbağalıdere, Turşucu deresi, Küçük-Büyükyalı dereleri, Kireçhane deresi, Pendik deresi, Beşiktaş'ta Fulya deresi ve Fransız hastanesinin arka tarafındaki lağım ayakları temizlenmiştir. Karaköy'deki Vagon'li önündeki açık mecra ile Lâlelideki Çukurçeşme de ıslah edilmiştir. Silivri'de bulunan Boğluca bataklığının ıslah

¹¹ *Sıtmalıların tedavisi için her kazada bir ev olmak üzere 11 muayene evi açılmıştır. Umumi sürfe mücadelesi için de şehir 8 daireye teksim edilmiştir. Her dairenin bulunduğu mıntıkada kendisine bağlı muhtelif şubeler kurmuştur. Şehirde başka Beykoz kazasında Akbaba deresi köyleri havzası, Anadolu Feneri, Mahmut Şevket Paşa, Ali Bahadır, Cumhuriyet, Bozhane, Öğümce, Paşa Mandırası, Ömerli, Koçoğlu, Sırapınar, Hüseyinli köylerinde sürfe mücadelesi yapılacak. Büyük Çekmece ve Çatalçada istasyonlar tesis edecektir. Sıtma ve sivrisinek mücadelesi bütün İstanbulu teşmili üzerine kadroyu genişletmek lazım geldiğinden, teşkilatta çalışmak üzere 324 kişi müracaat etmiş, bunlar kurstan geçirilmek suretiyle 94 kişi kadroya alınmıştır. Mücadele bu suretle 94 ekip çalışmaya başlayacaktır. "Hıfzıssıhha Meclisi Dün Toplandı", Akşam, 9 Mayıs 1945, s. 4, 1 Mayıs itibarıyla sıtma mücadelesi İstanbul'da sıtmalılardan tedavi edilmesi ve sivrisineklerin yok edilmesi için çalışmalarına başlamayı amaçlamış, fakat hazırlıkların tam olarak bitirilmediği için yukarıda da ifade ettiğimiz gibi çalışmalar 14 Mayıs'ta başlamıştır. "İstanbul Sıtma Mücadele Bölgesi İçine Alındı", Son Posta, 5 Nisan 1945, s. 2.*

edilmesi için yapılması planlanan 4.000 metrelik kanalın 2.000 metresi bu süreçte bitirilmiştir (Akşam, 27 Haziran 1945:3). İstanbul sıtma mücadele mıntıkası dahilinde bulunan Fatih'te lağım sularının sahile akıtılması için 1 km metre kanal açılmış, sivrisinek yuvarı olan ahır ve bodrumlar taranmış, lağım sularıyla sulanan Yedikule'den Silivrikapıya kadar olan sahadaki bostanlar sökülmesi ve Kazlıçeşme'deki 1000 metrelik bataklık alan kurutulması çalışmalarına başlandı (Akşam, 17 Mayıs 1945:3).

İstanbul Bölgesi Sıtma Mücadele Başkanlığı bünyesinde başlatılan sıtma mücadelesi kapsamında faaliyete yeni başlayan Tophane, Taksim, Şişhane, Kasımpaşa, Hasköy, Eminönü, Beyazıt, Karagümrük ve Samatya şubeleri, mıntika dahilindeki evlerde haftalık sivrisinek kontrolleri başlattı (Son Posta, 22 Mayıs 1945:6). Bunun yanında Sıtma teşkilatı sivrisinekten muzdarip olan vatandaşların belirli merkezlerde kurulan Sağlık şubelerine her gün öğlene kadar doğrudan yada iletişim numaralarıyla başvurmaları karşılığında gerekli yardımların en kısa sürede yapılacağını da açıklamıştır (Son Posta, 22 Mayıs 1945:6)¹².

Tablo 2. İstanbul'da sivrisineklerin imha edilmesi için kurulan başvuru şubeleri

Şube	Başvuru Merkezi	Tel
Şube Tababeti	Eminönü hükümet tababeti	21343
Tophane Sempti	Kılıçalı medresesi çocuk dispenseri	40481
Taksim	Beyoğlu Halkevi İdaresi Bürosu	43336
Şişhane	Hükümet Tababeti Katip odası	43710
Kasımpaşa	Belediye Başkomiserliği Binası	43210
Hasköy	Nahiye Müdürlüğü	43038
Eminönü	Eminönü Hükümet Tababeti	21343
Beyazıt	Beyazıt Nahiye Müdürlüğü	20771
Karagümrük	Karagümrük Nahiye Müdürlüğü	21196
Samatya	Samatya Belediye Tababeti	21425

İstanbul'da devam etmekte olan sıtma mücadelesine, haziran ayıyla birlikte hız verildi. Çalışmaların yürütüldüğü şubelerden biri olan Silivri'de bataklıkların kurutulması ve sivrisineklerin imhası için 750 işçinin katılımıyla 850 metrelik bir kanal açıldı. Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürü Dr. Faik Yargıcı ve Sıtma Mücadele heyeti başkanı Dr. Mithat Bey Silivri'ye giderek incelemelerde bulundular. İstanbul genelinde sıtma mücadelesinin kısa sürede başarı elde edilmesi için *Küçük say* mükellefiyeti ilan edilerek, 18 yaşından 60 kadar her erkek 5 günlük bir mükellefiyet gereği çalıştırılması kararı alındı. İlk olarak Silivri'de uygulanan *Küçük Say* mükellefiyeti, Sarıyer, Eyüp, Bakırköy, Yalova ve Kartal ilçelerinde de uygulanması için hazırlıklar yürütüldü. Ayrıca, Beykoz'da da su birikintisi ve sivrisinek imhası için 20 kişiden oluşan 20 ekiple çalışmalar yakında başlayacağı belirtilmiştir (Akşam, 10 Haziran 1945:3). Bu süreçte İstanbul'da yürütülen sıtma mücadelesi çalışmalarını denetleyen Vali Yardımcı B. Faik Tek mücadelenin başarılı şekilde yürütüldüğü ancak bazı yerlerde yapılan mücadelenin aleyhinde faaliyet

¹² "Merkez müracaat şubemizin sınırları içerisinde bulunan Tophane, Tabakhane, Taksim, Şişhane, Kasımpaşa, Hasköy, Eminönü, Beyazıt, Karagümrük, Karagümrük, Samatya" semtlerinde savaş ekiplerimiz belirli yerlere ait çalışmaları dışında diğer semtlerde olduğu gibi kendiliklerinden evlere uğramayacaklar, çağırma veya müracaat üzere geleceklerdir. Bu itibarla şikayeti olanların her gün sabahdan eyle vaktine kadar ya doğrudan doğruya şube tebabetine ve yahut da semt merkezlerine telefonla veya diğer mümkün vasıtalarla başvurarak dileklerini bildirmeleri rica olunur. "Sağlık ve Sosyal Yardım Başkanlığı İstanbul Bölge Sıtma Mücadele Başkanlığından", *Son Posta*, 22 Mayıs 1945, s. 6.

gösterenlerin olduğunu belirterek bu kişiler hakkında cezai işlem uygulayacaklarını bildirmiştir (Akşam, 11 Temmuz 1945:3).

Mayıs ayında başlayan İstanbul sıtma mücadelesi ikinci ayında çalışmalarını sıtmalılarının tedavisi ve sıtmaya sebebiyet veren sivrisinek ve sivrisinek yuvalarının (Son Posta, 1 Ağustos 1945:2) imhası şeklinde yürüttü. İstanbul sıtma teşkilatında 15 doktor çalışmaktaydı. Bunlardan biri reis diğerleri ise şube doktorlarından meydana gelmekteydi. Bu 15 doktordan 2'si Kadıköy'de diğerleri ise Üsküdar, Beykoz, Sarıyer, Beşiktaş, Şişli, Eyüp ve Bakırköy'de çalışmaktaydı. Şube şefi olan doktorlar vazifeli olduğu mıntıkada sivrisinek sürfesi üreten yerleri arayarak imha eden ekiplerin faaliyetlerini kontrol etmek ve sıtmalılarının tedavisiyle meşgullerdi. Şube reisleri başkanlığında çalışan ekipler köylere kadar çalışmalarını götürmekte, sıtmalı olanları ücretsiz olarak muayeneden geçirip tedavi etmekteydiler (Akşam, 21 Temmuz 1945:3).

Haziran ayında sıtma vakalarının görülmeye başladığı Silivri'nin Karırdere bölgesinde dokuz bin dekarlık alanı kaplayan bataklıkta kurutma çalışmaları ilçeden toplanan 750 işçinin katılımı ile başlamış, nöbetleşe yürütülen çalışmalarda yapılması planlanan 4 km'lik kanalın 850 metresi tamamlanmıştır (Cumhuriyet, 10 Haziran 1945:1,3). Yine bu ay içerisinde Sıtma Mücadele teşkilatının İstanbul merkez ve 199 köyünde yürüttüğü çalışmalarda 1.858 sıtmalı tedavi altına alındı. Sivrisineklerin yok edilmesi ve bataklıkların kurutulması için; 29. 867 metre kanal ve ark açılmış, 57. 017 metre kanal dere ve ark temizlenmiş, 2.085 metre çukur doldurularak, 280. 791 ev ve mesken kontrol edilerek, 256. 791 metre alan mazotlanmıştır. Ayrıca Silivri Bağlıca bataklığının kurutulması çalışmalarına zorunlu mükellefiyet usulü uygulanarak devam edilmiş, Ayamama, Cevizlik (Cumhuriyet, 11 Temmuz 1945:2) bataklıklarıyla Beykoz kazasındaki Sırapınar, Cumhuriyet ve İshaklı köylerindeki bataklıklardaki kurutuma işlemi bitirilmiştir (Akşam, 25 Eylül 1945:3). Bunların yanında sıtma heyetleri tarafından temizlettirilen derelerin başlıcaları; Sarıyer, Büyükdere, Bakırköy, İstinye, Baltalimanı, Ortaköy, Bakırköy'de Çırpıcı, Çavuşbaşı, Ayamama, Çekmedede Nakkaş, Beykoz, Paşabahçe'de Aydere, Çubuklu, Göksü, Küçüksu, Kadıköy'de İbrahimağa, Kurbağalı, Pendik ve Beşiktaş'daki Fulye dereleri ile Fransız hastanesinin arkasında lağımların aktığı derelerdi (Son Posta, 26 Haziran 1945:2). Yalova'da ise bu süre zarfında devam eden çalışmalarda, 1.500 sıtmalı tedavi edilerek, sıtma yuvası olan Yalova deresinin kurutulması için 690 mükellef işçi çalıştırıldı. Bundan başka Teşvikiye köyünde bulunan Çapana kanalının temizlik çalışmaları köylüler tarafında yapıldı (Son Posta, 15 Ağustos 1945:6).

Kasım ayı sonuyla birlikte İstanbul'da sıtma ve sivrisinek mücadelesi bitti. Mücadelenin yürütüldüğü Eyüp, Bakırköy (Akşam, 29 Aralık 1945:3), Beşiktaş ve Üsküdar kazaları şubelerinde görevli olan 40 sıhhat memuru tasfiye edildi. Bu süreçte İstanbul iline bağlı 127 köyde bulunan 66 bin nüfusun 64 bini tedaviden geçirildi (Akşam, 22 Kasım 1945:3). Bu süreçte İstanbul merkez, kaza ve 134 (Akşam, 24 Kasım 1945:3) köyünde yürütülen çalışmada; 106, 614 kişi muayeden edilmiş ve bunlar içerisinde sıtmalı olan 15, 419 kişi tedavi altına alınmıştır. *Mücadele mevsimi esnasında gerek Belediye hudutları içinde ve gerekse ilçelerde 1,393,042 yer mücadele memurları tarafından görülmüş ve 2,000,475 sürfe vasati olarak ilaçlanmıştır. Bu işler için 287447 kilo mazot, 30164 kilo neft, 124 kilo anti malara fluide ve 890,5 kilo Wiz sarfedilmiş, çalıştırılan işçilere yevmiye olarak da 47631, 5 lira verilmiştir. Kurutulan ve tanzim edilen bataklıklara gelince, Silivri ilçesinde Kula, Geleveri, Çanta, Boğluca derelerinden meydana gelen bataklıklar ile Beykoz ilçesinde Koçoğlu,*

Sırapınar ve Karağül bataklıkları, yan kolları da dahil olmak üzere 27200 metre uzunluğunda yeni kanallar açılmak suretiyle tamamen kurutulmuştur. Boğluca kanalı üzerinde betondan "Sağlık Köprüsü" (Akşam, 14 Kasım 1945:3) ismiyle bir köprü yaptırılmış ve bu kanalın her iki tarafına yakında fidanları dikilecek olan 2000 ağaç çukuru açtırılmıştır. Bu işlerden başka paralı işçi, emece ve küçük say mükellifiyeti ile gerek ilçelerde, gerek köylerde ve gerekse belediye sınırları içinde bütün mevsim esnasında ark, kanal ve dere olmak üzere 555,332 metre yer temizlenmiştir (Akşam, 25 Kasım 1945:3; Cumhuriyet, 25 Kasım 1945:2).

C. H. P. Milletvekili Fikret Silay İstanbul'dan başlayarak ülkenin sıhhi durumu hakkında bilgi sahibi olmak üzere yapmış olduğu seyahatte sıtmanın Türkiye'nin birçok yerinde etkili olduğunu Sıtma olağanüstü savaş kanunu sonrasında kontrol altına alınmaya başladığını bilgisini vermektedir. İstanbul'da yürütülen çalışmalar sonucunda yapmış olduğu incelemelerde Çatalca, Çekmece gölü civarı, Anadolu-Hisarı ve Göksu deresinde sıtmanın sene başına göre kontrol altına alındığı bilgisini vermektedir (BCA, 490.01/663.219.1.). Olağanüstü sıtma savaşı adıyla başlatılan mücadele kapsamında İstanbul merkez ve ilçelerinde başlatılan kapsamlı çalışma neticesinde kısa sürede büyük başarılar elde edilmiştir. Sıhhat müdürlüğü İstanbul'da 1946 yılında sıtmanın büyük oranda kontrol altına alındığını açıklayarak her ihtimale karşı 1945'da sıtma teşkilatında görevlendirilen personelin bir yıl daha görevlerinde kalacaklarını kamuoyuna paylaşmıştır (Akşam, 13 Nisan 1946:3).

İstanbul'da sıtmanın yıllara göre yaygınlık durumunu tespit etmek için yapmış olduğumuz araştırmada en sağlıklı istatistik verilerine Vilayet İstatistik Yıllıklarından ulaştık. Ancak İstatistik Yıllıklarının sadece belediye doktorlarının yapmış olduğu tedavileri kapsaması tam sonuca varmamızı engelledi. Belediye doktorları bu süreçte çalışmalarını Adalar, Bakırköy, Beşiktaş, Beykoz, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Sarıyer ve Üsküdar'da yürütmüşlerdir. İstatistiklerdeki ölüm sayılarına baktığımızda yıllara göre değişkenlik gösterdiğini görmekteyiz. Özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde ülke genelinde meydana gelen vaka artışlarının İstanbul'da olduğunu ve buna bağlı olarak ölüm sayılarında artış olduğunu gözlemlemekteyiz. İstanbul'un tamamında yapılan çalışmaları sıtmanın yıllara göre artış ve ölümleri tespit İstanbul Belediye sınırları içerisinde belediye hekimlerince tedavi edilen/ölen sıtmalı sayısı¹³

Tablo 3. İstanbul Belediye tarafından yürütülen sıtma çalışması/ölüm sayısı

Sene	Tedavi edilen (Toplam)	Ölen
------	------------------------	------

¹³ *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1931-1932, C. 2, T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Belediye Basımevi 1935, s. 21,94. , İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1932-1933, C. 3, T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Belediye Basımevi 1936, s. 83-84. , İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1934-1935, C. 4, T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Belediye Basımevi, İstanbul, s. 143-149. , İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1936-1939, C. 5, T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Belediye Matbaası, İstanbul 1952, s. 141-147. , İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1939-1943, C. 1, T.C. İstanbul Belediyesi Neşriyat Ve İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Belediye Basımevi, İstanbul, s. 27-35, 105. , İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1944-1948, C. 7, İstanbul Belediyesi Neşriyat Ve İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Belediye Basımevi, İstanbul, s. 19-23. , İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1944-1948, C. 8, İstanbul Belediyesi Neşriyat Ve İstatistik Müdürlüğü, Belediye Matbaası, İstanbul 1950, s. 18.*

1930	958/1096	
1931	1314	19
1932	2647	31
1933	1658	57
1934	1568	76
1935	1411	58
1936	2164	52
1937	1863	13
1938	1697	21
1939	1255	20
1940	1207	49
1941	1834	61
1942	1704	85
1943	1784	124
1944		62
1945		30

SONUÇ

Cumhuriyetin ilanından sonra Cumhuriyet kadrolarının inşa etmek istedikleri Yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni sağlık alanında önemli sorunlar beklemekteydi. Bulaşıcı ve salgın hastalıklar Birinci Dünya savaşı ve akabindeki Milli Mücadele yıllarında Türk halkını içten kemiren bir düşman rolüyle bu sorunların başında gelmekteydi. Özellikle Anadolu'nun tamamına yayılan sıtma bu hastalıkların başında gelmekteydi. Gazi Mustafa Kemal önderliğinde başlatılan cumhuriyet politikaları kapsamında Türk halkını bu illetten kurtarmak için çalışmalara başlandı. 1924 yılında hazırlanan rapora göre İstanbul'da % 80 oranında sıtmalılı vardı. Cumhuriyetin ilk yıllarda belediye sağlık teşkilatının yürüttüğü çalışmaların yetersiz kalması üzerine 1929 yılında İstanbul merkezli bir sıtma Mücadele mıntıkası teşkil edildi. Her yıl kademeli bir şekilde mıntika sahasını genişleten İstanbul Sıtma teşkilatı kısa sürede sıtmayı kontrol altına almayı başardı.

İstanbul sıtma teşkilatı faaliyete geçtiği andan itibaren yalnız sıtmalılara ücretsiz kinin dağıtıp tedavi etmekle kalmayıp, sıtmaya sebebiyet veren sivrisineklerin imhası ve bataklıkların yok edilmesine büyük mesai harcamıştır. İkinci Dünya savaşının getirdiği sıkıntılı süreçte ülke genelinde artış gösteren sıtma vakaları; personel eksikliği ve ilaç tedarikinde karşılaşılan zorluklardan ötürü İstanbul'da da bir artış gösterdi. 1945 yılıyla birlikte ülke genelinde başlatılan "Olağanüstü Sıtma Savaşı" kapsamında İstanbul'da 94 ekiple 11 kazada başlatılan çalışmalar neticesinde hastalık kısa sürede kontrol altına alınmıştır.

Extended Abstract:

Malaria, a disease that emerged during the transition of humans to settled life, remained a significant infectious and epidemic health concern in Anatolia throughout history. In the twentieth century, the prevalence of malaria escalated in various regions and cities of Anatolia, particularly due to the wars that took place. The Ottoman Empire relied on the use of quinine as a primary method to combat the disease. However, following the establishment of the Republic of Türkiye, malaria persisted as a prominent health issue that required attention. Notably, malaria affected the ruling cadres of the republic, including Gazi Mustafa Kemal Atatürk, as well as the general population. Consequently, extensive efforts were initiated immediately after the proclamation of the republic to combat the widespread occurrence of malaria in Anatolia.

In line with a fundamental decision to address the profound impact of malaria on the health of Anatolian people, malaria control organizations were established in Ankara, Aydın, and Adana in 1925. Over time, the number of these organizations increased nationwide, parallel to the allocation of state resources. By 1928, the number of organizations rose to 7, and by 1938, it further expanded to 16. Provincial health institutions also conducted malaria control activities within their respective regions during this period. Istanbul was among the provinces where malaria control efforts were implemented before the establishment of a dedicated malaria control organization. The decision to establish the Istanbul Malaria Control Organization was made in March 1929, following which provincial health organizations and municipal health teams conducted preliminary activities. Subsequently, the malaria control organization commenced its operations, focusing on the areas ranging from Pendik to Haydarpaşa, including Kadıköy and the Islands. Mr. Asım Bey, appointed as the head of the organization, emphasized the magnitude of the mosquito control area, highlighting it as one of the largest in the world. The organization operated with a team consisting of 2 doctors, 16 medical officers, and 20-35 laborers as needed. The primary objective was to implement measures to eradicate mosquito swarms in wet terrain and areas conducive to fly breeding during the summer season. Notably, mosquito swarms were consistently found in water bodies, while vegetation did not serve as a favorable breeding ground. The organization conducted extensive fieldwork, locating and exterminating mosquito swarms. Since its establishment in March, the organization's scientifically grounded approach has yielded positive results. The discovery of malaria mosquito swarms in 14 specific locations in and around Kadıköy indicated the presence of malaria in Istanbul. Additionally, mosquitoes causing fevers such as asfari and dengue (estegomia) were identified, although the absence of asfari fever in the country was attributed to the climate. Through these observations, Mr. Asım Bey shed light on the ongoing and planned efforts to combat malaria.

The malaria control organizations were divided into administrative and implementation phases. Each malaria district was overseen by a malaria control chief, a doctor, and a sanitary officer within the administrative structure. When necessary, bacteriologists, mosquito specialists, and water reclamation engineers were also assigned to these organizations. The doctors and sanitary officers served in both mobile and stationary capacities. Annually, mobile malaria organizations conducted comprehensive malaria screenings during the summer and winter periods. Outside of these periods, malaria patients were identified and treated on a weekly basis in districts and villages with high malaria prevalence. The initial phase of the fight against malaria involved identifying malaria patients and providing them with quinine for treatment. A quinine card was issued to each patient to facilitate regular monitoring of their treatment progress. The second phase focused on eradicating mosquitoes and the breeding grounds that facilitated malaria transmission. The teams responsible for mosquito extermination worked towards eliminating factors that promoted mosquito proliferation, including houses, barns, wells, inns, and baths. Malaria control committees drained mosquito breeding sites such as swamps, puddles, pits, and wells. Drainage efforts were supplemented with chemical applications such as diesel oil and paris green in areas devoid of marshes. These initiatives were occasionally carried out by the malaria committees themselves or through compulsory obligations imposed on the local population.

In Istanbul, an Extraordinary Malaria War program was launched, deploying 94 teams to cover 11 districts and 116 villages. To bolster the existing malaria organization, 14 doctors and 4 civil servants were assigned, bringing the total number of personnel to 118 civil servants and 17 doctors. The Istanbul Malaria Control Organization commenced operations on May 14th, with two main objectives: identification and treatment of individuals with malaria, and the reclamation of swamps, pits, and puddles serving as mosquito breeding grounds to prevent malaria transmission. A survey was conducted in 58 villages of Istanbul, examining 19,701 individuals, and treating 1,293 malaria patients. Additionally, extensive work was carried out in 89,939 locations that contributed to mosquito breeding, resulting in the treatment of 145,152 sites with diesel fuel. Various water bodies in Istanbul, including Sarıyer Creek, Bakla Creek near Büyükdere, İstinye Creek, Balta Limanı Creek, Ortaköy Creek, Çavuşyalı and Aymama Creeks near Çirpıcı-Bakırköy, Nakkaş Creek near Küçük Çekmece, Beykoz Creek, Aydere, Göksu Creek, Küçüksu Creek, Kurbagalıdere, Turşucu Creek, Küçük-Büyükyalı Creek, Kireçhane Creek, Pendik Creek in Paşabağçe, and Fulya Creek in Beşiktaş, were cleaned. Consequently, the concerted efforts of specialized personnel led to the effective control of malaria throughout Istanbul. The implementation of the Extraordinary Malaria War Law during the Second World War played a crucial role in rapidly bringing the disease under control in Istanbul. This study focuses on the establishment, organization, and activities of the Istanbul Malaria Organization, representing one of the malaria control initiatives implemented after the proclamation of the Republic.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur. Bu araştırma için etik kurul iznine ihtiyaç yoktur.

Yazar Katkı Oranı: Sorumlu Yazar Yavuz HAYKIR'ın katkı oranı %50, ikinci yazar Uğur CANPOLAT'ın katkı oranı %50'dir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA, 272.0.0.12/41.46.03.

BCA, 020.18.01.01/011.50.15.

BCA, 030.18.01.01/011.50.12.

BCA, 030. 18. 01. 02/1. 3. 20.

BCA, 030. 18. 01. 02/1. 14. 22.

BCA, 030. 18. 01. 02/16.86.03.

BCA, 030. 18. 01. 02/19.23.19.

BCA, 030. 18. 01. 02/26. 13. 13.

BCA, 490. 01/1463. 1.

BCA, 490. 01/1463. 6. 1.

Gazeteler

Açık Söz Gazetesi

Akşam Gazetesi

Anadolu Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Akşam Postası Gazetesi

İkdam Gazetesi

Kurun Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Resmi Gazete

Son Posta Gazetesi

Son Telgraf Gazetesi

Tan Gazetesi

Tanin Gazetesi

Vakit Gazetesi

Yeni Asır Gazetesi

Telif Eserler

1939 mali yılında istanbul sıhhat işleri faaliyetleri 1939. *İstanbul Belediyesi Mecmuası*, Yıl 16, Ağustos Eylül, S 183-184.

Akdur R, (2001), *Sıtma*, T.C. Sağlık Bakanlığı Sıtma Savaşı Daire Başkanlığı.

Akkuş Mutlu S. (2017), "Ön asya toplumlarında sıtma hastalığı ve tedavi yöntemleri", *tarihsel süreçte anadolu'da sıtma*, (Ed.: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı.

Arora G. Andaleeb S (2017), Vipin chandra kalia, *drug resistance in bacteria, fungi, malaria, and cancer*.

Bayat, A. H. (2016) *Tıp tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 3. Baskı.

C. H. P. bakırköy kazası sıtma ve sağlık koruma savaşı çalışma programı ve fırka köy savaş hey'etlerine kılavuz, (1934) Matbaai Ebuzziya.

Carol A. T., Rebacca J. F. (2010), An overview of malaria , *respectives on diseases and disordess malaria*, (Ed.: Nancy Dziedzic), Greenhaven Press.

Çelebi E. (2003), *Günümüz türkçesiyle evliya çelebi seyahatnamesi: İstanbul*, 1. Cilt 1. Kitap,

Haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları.

Develioğlu F. (1992), *Osmanlıca-türkçe ansiklopedik lûgat (eski ve yeni harflerle)*, Aydın Kitabevi, 10. Baskı.

Feyzi Paşa (1919), *Maraz-ı merzagi (sıtma)*, (Der.: Dr. Asım Bey), Tanin Matbaası.

Finkel, M. (2010) *Malaria is one of the oldest and deadliest known diseases respectives on diseases and disordess malaria*, (Ed. : Nancy Dziedzic), Greenhaven Press.

Hakkı M. İ. (1925), *Malarya yani sıtma hakkında kimler neler bilmeli*, Hilâl Matbaası.

Haldun İ. (1991), *Mukaddime*, (Çev.: Zakir Kadiri Ugan) c. II, , M.E.B.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1931-1932, (1935), C. 2, T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Belediye Basımevi.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1932-1933, (1936), C. 3, T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Belediye Basımevi.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1934-1935, (1937), C. 4, T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Belediye Basımevi, İstanbul.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1936-1939, (1952), C. 5, T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Belediye Basımevi, İstanbul.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1939-1943, C. 1, T.C. İstanbul Belediyesi Neşriyat Ve İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Belediye Basımevi.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1944-1948, C. 7, İstanbul Belediyesi Neşriyat Ve İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Belediye Basımevi.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1944-1948, (1950), C. 8, İstanbul Belediyesi Neşriyat Ve İstatistik Müdürlüğü, Belediye Matbaası.

Kaşgarlı M. (1985), *Divanü lûgat-it-türk tercümesi*, (Çev.: Besim Atalay) c. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Kılıç, O. (2017), "Eskiçağdan Yakınçağa Sıtma ve Tarihe Etkileri", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed.: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı

Louis M. K. , Bryan R. S. (2019), *Travel And Relate Health History: Malaria, Prions, and Other Transmissible Disease*, *Screening Blodd Donors with the Donor History Qustiannaire*, (Ed : Eder A. Goldman).

Lütfi, A.- Fikri A. (1926), "Türkiye'de sıtmanın coğrafyası", *Birinci Milli Türk Tıp Kongresi (1-3 Eylül 1925) Müzekerati*, Kader Matbaası.

Sıtma Mücadelesinde Ehemmiyetli Bir Nokta (1924), *Sihhiye Mecmuası*, S. 4 Numara 40, 15 Kânunuevvel.

Şahsuvaroğlu, B. N.(1963), *Dünya'da ve türkiye'de sıtma tarihçesi*, Kader Matbaası.

- Şekip A. (1930) "İstanbul'da sıtma mücadelesi", *Sıhhiye Mecmuası*, T.C. Merkez Heyeti Matbaası, C 3, S 31-32, Teşrinievvel-Teşrinisani 1929.
- Tekeli İ, İlkin S, (2004). *Türkiye'de sıtma mücadelesinin tarihi, cumhuriyetin harcı, köktenci modernitenin ekonomik politikasının gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 107-161.
- Ünver, S. (1937), *Şarkta malarya tarihinin eksikliği üzerine birkaç not*, Türk Tıp Tarihi Arşivi, Yıl 2, S. 6, c. 2, no: 6, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Winther P. C. (2003), *Malaria, Opium, and British Rule in India, 1756-1895*, Lexington Books.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

ROMA'DA BİR SOSYAL YARDIM UYGULAMASI: ALIMENTUM

Ezgiğül DOĞAN

Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi
Sosyal Bilimler Entitüsü, Tarih ABD
ezgidogan_2009@hotmail.com

0000-0003-2596-4554

Recep ÖZMAN

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
recep.ozman@inonu.edu.tr

0000-0002-6329-710X

Atıf / Citation: Doğan E. & Özman R., (2023). Roma'da bir sosyal yardım uygulaması: Alimentum. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(1), 129-140

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1285204>

Öz

Roma'nın II. yüzyılında hüküm süren iyi imparatorların benimsediği refah politikası sayesinde devlet merkezli bir sosyal yardım uygulaması başlatılmıştır. *Alimentum* olarak isimlendirilen bu uygulamayı ilk kez imparator Nerva başlatmış ve Traianus geliştirmiştir. Bu uygulamayla Italia'nın özellikle yoksul çocuklarının temel ihtiyaçlarının karşılanması için bir ödenek oluşturulmuştur. Böyle bir yardım uygulamasının başlatılmasındaki amaç ise azalan nüfus oranı ve yoksullukla mücadele etmek, tarımsal verimliliği artırmaktı. Devlet, yardım uygulaması için gerekli ödenekleri toprak sahiplerine verilen kredilerin yıllık yüzde beş oranındaki geri ödeme faizlerinden sağlamıştır. Toprak sahiplerinin gönüllülük esasına dayanan bu hayırseverlikleri düşük faizli krediler sayesinde kendilerine de fayda sağlamıştır. Toprak sahiplerinin ödedikleri faizlere bağlı yardım ödeneklerinden faydalanan belirli sayıdaki kız ve erkek çocukları için yetişkinliğe ulaştıkları bir yaş sınırı belirlenmiştir. Yaş sınırına ulaşan her bir çocuğun yerine ise yeni bir çocuk alınarak maddi olarak desteklenmiştir. *Alimentum* uygulaması sayesinde bir yandan tarımsal canlılık ve üretim artarken diğer yandan nüfusu artırma politikasına bağlı olarak çocuk yetiştirilmesi teşvik edilmiştir. İmparatorlar, *alimentum* uygulamasını sosyal devlet anlayışıyla halkın güvenini sağlamak amacıyla bir propaganda aracına dönüştürmüşlerdir. Devlet destekli *alimentum* uygulamasıyla birlikte servet sahibi kişilerde çocukların yetiştirilmesi için şahsi olarak belirli sayıdaki çocuklara bağışlarda bulunmuşlardır. Fakat III. yüzyıl krizinin başlamasıyla birlikte uygulama önemini yitirmeye başlamış ve zamanla terk edilmiştir. Bu çalışmanın amacı *alimentum* uygulamasını, şartlarını, yöntemini açıklamak ve uygulamanın sonuçlarını belirtmektir.

Anahtar Kelimeler: Roma, Çocuk yardımı, Alimentum, Sosyal Yardım, Traianus

SOCIAL WELFARE PROGRAMME IN ROME: ALIMENTUM

Abstarct

Thanks to the welfare policy adopted by the good emperors who came to power at the end of the first century of Rome, a state-centric social welfare programme was initiated. This programme called Alimentum, was first initiated by Emperor Nerva and developed by Trajan. With this programme an allowance was created to meet the basic needs of especially poor children of Italy. The purpose of initiating such a social welfare programme was to combat the declining population rate and poverty, and to increase agricultural productivity. The state provided the necessary allowances for the implementation of alimentum from the annual repayment interest of five percent of the loans given to the landlords. This voluntary philanthropy of the landlords also benefited themselves through low-interest loans. This voluntary philanthropy of the landlords benefited them through low-interest loans. An age limit has been set at which a certain number of boys and girls reach adulthood who benefiting from subsidies based on interest paid by landlords. A new child was taken to replace each child who reached the age limit and was supported financially. Thanks to the alimentum programme, on the one hand, agricultural vitality and production increased, on the other hand, child rearing was encouraged depending on the policy of increasing the population. The emperors turned the alimentum programme into a propaganda tool in order to ensure the trust of the people with the understanding of the social state. Along with the state-centric alimentum programme, wealthy individuals have personally donated a certain number of children to raise children. However, with the onset of the third century crisis, the practice began to lose its importance and was abandoned over time. The aim of this study is to explain the alimentum programme, conditions, method and to indicate the results of the programme.

Keywords: Rome, Child benefit, Alimentum, Social Welfare, Trajan.

GİRİŞ

Roma tarihinde devletin halka yardım etmesinin ilk örneklerini Cumhuriyet döneminde görmekteyiz. Roma halkının büyük bir kısmı Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren özellikle Graccus kardeşlerin reformlarıyla birlikte devletten düzenli olarak tahıl yardımı almıştır. Ancak bu yardım sabit ve makul bir fiyat karşılığında aylık olarak halka sağlanmıştır. Yardım uygulaması zaman içerisinde değişimlere uğrayarak geliştirilmiştir. Devlet, tahılın yanında zaman zaman şarap, buğday, yağ ve para yardımları da yapmıştır. Roma dışında ise mısır ve diğer yardımların dağıtımını belediyeler tarafından çok sınırlı bir şekilde yapılmıştır. Ancak bu dönemde yardım miktarı ne kadar olursa olsun faydalanan halkın Roma vatandaşlığına sahip olması gerekmektedir (Ashley, 1921: 5; Aftyka, 2019: 151). İmparatorluk döneminde ise Augustus, tahıl yardımı için para yerine geçen karne uygulamasını getirmiş, yılda üç kez halka -miktarı değişkenlik gösteren- bu karneleri dağıtmıştır. Ayrıca bu yardımlara ilk kez çocukları da dahil etmiştir (Suetonius, Tanrısal Augustus, XL-XLI; Cassius Dio, LI.21.3).¹ Çünkü Roma'da çocuk yetiştirmek ebeveynlere külfetli gelmekteydi ve erkeklerin imparatorluk memuriyeti için çocuk sahibi olmayı reddetmeleri durumu yaygındı. Bu durum Roma'da bir nüfus azalmasına yol açmıştı ve kadın nüfusu erkeklere oranla daha azdı. Augustus, MÖ 18 yılında aileyi korumak için *lex Julia de maritandis ordinibus* yasasını çıkartarak üç veya daha fazla çocuğu olan aile babalarına çocuk yardımı yapılmasına karar vermiştir. Böylece çocuk sahibi olan kişilerin memuriyetlerinde daha hızlı yükselmelerinin yolu açılmıştır. Normalde memuriyetler için belirlenen asgari yaş sınırında üç çocuk babası olan memur adayına her çocuk için bir yıl öncelik tanınmıştır. Ayrıca yasal faaliyetlerini bir erkek

¹ Iulius Claudius hanedanından Nero ve Flavius hanedanından Domitianus da Augustus'un başlattığı tahıl karnelerini dağıtmışlardır. Suetonius, *Nero*, XI; *Domitianus*, IV.

vasiyle (*tutor*) yerine getiren kadınların üç çocuk sahibi olmaları durumunda anne adayına “üç çocuk hakkı” (*ius trium liberorum*) tanınarak yasal işlerini kendi başına yürütmesi sağlanmıştır (Cassius Dio, LIV.16.1-2; Goldsworthy, 2014: 324-325; Morrell, 2020: 90). Bu nedenle Augustus’un imparatorluktaki ahlaki hayatı düzenleme amacının yanı sıra tamamen nüfusu artırmak amacıyla halka yapılan yardımlara ilk kez çocukları da dahil ettiğini düşünmek doğru bir değerlendirme olacaktır. I. yüzyıl ortalarına tarihlenen ve Latium bölgesinde Atina şehrinde bulunan bir yazıt, çocuk yardımlarına dair kanıt niteliğinde olan ilk epigrafik belgedir. *Proconsul* T. Helvius Basila’nın kızı Procula’nın yazdırdığı yazıtta göre Basila 400.000 *sestertius* olan mirasını Atina şehrine bağışlamıştır. Muhtemelen Procula’nın sorumlu olduğu şahsi bir vakıf sayesinde çocuklara ergenliğe ulaşana kadar tahıl ve daha sonra 1000 *sestertius* para yardımında bulunulmuştur (CIL, X.5056, içinde Lewis & Reinhold, 1955: 352; ILS, 977; Klokner, 2019: 37).

1.ALIMENTUM UYGULAMASININ BAŞLAMASI

Roma İmparatorluk tarihinde özellikle çocukları konu alan yardım uygulamalarının İmparator Nerva (MS 96-98) ile başlayan ve Marcus Aurelius’un (161-180) ölümüne kadar süren dönemde sistemli bir hal alarak kurumsallaştığı görülmektedir. Bu dönemde imparatorlar evlat edinme yöntemiyle hanedan üyesi olarak kabul edilmiştir ve bunların (Nerva, Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius) hâkimiyet süreci iyi imparatorlar dönemi olarak adlandırılmaktadır. İyi imparatorlar ifadesini ilk kez XVI. yüzyılda Niccolo Machiavelli, *Livius üzerine Söylevler (Discourses on Livy)* isimli eserinde kullanmıştır. Machiavelli’ye göre Titus (79-81) dışında o zamana kadar tahta çıkan tüm imparatorlar kötüyken, Nerva’dan Marcus’a kadar olan beş imparator örneğinde olduğu gibi evlat edinme yoluyla tahta çıkanların hepsi iyiydi. İyi adamların hüküm sürdüğü bu dönemde tüm dünyaya barış ve adalet hâkim olmuştu (Machiavelli, 2007: 60). XVIII. yüzyılda *Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi (The History of the Decline and Fall of the Roman Empire)* isimli eserini yazmış olan Edward Gibbon da dünya tarihinde en huzurlu dönemin Domitianus’un (81-96) ölümünden Commodus’un (180-193) tahta çıkışına kadar geçen süre olduğunu söylemektedir. Bu süre içerisinde imparatorluk erdem ve bilgelikle yönetilmiştir (Gibbon, 2019: 120). Caligula (37-41), Nero (54-68) ve Domitianus (81-96) gibi acımasız imparatorlardan sonra halkın huzurunun sağlanması iyi imparatorların başlıca politikası olmuştur. Bu nedenle Machiavelli ve Gibbon’un ifadeleri temelinde söz konusu beş imparatorun seksen dört yıllık hakimiyeti tarihçiler tarafından iyi imparatorlar dönemi olarak adlandırılmaya devam etmiştir. İyi imparatorlar döneminde Roma İmparatorluğunda siyasi huzurun sağlanmasının yanında imparatorlar tarafından halkın refah içinde yaşamasını sağlayan gıda yardımları gibi tedbirler de alınmıştır. Bu beş iyi imparatorun ilki olan Nerva tarafından tüm Italia’da muhtaç ailelerin kız ve erkek çocuklarının ihtiyaçlarının karşılanması için düzenlemeler yapılmıştır. *Alimentum* (çoğ. *Alimenta*) adıyla bilinen bu uygulamayla imparatorluğun sosyal devlet olma ilkesi belirgin bir şekilde öne çıkmıştır (*Epitome de Caesaribus*, XII.4; Duncan-Jones, 1964: 123; Elkins, 2017: 73). Bu planla Italia’nın kasaba ve köylerinin yoksul çocuklarına her ay yiyecek ve giyecek için yeterli para sağlanmıştır. Devlet, gerekli *alimentum* bedelini sağlamak için Italia’daki toprak sahiplerinin imparatorluktan topraklarının belirtilen değerinin yaklaşık yüzde sekizi kadar kredi almalarını ve yıllık yüzde beş faizle geri ödemelerini sağladı. Ancak plan zorunlu değildi ve uygulanması için toprak sahiplerinin gönüllü olması gerekmektedir (Duncan-Jones, 1964: 124; Woolf, 1990: 197; Grainger, 2003: 59-60). Kredilerin verilmesi, *alimentum*

uygulayıcılarının genel denetimi altındaydı ve imparatorluk memurları tarafından verilmekteydi. Fakat faizli geri ödemelerin toplanması ve idari işlerin çoğu yerelde görevlendirilmiş *quaestor*ların elindeydi. Yükümlü kişi borcundan kurtulmak istediği takdirde krediler tek seferde geri ödenebilirdi (Bourne, 1960: 47, 63). Yardım uygulamasından yoksul çocuklar kadar çiftçiler de yararlanmıştı. Çiftçiye düşük faizle sağlanan sermaye tarımsal canlılığı artırmıştır. Cassius Dio, Nerva'nın 60.000.000 *sestertius* değerindeki hazine topraklarını yoksullara tahsis ettiğinden ve bazı senatörleri bu toprakların dağıtılmasından sorumlu tuttuğundan söz etmektedir (Cassius Dio, LXVIII.2.1). Dio'nun ifadesinden toprak tahsisiyle ilgili bir komisyonun kurulduğu ve bunun *alimentum* için de geçerli olabileceği kabul edilmektedir (Elkins, 2017: 92). Nerva'nın toprak tahsisi, Roma'nın işsiz halkını çalışmaya teşvik etmeyi ve tarımın canlandırılmasını amaçlamış olabilir (Duncan-Jones, 1964: 127-128).

Nerva'nın ardından iktidara gelen Traianus (98-117), *alimentum* uygulamasını geliştirerek en çok destekleyen imparatorudur. Plinius'un, 100 yılında *consul* olarak yaptığı konuşmasından aktarılan bilgiye göre, Traianus, önceki yıl Roma'daki çocukları kapsayan önemli bir yardım ve para dağıtımını yapmış, yine Roma'da beş binden az olmayan çocuğu kapsayan bir *alimentum* uygulaması başlatmıştır (Ashley, 1921: 7; Grubbs, 2013: 344). Italia'nın Veleia ve Ligures Baebiani kasabalarında *alimentum*dan söz eden iki önemli yazıt, Traianus sikkeleri ve Beneventum'daki Zafer Takı üzerinde yer alan betimlemeler (bk. Resim 1. Traianus) Traianus dönemindeki *alimentum* uygulaması için önemli kanıtlardır (Grainger, 2003: 60; Grubbs, 2013: 343-344).

Kuzey Italia'da Placentia yakınlarındaki Veleia'da yer alan yazıt kasabada yardım alan çocukların sayısını, cinsiyetini, teminat olarak alınan toprakların ve verilen kredilerin kayıtlarını içermektedir:

"Mülklere 1.044.000 sestertius tutarında ipotek koyuldu. Böylece en iyi ve en büyük princeps İmparator Caesar Nerva Traianus Augustus Germanicus Dacicus'un lütfuyla erkek ve kızlar şöyle destek alabilirler: 245 meşru erkek çocuğunun her biri ayda 16 sestertius alacak ve bu toplam 47.040 sestertiusa eşittir. 34 meşru kız çocuklarının her biri ayda 12 sestertius alacak ve bu 4.896 sestertiusa eşittir. Gayri meşru erkek çocuk yılda 1.144 sestertius; gayri meşru kız çocuk yılda 1.120 sestertius alacak. Toplamda 52.200 sestertius, bu da söz konusu anaparanın yüzde 5 faizine eşittir..." (CIL, XI. 1147, içinde Lewis & Reinhold, 1955: 345-346; ILS, 6675).

Veleia yazıtında, cinsiyetlerine göre çocuklar arasında yardım miktarı değiştiği gibi gayri meşru çocukların daha az yardım aldıkları görülmektedir. Bu yazıtta göre *alimentum* uygulamasından, meşru çocuklar arasından hem erkekler hem de kızlar faydalanırken yardım alan erkek çocukların sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca gayri meşru çocuklar için verilen bilgide hem her bir çocuğun alacağı miktar hem de yardımdan faydalanacak çocuk sayısı belirtilmemiş, toplam rakam verilmiştir. Dolayısıyla bu yardım programında öncelikle meşru erkek çocukların sonra meşru kız çocukların ve daha sonra ise gayri meşru çocukların düşünüldüğü görülmektedir.

Ligures Baebiai'de yer alan ikinci bir yazıtta ise yardım alan çocuk sayısı belirtilmemiştir. Ancak ödenecek olan toplam faiz miktarı 10.040 *sestertius* olarak verilmiştir (CIL IX.1455, içinde Lewis & Reinhold, 1955: 346-347). Bu miktar sadece yılın yarısı için ve Veleia'daki ile aynıysa yüzden fazla çocuk için uygulanmış olabilir. *Alimentum* için temel alınan azami yaş sınırı, erkek

çocuklar için 14 ile 16, kız çocukları için 13 ile 14 yaş arasında değişiklik göstermekteydi (Bourne, 1960: 58).

Veleia ve Ligures Baebiai yazıtları başlıca kanıtlar olsa da *alimentum*un tüm Italia'da uygulandığı görülmektedir. Italia idari olarak dokuz bölgeye ayrılmıştı. Bu dokuz bölgeden yedisi Aemilia, Appia, Clodia, Flaminia, Salaria, Tiburtina ve Valeria'dır. Diğer ikisi ise *alimentum* uygulaması için daha az önem arz eden Italia'nın en kuzeyindeki Trans Padum-Histria-Liburnia ve en güneyindeki Apulia-Lucania-Bruttii bölgeleriydi. Bu bölgeler dağlık, nüfusun ve tarımsal verimliliğin düşük olduğu yerlerdi. Fakat Campania ve Po Vadisi gibi zengin bölgelerde de altı kasabanın yardım uygulamasından yararlandığı tespit edilmiştir. *Alimentum* uygulamasından sorumlu olması için uzak bölgelere atlı sınıftan *procurator*lar görevlendirilirken, daha iç kesimdeki bölgelere *Senatus* üyesi olan ve *alimenta praefectus*u ismi verilen memurlar görevlendirilmiştir (Ashley, 1921: 11; Bourne, 1960: 57, 65-66; Eck, 2000: 226).

Alimentum uygulamasının bir diğer yönü yoksul aileleri çocuk sahibi olmaya teşvik ederek Roma nüfusunu artırmaya çalışmaktı. Çünkü bebeklerin ve çocukların ölüm oranının yüksek olduğu Antik Çağ'da her Romalının yaşamının en zor döneminde hayatta kalmasını sağlamak gerekmekteydi (Bourne, 1960: 58; Wiedemann, 1989: 38; Woolf, 1990: 197). Plinius'un, 100 yılında Traianus'a hitap ettiği konuşmasında imparatorun çocukları desteklemek için yaptığı bağışlardan gelecekteki nüfus artışının ve refahın bir kaynağı olarak bahsettiği belirtilmektedir (Duncan-Jones, 1964: 127). Ayrıca ebeveynleri çocuk yetiştirmeye teşvik etmenin kamu yararı için önemine değindiği aktarılmaktadır (Ashley, 1921: 8; Griffin, 2000: 116). Yayılmacı bir imparatorluğu yöneten imparatorlar için insan gücü ve özellikle askeri bir yapıda olan Roma'nın ordu gücü için erkek çocukların desteklenmesi önem arz etmiş olmalıdır. Plinius'un *alimentum* desteğini orduya asker yetiştirmenin bir yolu olarak da gördüğü açıklanmaktadır (Griffin, 2000: 117). Fakat insan gücünün ve asker yetiştirmenin başlıca amaç olması durumunda kız çocuklarının neden *alimentum* uygulamasına dahil edildiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu durum erkek egemen bir toplum olan Roma'da kız çocuklarının istenmeyen çocuklar olması sebebiyle ölüme terk edilmelerinin kadın nüfusunda azalmaya yol açmasıyla açıklanabilmektedir. Kadın nüfusundaki azalma tüm nüfusu etkilemiş ve imparatorların kız çocuklarının yetiştirilmesini desteklemelerine neden olmuştur (Erdemir, 2016: 4-5).

Traianus döneminin nümismatik bulgularında *alimentum* uygulamalarına dair lejantları görmek mümkündür. Bir *sestertius*un arka yüzünde *Alim Ital* lejantıyla birlikte tanrıça sol elinde bereket simgesi anlamındaki mısır başağı (*cornucopia*) tutarken ayaklarının önünde de bir çocuk tasvir edilmiştir (bk. Resim 2.) (Woolf, 1990: 223). Yine *alimentum* uygulaması ile bağlantılı olan bir diğer sikkede ise sol tarafta Traianus diz çökmüş Italia figürünü kaldırırken aralarında iki çocuk tasvir edilmiştir ve *Ital (ia) Rest (ituta)* lejantı yer almaktadır (bk. Resim 3.) (Duncan-Jones, 1964: 127; Griffin, 2000: 116).

İyi imparatorlar dönemiyle özdeşleşmiş olan *alimentum* uygulaması Traianus'tan sonra geliştirilerek devam ettirilmiştir. Hadrianus (117-138), çocukların *alimentum* ile desteklenmesini yaygınlaştırarak uygulamayı geliştirmiştir (Scriptores Historiae Augustae, Hadrianus, VII). Yaş sınırını yükselterek erkek çocuklarına 18, kız çocuklarına 14 yaşına kadar yardım edilmesi gerektiğine karar vermiştir (The Digest of Justinian, XXXIV.1.14.1; Bourne, 1960: 58).

Hadrianus'un yaş sınırını bu şekilde belirlemesi çocukların evlenme çağına erişmeleriyle ilgili olabilir (Woolf, 1990: 208). Ayrıca Hadrianus'un *alimentum* uygulamasını Italia ile sınırlı tutmadığı görülmektedir. Mısır'ın Antinoopolis şehrinde ebeveynleri tarafından doğumundan sonraki otuz gün içinde yardıma muhtaç olarak kaydettirilen her çocuğa yardım sağlayacak bir fon kurmuştur (Bourne, 1960: 66). Hadrianus'un halefi Antoninus Pius (138-161), karısı Faustina'nın onuruna yardıma muhtaç kız çocukları için *Faustinianae* olarak adlandırılan bir yardım kurumu kurdu (SHA, Antoninus Pius, VIII). Marcus Aurelius (161-180) ise yardım planını geliştirerek uygulamaya devam etti. Antoninus Pius'un yaptığı gibi, ölen karısı Faustina onuruna kızlardan oluşan *Puella Faustinianae* isimli bir topluluk kurdu (SHA, Filozof Marcus Antoninus, XI, XXVI).

2. İYİ İMPARATORLAR DÖNEMİ'NDEN SONRA ALIMENTUM

İyi imparatorlar döneminin son imparatoru olan Marcus Aurelius'tan sonraki yıllarda *alimentum* uygulamasıyla ilgili kanıtlar oldukça yetersizdir. 193 yılında iktidara gelen ve oldukça kısa bir saltanat süren Pertinax (193), Commodus'un (180-193) müsrif bir yaşantı sürmesinden kaynaklanan ekonomik sorunların üstesinden gelmek için bir düzenleme başlattı. Dokuz yıllık ödenmemiş olan *alimentum* borçlarını ödedi (SHA, Pertinax, IX). Marcus Aurelius'tan sonraki yaklaşık on üç yıllık bir süre zarfındaki Pertinax'ın dokuz yıllık ödenmemiş *alimentum* bedelini ödemesi imparatorlukta uygulamanın işleyişinin bozulduğuna işarettir (Duncan-Jones, 1964: 143). 218 yılında küçük yaşta kısa süreliğine iktidara hâkim olan Diadumenianus ise kendisine Antoninus isminin verilmesiyle adına layık bir imparator olmak amacıyla bağış dağıtılmasını emreden bir ferman çıkarmıştır. Bu fermanla Antoninus kızlardan ve erkeklerden oluşan topluluklar kuracağını da belirtmiştir (SHA, Antoninus Diadumenianus, II). Burada Diadumenianus'un *alimentum* yardımını planlamış olabileceği veya yaptığı bağışlar arasında gıda yardımının da bulunduğu düşünülebilir.

Alimentum uygulamasına dair son kanıtlardan biri Severus Alexander (222-235) dönemine aittir. Alexander, Perslere karşı kazandığı zaferi Roma'da bir törenle kutladığı sırada Antoninus Pius ve Marcus Aurelius'un yaptığı gibi kız ve erkek çocuklar için bir *alimentum* topluluğu kurdu. Bu topluluk annesi Iulia Mamaea'nın onuruna *Mammaeani* ve *Mammaeanae* olarak adlandırıldı (SHA, Severus Alexander, LVII). *Alimentum* uygulaması, Severus Alexander döneminden sonra imparatorluğun karşılaştığı ekonomik ve siyasi sorunlar sonucunda uygulanmamış veya önemini yitirmiştir. Merkezi kontrolün gevşemesiyle yerel yöneticiler *alimentum* gelirlerini acil ihtiyaçlar için kullanmak üzere ayırmış olabilirler. Bu durum Italia halkının yardım uygulaması için devletle iş birliği yapma konusundaki isteksizliğinin bir sonucu olarak da değerlendirilmektedir (Ashley, 1921: 16; Grainger, 2003: 61). Ancak 271 yılında kent *praefectus* olan Postumius Varus ismi *alimentum* uygulamasından sorumlu son yetkili ismi olarak kayıtlarda yer almıştır. Muhtemelen dönemin imparatoru Aurelianus, *alimentum* uygulamasına son vermiş ve daha farklı yardım uygulamaları başlatmıştır (Southern, 2004: 123; Özman, 2021: 237).

3. ÖZEL YARDIM UYGULAMASI

Alimentum sadece devlet destekli bir yardım planı olarak değil aynı zamanda şahsi yardım planları olarak da uygulanmıştır. Şahsi uygulamalarda bir hayırsever mülkünü veya nakdi

servetini çocukların geçimi için bir şehre bağışlamıştır (Jongman, 2002: 51; Grainger, 2003: 59; Grubbs, 2013: 345). Plinius, Italia'da Comum'da uygulanacak olan özel *alimentum* planından da söz etmektedir: “Özgür doğmuş erkek ve kız çocuklarının bakımı için söz verdiğim 500.000 *sestertiusu* toptan vermek yerine, çok değerli olan bazı arazilerimi bu fiyata kamu görevlisine sattım. Daha sonra yıllık 30.000 *sestertius* karşılığında ondan geri aldım.” (ILS, 2927).

Plinius'un mektubuna benzer bir şekilde Italia'da bulunan pek çok yazıt özel *alimentum* uygulamalarıyla ilgili kanıtlar sunmaktadır. Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi Atina'da T. Helvius Basila adına yazdırılan bir yazıt şahsi olarak bırakılan mirasla çocuklara tahıl ve nakit yardımı sağlandığından söz etmektedir (CIL X.5056, içinde Lewis & Reinhold, 1955: 352). Flavius Hanedanından sonraki bir döneme tarihlendirilebilen Florentia'daki bir yazıtta erkek çocukların 14 yaşına kadar yardımdan faydalanacağı belirtilirken kız çocuklarının yaşı yazıt hasar gördüğü için bilinmemektedir (CIL XI.1602, içinde Klokner, 2019: 37). Ostia'daki yazıt Fabia Agrippina'nın *alimentum* olarak kullanılmak üzere 1.000.000 *sestertius* miras bıraktığını ve bu sayede *alimentum*dan sadece 100 kız çocuğunun yararlandığını belirtmektedir (CIL XIV.4450, içinde Klokner, 2019: 40). Tarracina'da Caelia Macrina isimli bir kadın hayırsever, oğlu Macer'in anısına yüz erkek ve yüz kız çocuğu için, erkek çocukları on altı, kız çocukları 14 yaşına gelene kadar erkekler için 5 *denarius*, kızlar için 4 *denarius* olmak üzere aylık yardım ödeneği sağlanması için 1.000.000 *sestertius* miras bırakmıştır. Yazıtın son cümlesine göre yardım ödemeleri daima yüz erkek ve yüz kız çocuğuna yapılacak şekilde olmalıdır. Bu nedenle yaş sınırına ulaşan her çocuğun yerine yardıma ihtiyacı olan yeni bir çocuk alınmış olmalıdır (ILS, 6278; CIL, X.6328, içinde Lewis & Reinhold, 1955: 352). Siscia'da bulunan bir yazıt ise hayırseverin kasaba halkına 1.003000 *sestertius* bağışladığını ve bağıştan her yıl gelecek olan yüzde beşlik faiz miktarınının 300 erkek, 200 kız çocuğu için *alimentum* bedeli olarak kullanılmasını istediğini göstermektedir. Yardım ödeneği kızlar için 2 *denarius*, erkekler için ise 2,5 *denarius*dur. Bu yazıtta göre erkek çocuklar için yaş sınırı 3 yaşından 15 yaşına kadar, kız çocukları için 3 yaşından 13 yaşına kadar belirlenmiştir. Ayrıca Tarracina yazıtında olduğu gibi yetişkinliğe ulaşan veya ölen çocukların yerinin hemen başka bir çocukla doldurulması gerektiği ifade edilmiştir (CIL, VIII.1641, içinde Lewis & Reinhold, 1955: 352-353; Woolf, 1990: 208-209).

Yukarıda sözünü ettiğimiz yazıtlarda yer alan bilgilerin hepsi vasiyet olarak görünmektedir. Digest'in XXXIV. Kitabının *De Alimentis Vel Cibariis Legatis* başlıklı ilk bölümünde vasiyete bağlı yardım desteği konusunda yasa maddeleri mevcuttur. Maddelerin çoğu, vasiyet eden kişinin köleler veya azatlılar gibi bakmakla yükümlü olduğu kişilerin geçimine ilişkin maddelerdir (The Digest of Justinian, XXXIV.1.1-23).

SONUÇ

Roma İmparatorluğu'nda devletin her alanda güçlü olabilmesi için insan gücü önem arz etmekteydi. Yoksulluk ise mücadele edilmesi gereken önemli bir konuydu. Yoksul ailelerin yetiştiremeyeceği çocukları veya kızları ölüme terk etmeleri daima rastalanan bir durumdu. İmparatorluktaki olumsuz siyasi, sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olarak nüfusta bir düşüşün meydana gelmesi, insan gücünün, tarımsal canlılığın ve askeri gücün de azalması demektir. Bu nedenle hem Roma'da refah ve huzurun sağlanması hem de fakir halka destek olmak için Gracchus kardeşler döneminden itibaren halka düzenli olarak gıda desteğinde bulunulduğunun örnekleri

mevcuttur. Büyük olasılıkla yine bu nedenlere bağlı olarak imparatorluk döneminde Augustus, nüfus artışını sağlamak için hem çocuk sahibi olmayı teşvik etmiş hem de çocukları yardım programına dahil etmiştir. I. yüzyılın sonlarında imparator Nerva, temel ihtiyaçları karşılanamayan çocukların yetiştirilmesine katkı sağlamak amacıyla yıllık yardım planı olan *alimentum* uygulamasını başlatmıştır. Toplumun temelini oluşturan aile kurumunda çocuğun yaşamını devam ettirebilmesi için başlatılan bu ekonomik yardım uygulaması aile ve çocuk yardımları tarihi için önemli bir örnek niteliğindedir.

Roma tarihinde ilk kez Nerva'nın başlattığı çocuk yardımı uygulaması iyi olarak adlandırılan imparatorların bir özelliği olarak öne çıkmaktadır. Nerva'dan sonra tahta çıkan Traianus tarafından geliştirilen ve etkili bir şekilde uygulanan yardım planı yaklaşık bir yüzyıl boyunca devam etmiştir. Yardım uygulamasında Veleia yazıtı örneğinde olduğu gibi genel olarak cinsiyete, yaşa, doğum statüsüne göre ayırım yapıldığı ve erkek çocuklara ise öncelik verildiği görülmektedir. Ayrıca *alimentum* ile desteklenen çocukların hür doğumlu olmaları dışında hangi şartlara göre seçildikleri belirsizdir. Ancak yardım uygulamasının bireysel olarak Romalı bir çocuğun veya ailesinin hayatını ne derecede etkilediği açık olmasa da en azından ayrıcalıklı sınıflardan ziyade yardıma muhtaç olan çocukların hayatını idame ettirmesine ekonomik olarak katkı sunduğu açıktır. Çocukların yetiştirilmesini destekleyerek toplumun aile yapısı ve ekonomik istikrarını temin ettiği gibi toprak sahiplerinin de düşük faizli kredilerden istifade etmelerine ve tarımsal faaliyetlerini sürdürmelerine olanak sağlamıştır.

İmparatorluğun *alimentum* uygulamasını başlatmasından sonra varlıklı vatandaşlar da kendi yardım planlarını oluşturmaya başlamışlardı. Plinius'un kendi memleketi Comum'a yaptığı bağışta olduğu gibi şahsi yardımlarda da cinsiyet, yaş ve doğum statüsü ayırımı yapılmıştır. Şahsi *alimentum* planlarının bağış yapan vatandaşlara ne gibi fayda sağladıkları açık değildir. Muhtemelen varlıklı vatandaşlar kasabalarına veya belirli yoksul ailelerin çocuklarına fayda sağlarken karşılığında toplumsal itibar ve siyasi destek kazanmış olmalıdırlar. İyi imparatorlar dönemiyle özdeşleşen *alimentum* uygulaması III. yüzyıl krizinin başladığı döneme kadar devam etmiştir. Ekonominin de etkilendiği bu krizle uygulanamaz hale gelmiş ve önemini yitirmiştir. Fakat daha sonra IV. yüzyılda *alimentum* uygulamasına benzer bir şekilde, imparator Constantinus toplumda devam eden bebek ölümleri ve çocuk satışının önüne geçebilmek için iki ferman yayınlarak imparatorluk görevlilerine yoksulların çocuklarının bakım masraflarını üstlenme emri vermiştir.

EXTENDED ABSTRACT

The beginning of social welfare programmes in Roman history dates back to the Gracchi brothers period. With the reforms of the Gracchi brothers, the people who had Roman citizenship were supplied with grain on a monthly basis at affordable prices. With the imperial period, Augustus introduced rationing in order to provide certain benefits to the people. He included children in this aid programme to encourage parents to raise children and to prevent population decline. He also enacted a law in this regard, making it legally valid to help families with three or more children. This law also contributed to the legal rights of women, and a mother of three children started to carry out legal proceedings without her tutor. The first epigraphic document found on child benefits in the first century is the inscription written in the name of T. Helvius Basila, who donated his wealth of 400,000 sesterces to the people of the city of Athens. This inscription is a personal donation inscription and proves that child aid programmes were not yet institutionalized at that time.

Child benefit practices were first systematically initiated by the emperor Nerva (96-98 AD) and were developed and institutionalized until the death of Marcus Aurelius (161-180). This period is defined as the "Period of Good Emperors" or the "Period of Adopted Emperors" in Roman history. During the Good Emperors Period, importance was given to the food judgment practices that would support the welfare of the people as well as ensuring political peace in the empire. For this reason, child benefit practices stand out as a feature of good emperors. Emperor Nerva started the welfare programme called *alimentum* and ensured that the needs of the children of poor families in Italy were met. With the *alimentum* programme, an allowance was provided each month to meet the basic needs of the children. The necessary *alimentum* allowance was obtained from the cooperation with the landowners. The state loaned landowners eight percent of the value of their land and paved the way for them to repayments with five percent interest. The landowners' getting loans was entirely voluntary. The loans were given by the *alimentum* officials. The collection of repayments was the responsibility of the quaestors in the local government. The landowner could make the repayment in installments or pay it in one go. Thanks to the granting of loans to farmers, children were helped as well as contributing to agricultural vitality.

Nerva's successor, Trajan (98-117), made *alimentum* more institutional. Two inscriptions found in the Italian towns of Veleia and Ligures Baebiani, the coins of Trajan, and the depictions on the Arch of Trajan in Beneventum are important evidence of the *alimentum* programme in the Trajan period. Especially, the number, gender, legitimate status of children who received help and credit information of the landowners are learned from the Veleia and Ligures Baebiani inscriptions. It is understood that the amount of aid received by children varies according to their gender, boys receive more aid and illegitimate children receive less aid. A maximum age limit has been set for children benefiting from *alimentum*. Girls benefited from ages of 13 to 14, while boys benefited from ages of 14 to 16. Each child who reached the age limit was replaced by a new child to be helped. It is seen that *alimentum*, which was implemented with state sanctioned in the Roman Empire, was also applied as private aid programs. In aids made by wealthy citizens donating their wealth, discrimination was made in terms of the child's social status, age and gender. Many epigraphic documents provide evidence of private *alimentum* practices.

Hadrian (117-138), Antoninus Pius (138-161) and Marcus Aurelius (161-180), who came to power after Trajan, also developed and continued the *alimentum*. There is no evidence of the *alimentum* practice until the reign of Pertinax (193), who came to power in 193 after the death of Marcus Aurelius. Regarding the Pertinax period, it is only mentioned in the Historia Augusta that he paid the nine-year unpaid *alimentum*. The latest evidence of the social welfare programme comes from the reign of Severus Alexander (222-235). With the crisis period of the third century, which started after this period, *alimentum* became inapplicable and lost its importance. However, during the Aurelian (270-275) period, the name Postumius Varus was recorded as the last *alimentum* officer. Probably emperor Aurelian put an end to the aid programme once and for all.

The *alimentum* programme contributed to Roman society as a social welfare policy that supported the family institution, population growth and agricultural activities. However, the crisis conditions that started in the third century and were felt in all areas of the empire caused the programme to lose its importance and not be implemented.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur. Bu araştırma için etik kurul iznine ihtiyaç yoktur.

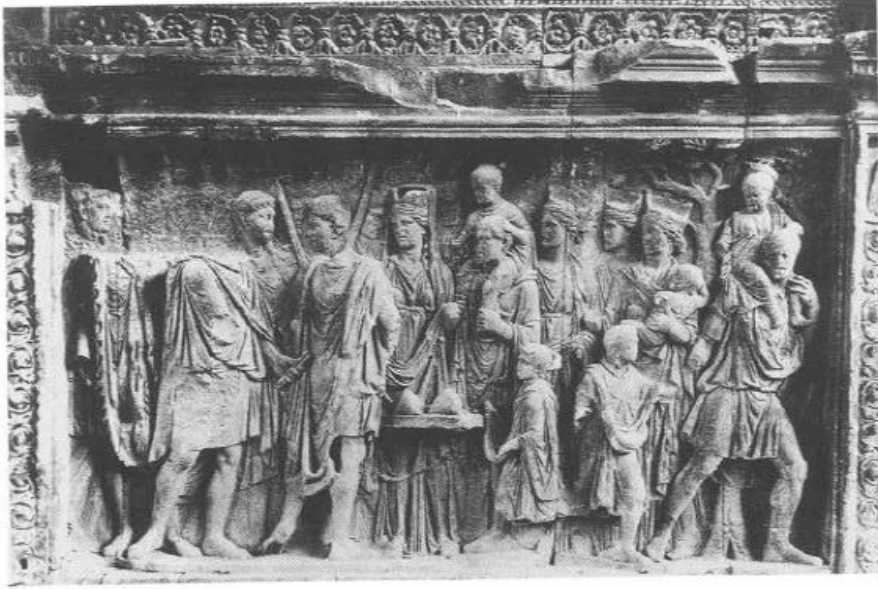
Yazar Katkı Oranı: Sorumlu Yazar Ezgiğül DOĞAN'ın katkı oranı %60, ikinci yazar Recep ÖZMAN'ın katkı oranı %40'tır.

KAYNAKÇA

- Aftyka, L. (2019). Philanthropy in ancient times: social and educational aspects. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 6 (1), 149-154.
- Ashley, A.M. (1921). The 'alimenta' of nerva and his successors. *The English Historical Review*, 36 (141), 5-16.
- Bauman, R.A. (2000). *Human rights in ancient rome*, Routledge.
- Bourne, F.C. (1960). The roman alimentary program and italian agriculture. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 91, 47-75.
- Cassius Dio. (1955). *Dio's roman history*. Vol. IX, Books LXXI-LXXX. (E. Cary, Trans.), The Loeb Classical Library, William Heinemann LTD, Harvard University Press.
- Dessau, H. (1882). *Inscriptiones latinae selectae*. Vol I, Apud Weidmannos.
- Dessau, H. (1902). *Inscriptiones latinae selectae*. Vol II, Pars I, Apud Weidmannos.
- Duncan-Jones, R. (1964). The purpose and organisation of the alimenta. *Papers of the British School at Rome*, 32 (1), 123-146.
- Eck, W. (2000). Emperor, senate and magistrates. *The Cambridge Ancient History: The High Empire, A.D. 70-192*, A.K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone (Ed.), Vol. XI, Cambridge University Press, s. 214-238.
- Elkins, N.T. (2017). *The image of political power in the reign of nerva, AD 96-98*, Oxford University Press.
- Epitome De Caesaribus. (2018). *A booklet about the style of life and the manners of the imperatores*. (Thomas M. Banchich, Trans.), Canisius College Translated Texts 1. Canisius College.
- Erdemir, H.P. (2016). Roma vatandaş hukukunun konusu olarak kadın. *Tarih Dergisi*, 63 (1), 1-26.
- Gibbon, E. (2019) Roma imparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküş tarihi, cilt 1, (Asım Baltacıgil, Çev.), İndie Yayınları.
- Grainger, J.D. (2003). *Nerva and the roman succession crisis of AD 96-99*. Routledge.
- Griffin, M. (2000). Nerva to hadrian. *The Cambridge Ancient History: The High Empire, A.D. 70-192*, A.K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone (Ed.), Vol. XI, Cambridge University Press, s. 84-132.
- Grubbs, J.E., T. Parklin and R. Bell, (2013). *The oxford handbook of childhood and education in the classical world*, Oxford University Press.
- Jongman, W. (2002). Beneficial symbols. alimenta and the infantilization of the roman citizen. *After The Past: Essays in Ancient History in Honour of H.W. Pleket*, W. Jongman and M. Kleijwegt (Ed.), Brill, s. 47-81.
- Klokner, T. (2019). Private alimentary foundations in roman italy (1st-3rd Century A. D.). *Vestnik Of The Mari State University Chapter "History. Law"*, 5(1), 36-45.
- Lewis, N. and M. Reinhold. (1955). *Roman civilization: sourcebook ii: the empire*. Harper Torchbooks. Columbia University Press.
- Machiavelli, N. (2007). *Discourses on the first decade of titus livius*. (Ninian Hill Thomson, Trans.), Dover Books on history, Political And Social Science, Dover Publications.
- Özman, R. (2021). İmparator aurelianus ve reformları. *Turkish Studies - History*, 16(2), 231-249.
- Scriptores Historia Augusta. (2021). *Historia augusta: hadrianus'tan clodius albinus'a roma imparatorları*. (Samet Özgüler, Çev.), Kronik Kitap.
- Southern, P. (2004). *The roman empire from severus to constantine*. Routledge.
- Suetonius. (2019). *On iki caesar'ın yaşamı*. (Gül Özaktürk-Ü. Fafo Telatar, Çev.), Doğubatı Yayınları.
- The Digest of Justinian. (1998). Alaric Watson (Ed.), Vol. 3, University of Pennsylvania Press.
- Wiedemann, T. (1989). *Adults and children in the roman empire*. Routledge Revivals.
- Woolf, G. (1990). Food, poverty and patronage: the significance of the epigraphy of the roman alimentary schemes in early imperial italy. *Papers of the British School at Rome*, 58, 197-228.

EKLER

Resim 1: Traianus Zafer Takı

Beneventum'da yer alan Traianus Zafer Takı üzerindeki *alimentum* tasviri (Wiedemann, 1989: plate 7).

Resim 2: Traianus Sikkesi 1

Öz yüzünde imparator Traianus'un tasvirinin yer aldığı, arka yüzünde sol elinde mısır başağı (Cornucopia) tutan tanrıçanın ayaklarının önünde bir çocuğun tasvir edildiği ve Alim Ital lejantının olduğu sikke.

https://www.wildwinds.com/coins/sear5/s3177.html#RIC_0459,Sestertius%20%202 02.02.2023.

Resim 3: Traianus Sikkesi 2

Öz yüzünde imparator Traianus'un tasvirinin yer aldığı, arka yüzünde yine Traianus'un diz çöken Italia figürünün kaldırırken aralarında bulunan iki çocuğun ve Rest Ital lejantının yer aldığı sikke.

https://www.wildwinds.com/coins/ric/trajan/RIC_0106.jpg 02.02.2023.